

OB
93.889

Szolyvai Emlékparkbizottság
KMMI- füzetek XIV.

KURMAI-RÁTI SZILVIA

**A „MALENYKIJ ROBOT”
A TÚLÉLŐK VISSZAEMLEKEZÉSEINEK
TÜKRÉBEN**

Mélyinterjúk id. Pocsai Vince és Nagy András túlélőkkel

Országos Széchényi Könyvtár

Ungvár – 2011

Szolyvai Emlékparkbizottság

KMMI- füzetek XIV.

KURMAI-RÁTI SZILVIA

**A „MALENYKIJ ROBOT”
A TÚLÉLŐK VISSZAEMLEKEZÉSEINEK
TÜKRÉBEN**

Mélyinterjúk id. Pocsai Vince és Nagy András túlélőkkel

Ungvár – 2011

KMMI-Füzetek XIV.

Sorozatszerkesztő:

Zubánics László

elnök

Készült a

BETHLEN GÁBOR

Alap

támogatásával

© Szolyvai Emlékparkbizottság, 2011

© Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, 2011

© Kurmai Ráti Szilvia, 2011

Minden jog fenntartva

Kiadja:

a Szolyvai Emlékparkbizottság

88000 Ungvár, Babuskin tér 5/a.

Telefon/fax: (0312)-64-34-37-37

E-mail: titkarsag@mekk.uz.ua

OB 93.889

2012

Felelős kiadó: Dupka György felelős titkár

Szerkesztette: Zubánics László

Műszaki szerkesztő: Fuchs Andrea

Készült: Daniló S.I. magánvállalkozó

88000 Ungvár, Petőfi tér 34/1.

Bevezető

„Sírjuk őrizze kegyelet, emléküket az idő!” A 80-as évek végén erről a témáról kellett dolgozatot írunk az Ungvári Állami Egyetemre felvételizve a felszabadító, hős Szovjet Hadseregről. Akkor még mi, a felnövekvő nemzedék tagjai nem is sejtettük, hogy ez a hadsereg milyen soha be nem gyógyuló sebeket ejtett a kárpátaljai magyarság lelkében. A Szovjetunió széthullásának kellett bekövetkeznie ahhoz, hogy végre megszólhassanak a még élő szemtanúk, hogy elmondhassák azokat a szörnyőségeket, amelyet Szolvyától Nyugat-Szibériáig kellett megélniük a gulagokon.

A sztálini táborokban, vagy az odavezető úton elpusztult több tízezer magyarnak nincsenek sírjai. Sokakat a vasúti töltések oldalában kapartak el, mások jeltelen tömegsírokban nyugszanak. A 20 évvel ezelőtt alapított Szolvyai Emlékpark az egyetlen hely, ahol sikerült összegyűjteni, s a jövő számára megőrizni azok neveit, akik magyarságukért szenvedtek vértanúhalált.

Az elmúlt két évtizedben számos dokumentumkötet, visszaemlékezés, lágerverses kötet látott napvilágot, azonban, ahogy egyre kevesebben lesznek a túlélők, akik élőszóval is tanúságot tehetnek a rendszer borzalmairól, mintha az érdeklődés is megfogyatkozott volna irántuk. Pedig emléküket akkor él tovább igazán, ha az egész közösség emlékezik rájuk. Ehhez kíván hozzájárulni egy a karcsú kötet is, amelyben két túlélő interjú formában rögzített visszaemlékezéseit közöljük.

A szájhagyomány útján továbbadott történetek egy része sajnos a túlélőkkel együtt odaveszett. Az 1997-es kárpótlási folyamat során magam is közel 3000 sorstragédiát hallgattam meg röviden, hogy a dokumentumokat megfelelő módon kitölthessem. A feszített munkatempó miatt nem is gondolhattam arra, hogy ezeket egyenként feljegyezzem. Ma már sajnálom, hogy mindez nyomtalanul odaveszett. A magam részéről éppen ezért bíztatnám a honismerettel foglalkozó tanárokat, diákokat, hogy az itt olvasottak „felfegyverkezve” keressék fel a településükön élő túlélőket és készítsék el saját interjúikat.

A „malenykij robot” olyan történelmi esemény, amelynek ott a helye a történelemkönyveinkben. Az elmúlt 2 évtized kutatásainak, publikációinak köszönhetően ma már elegendő információ áll rendelkezésünkre. Az egyik legnépszerűbb keresőprogramban az alábbi szócikket találtam: „a „malenykij robot” a második világháború utáni Szovjetunióbeli kényszermunka szokásos magyarországi elnevezése. A szovjet Vörös Hadsereg által elfoglalt magyar területeken romeltakarításra való

hivatkozással fegyveres szovjet katonák olykor a nyílt utcáról gyűjtöttek, és vittek el magyar civil embereket. Ezeknél a kényszerítő eseményeknél az orosz katonák a civilek megnyugtatóként ismételték a „маленькая работа” (átírva malenykaja rabota, magyarul kis munka) orosz kifejezést, amivel azt próbálták elérni, hogy a civilek megnyugodjanak, hogy munkájukra csupán rövid ideig lesz szükség. A magyar nyelvben „malenykij robot” néven rögzült, a Szovjetunióban végzett kényszermunka elnevezése. A 2002-ig fellelt dokumentumok és a túlélők tájékoztatása alapján 1862 helységről 101 686 férfit, 29 212 nőt (ezek többségében németek voltak), összesen 130 898 személyt hurcoltak el „malenykij robot”-ra.

A „kis munka” valójában kemény fizikai munkát jelentett (romeltakarítás, építkezés, bányászat). Az elhurcoltakról az itthon maradtak csak elvétve jutottak információhoz, több mint egyharmaduk odaveszett.”

A „malenykij robot” a zsidónak minősített magyarok kiirtása és a 2. magyar hadsereg Don-kanyari pusztulása mellett a második világháború három legnagyobb magyar tragédiájának egyike, s Szolvyát, az első gyűjtőtábor, ahol emberek ezre veszítették életüket, nem véletlenül nevezik a magyarok Golgotájának.

Sokan azt gondolják, hogy a „malenykij robot” csupán Kárpátalja magyarságát érintette. A Szovjet Hadsereg túlkapásait a szomszédos régiók lakosai is megszenvedték: az egykori Ung megye szobranci, nagykaposi, Bereg megye vásárosnaményi járásai, Szatmár és Máramaros lakosai közül is sokan a szolvyai gyűjtőtáborban fejezték be földi pályafutásukat.

A Magyarországról elhurcoltak nagy szerencséjére a debreceni Ideiglenes Nemzeti Kormány nem hagyta magára alattvalóit, s hivatalba lépésének második hetében Dálnoki Miklós Béla miniszterelnök hivatalos levéllel fordult Kuznyecov vezérőrnagyhoz:

„A Magyar Belügyminiszter a Bereg megyei magyar férfiak munkaszolgálatra való igénybevételéről az alábbiakat jelenti:

1. Bereg vármegyéből magyar férfiakat vittek el közel két hónappal ezelőtt munkaszolgálatra. Beregszász városából és a szomszéd községekből, melyek a trianoni szerződés értelmében Csehszlovákiához tartoztak, november 19-én elvitték a 18–50 év körüli magyarokat. Ugyancsak elvitték Bereg vármegye trianoni területéről a beregszász–vásárosnaményi műúttól keletre eső községekből november 21-én a 18–50 év közötti férfiakat. Ez utóbbiak közül a papokat, ruszinokat, cigányokat, zsidó és görög katolikus vallásúakat visszaküldötték Beregszászról a családjukhoz. A magyarokat Sztryjbe vitték, továbbá Szolvyára, ahonnan a

lavocsne-csapi vasút mentén munkára osztották őket.

2. A munkaszolgálatra igénybe vett magyarok elhelyezése és élelmezése a beérkezett panaszok szerint nagyon gyöngé.

Sokan megbetegedtek, mert meleg ruha nélkül vannak.

3. Az érdekelt községek, ahonnan a magyar férfiakat munkaszolgálatra elvitték, a következők: Tarpa, Gulács, Jánd, Hergelyi, Tákos, Csaroda, Márok, Hete, Fejércse, Tivadar, Barabás, Vámosatya, Tiszakerecsény, Beregdaróc, Beregsurány, Nagybánya.

A már hosszú idő óta munkaszolgálatra igénybe vett magyar férfiak hazabocsátása szükségessé vált, amiért is ezeknek a hazabocsátását kérem elrendelni.

Debrecen, 1945. január hó 7.

Tisztelettel: Miklós Béla Miniszterelnök"

A szovjet megszálló hatóság azonban nem volt tekintettel az efféle levelekre, a Moszkvából levezénnel "akciótervet" kifogástalanul végrehajtották. Nagyobb lakossági ellenállásra nem is lehetett számítani, hiszen az értelmiség nagy része a fronttal együtt eltávozott.

A Szolyvai Emlékpark fennállásának 20. évfordulója alkalmából néhány újabb emléktábla is felkerül a park siratófalára, ezek a szomszédos régiókból elhurcolt magyaroknak állít majd emléket. Mára a park a Kárpát-medencei magyarság egyik zarándokhelyévé vált, ahol különösen a nyári időszakban naponta többszázan is megfordulnak. A sztálini terror áldozatainak sírjait ugyan nem őrzi kegyelet, de mi, valamennyien el tudjuk érni, hogy emléküik fennmaradjon. Ehhez az emlékezéshez járul hozzá a jelen kötet is.

Krumai-Ráti Szilvia interjúkötetében két túlélővel beszélget, akik a maguk részéről már számos alkalommal szerepeltek a médiában, mégis a rákérdezés, az adatpontosítás következtében olyan részletekre is fényt derített, amelyek az újdonság erejével hatnak. Ezúton szeretnénk köszönetet mondani a szerzőnek, illetve az interjúalanyoknak a közreműködésért.

Beregszász, 2011. november 18.

Zubánics László történész,

a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet elnöke

INTERJÚ Id. POCSAI VINCÉVEL¹ (1920), Beregdó

– Sorsunk döntő ideje: akiket el akartak pusztítani véglegesen a föld színéről, a Sztálin elvtárs kitalálta, hogy munkára becsálnak bennünket, három-négy napi munkára. Ilyen meg olyan munkák: a háború után való munkákat elvégezni, s közben végleges halálos pusztítás lett belőle. Utólag nem a munkáról volt szó annyira, hanem arról, hogy minél hamarabb kiséperjék az élők sorából az embereket. Tizennyolc évtől ötven-hatvanig évig volt hirdelve, de ötven évig lett teljesítve. Már a tíz évet olyan veszendőnek nézték. Volt olyan, akit onnan, a tetthelyről hazaengedtek, akik hatvanhoz közeledtek. A többieket pedig – hát elrendeztek bennünket olyan szépen, hogy emlékezetes maradt mindörökké azoknak, akik életben maradtak. Becsáltak avval a háromnapi munkával, hogy megyünk ide meg oda, na, el is vittek bennünket. Mikor innen átmertünk erről a területről már a határon túlra, ottan megkezdődött a pusztítás számunkra. Olyan jól bántak velünk, hogy minél hamarabb haldokoljon az emberiség, hulljon kifelé az út közben. Volt olyan, aki útközben, mindjárt Turkánál meghalt belőlünk, olyan is, aki Szolván meghalt, felakasztotta magát kinyájában, mert nem tudott hova tepedülni. Így pusztultunk csendesen elfele. Na, mikor majd bejött a fő pusztítás, akkor megyünk... onnen Mezölaborcnál vót ilyen nyavalya, ni... tunel....volt berobbantva a háborúban, oda kimasírozattak bennünket, akik innen átmertünk, ott megpihentünk izébe...Szamborban, Szamborból átvezényeltek minket a hátárnál, a cseh hátárnál...

– *Bocsánat, hogy félbeszakítom, erre mindjárt részletesen visszatérünk, de vannak nekem konkrét kérdéseim: az elején azt kérdezném meg, mikor és hol született.*

– Guton laktunk, még abban időben Kisgutnak² hívták a községünket: ott laktunk, ott éltünk a szüleinkkel együtt.

– *És mikor tetszett születni?*

– Ezerkilencszázhuszban születtem, negyvennégyben meg elhurcoltak bennünket már.

– *Ezerkilencszázhusz?*

– Ezerkilencszázhusz március negyedikén.

¹ Az interjú elkészítése alatt segítségünkre volt id. Pocsai Vincéné is, aki sokszor és sokat végighallgatta férje lágerben átélt szörnyűségeit. Szükség szerint emlékeztette őt, illetve pontosította a férje által elbeszélt dolgokat. id. Pocsai Vincéné szavai dőlt betűstílussal vannak felszedve – a szerk.

² A mai Gut község 1947-ben jött létre Nagygut és Kisgut községek egyesüléséből.

– Beszéljen, kérem a szüleiről, nagyszüleiről.

– Hát, a nagyszüleimről annyit tudtam, hogy kilencvenkét éves korában halt meg a nagyapám, annyit tudtam, hogy földművelő ember volt, ilyen mezőgazdasági munkával foglalkozott, még magyarba is jártak abban az időben, árulni ilyen fadolgokat, amiket ott használtak. Ilyen erdőtelen területekre vittek árut, ezt-azt, deszkát, azt eladták, onnan hoztak élelmet érte, hát ez volt a foglalkozása, meg a földművelés. Ugyanúgy a szüleim is földmunkával foglalkoztak, volt egy kevés földünk, vagy tíz-tizenkét holdnyi, abban gazdálkodtunk. Volt jószágunk, amivel műveltük a földet, ökörbefogóval, jártunk szántogatni, vetegetni. Ez volt a munkánk abban az időben. No, mikor aztán ide eljutottunk, hogy a szovjet rendszer parancsolt, akkor aztán elkezdtünk ettől elmaradni, megjött a kolhoz rendszer, a kolhozban kellett dolgoztatni. Kinek milyen beosztása volt, hát én nagyobb részben szőlővel, vagy húsz-huszonkét évig szőlőmunkával foglalkoztam. Felfogtunk egy-egy területet, hát egy hektár szőlővel kínlódtam a feleséggel az egész időmöt, míg csak meg nem bukott a kolhoz.

– És a gyermekkorra még térjünk vissza, akkor Guton tetszett nevelkedni, igaz?

– Igen.

– Milyen vallásban keresztelték?

– Református vallásúak voltunk, az egész község nagyobb részben, alig került egy pár katolikus, négy-öt család zsidó volt.

– És milyen volt a gyermekkor?

– Hát, elég szegény volt a gyermekkorom, mert tizenketten voltunk testvérek a családban. És elég nehéz volt az élelem megmunkálása a dolog után, szóval munkák után. Napszámra is jártunk, ilyen munka, olyan munka, vállaltunk ilyen mezei munkát, evvel foglalkoztunk.

– Hová járt iskolába?

– Gutra jártam csak.

– S milyen nyelven tetszett tanulni?

– Nem értem.

– Milyen nyelven? Magyarul?

– Nem, cseh időben is tanítottak még csehül bennünköt, azt hiszem, két évig vót a cseh tanítási nyelv. Már megjöttek a magyarok ezerkilencszázharmincnyolcban, akkor elfoglalták azt a területet a csehektől, aztán abba maradt a cseh nyelven tanulás. Más nyelven nem tanultunk. Hát, valamennyire már sejtettük is a beszédet, meg olvasni tanultunk. Amikor a magyarok bejöttek kilenszáz...

– Akkor te már legény voltál, amikor a magyarok bejöttek harmincnyolcban...

– Mindegy, de abban tanultunk, magyar iskolában

– **Tehát magyar nyelven tetszett tanulni.**

– Igen, igen.

– **Milyen gyakran, és milyen alkalmakkor volt lehetősége elhagyni a falut, amikor ki tudott menni Gutról?**

– Hát volt olyan alkalom, amikor elvándoroltunk a megélhetőségért Rahóra is dolgozni menni...

– **Gyerekként?**

– Igen, fiatal korban. Ott dolgoztunk: ilyen kis vasútvezetést csináltunk ottan, avval foglalkoztunk.

– **Hány évesen kezdett el dolgozni?**

– Jaj, már hatéves koromban a mezőre jártam a szüleimmel kapálni krumplit, tengerit, ilyesmit, meg annak idején, amikor bejött az aratási idő, az aratásnál segítettem a szüleimnek, ez volt felnőttkorig a foglalkozásom. Amikor aztán felnőttek lettünk, akkor aztán eleredtünk ilyen nehezebb munkákra is.

– **Mint például?**

– Hát, sáncolni a határba, kubikolni, meg erdei munka nagyobb részben, mert területünket körül erdőség veszi, aztán annak idején télidőben mindig mentünk munkára, gyűjteni a veszendő fákat, azt kellett bányafának, meg tűzifának előkészíteni. Hát, jól lehetett vele keresni, megélhetőség volt belőle. Evvel foglalkoztunk.

– **Milyen nemzetiségek éltek az ön falujában?**

– Hát, csupán csak magyarok, zsidó volt vagy négy-öt család. A többi magyar volt mindenki³. Sokat elvittek, aztán kerültek belőlök vissza, aztán egy pár hétig vagy meddig ott tartózkodtak, aztán átvándoroltak Amerikába, ki merre, szanaszéljével, ott hagyták a saját fészkeiket, házakat, mindent, földeket, elmenekültek abból a területből már.

– **Milyen volt a falu vallási összetétele?**

– Református nagyobb részben mindenki, hát egy néhány család volt katolikus is, de jóformán ritkaság volt. Templomuk nem volt a katolikusoknak, csak a reformátusoknak.

³ Az 1920. évi népszámlálás adatai szerint Kisgut (Male Gutovo) 364 főnyi összlakossága így oszlott meg: magyar 361, orosz 5, zsidó 17, cigány 1, egyéb 10- A szomszédos Nagyguton (Velike Gutovo) 610 fő élt, ebből magyar 553, csehszlovák 4, orosz 24, zsidó 15, cigány 4, egyéb 18 fő. (Zubánics László. Gutí kalauz.)

– Milyen társadalmi rétegekre volt osztható a falu?

– Hát, tiszta parasztok. Földesúri volt régebben, abban az időben, még nehezen visszaemlékszek, egy család volt. Már akinek nagyobb területű földjeik voltak, és azt mással munkáltatták, egy család, Palocsai. Még Beregszászban volt egy család belőle, Palocsai Gyula.

– És az ön családja melyik társadalmi rétegbe tartozott?

– Hát, ilyen közepes volt, földművelő.

– Emlékszik-e az ezerekilencszáznegyvenegy népszámlálásra?

– Negyvenegyben?... Nagyjából, nagyjából, én már akkor katonás korba járkáltam, nem nagyon. Szóval, emlékezni emlékszek annyira, hogy jártak a községi vezetők irogálni összefele.

– Akkor semmi különösebb benyomás nem maradt?

– Nem.

– Mikor kezdődött a málenkij robot a faluban?

– Kilencszáznegyvennégyben kezdődött ez meg, november 18-án, ahol avval bolondítottak el bennünket, hogy háromnap munkára kell menni, besegíteni a Szovjetuniónak, amit a háború romba tett, azt nekünk meg kell építeni.

– Hogyan szerzett tudomást először róla, hogy van ilyen? Hogy terjedt el a hír a faluban?

– Nem volt ilyen, semmi. Csak amikor már bejött a községünkbe a szovjet csapat, katonák, akkor befutottak a hírek belőlük. Aztán attul kezdve már széjjelterjedt mindenféle a hangulat, hogy elviszik a népet ilyen munkára, olyan munkára. Hát, gondoltunk, hogy hazudtok, nem lesz ez igaz... hogy azért szállott meg bennünket a katonaság, hogy elpusztítson, nem volt ilyen eszünkben se. Mikor már meg kellett jelentkezni Beregszászban a háromnap munkára, akkor kezdtünk már gondolkozni, hogy ez valami hazugság lesz.

– Ekkor a faluban milyen viszonyok uralkodtak? Hol tartott éppen a háború?

– Hát, mondjuk, minálunk nem nagyon volt háború, csak keresztülment olyan általában a katonaság. Csapnál volt a háború nagyobb pusztítással, de ami községünkön csak átmenő csapatok voltak. De ezek az átmenő csapatok olyan bitósággal, hogy raboltak, gyilkoltak, meg nőszemélyeket is megbecstelenítettek, akiket meg tudtak. Feleségem is a testvérével a kéménybe volt elzárva, hogy el tudjanak a muszkáktól menekülni, hogy ne pocsíkolják meg őket, hát kéménybe voltak bezárva, osztán ott tartózkodtak.

– Hányan voltak a katonák körülbelül?

– Hát, még akkor kisebb csapat volt, a nagyobb csapat errünnen vonult

be Románián keresztül, mikor már mi megtudtuk, hogy szovjet rendszerben fogunk lenni, már akkor Debrecen háromszor cserélt gazdát. Úgy ment körbe. Úgy akarták ezt a Kárpátalját behálózni, hogy innen, meg amonnet, Szlovákia felől körbe veszik, hogy itt ne pusztítsanak népet, hanem csak úgy megszállják. De nem sikerült annyira, úgyhogy volt összetűzés itt is, ott is, amott is. Nagyobb súlyban a csapi vonalon volt mindig.

– **Sok katona volt?**

– *Sok katona? Annyi volt, mint a fűszál. Tetszik tudni, mi az? Mint a fűszál?*

– **Melyik hadseregben? Melyikben voltak többen?**

– Mindenféle nemzetségu volt azokban a csapatokban, úgyhogy nem lehetett megkülönböztetni. Meg volt legtöbb olyan– ezen a területen olyan partizánfélék ajánlkoztak, ruszinok meg ilyen menekültek, akik a háborútól elbujkáltak, akkor előálltak, és azok kezdtek el itt uralkodni nagyobb részben, el is pusztult egy pár a mi községünkben belőle.

– **Jelen volt a Volksbund szervezet a faluban? Erről tetszettek hallani? Ez egy német kissebsegeket tömörítő szervezet.**

– Nem, ilyen nem volt.

– **Mennyire voltak a falusiak hűségesek a hazához?**

– Hát, mondjuk a mi területünk elég hűséges volt, mert odaadással jelentkezett mindenki arra a sztalini parancsra, hogy menni kell azt a három napot ledolgozni. Hát, azt vállaltuk, hogy ezt kibírjuk, megyünk úgy is, azt meg kell tenni, amit a háború lerombolt.

– **Őn éppen hol tartózkodott ebben az időben? Mivel foglalkozott?**

– Ki?

– *Te, te.*

– Én katonaságtól hazakerültem, mikor bejött a magyar hadsereg ide, avval vonultunk. A Kárpátokban voltam, határőrségen szolgáltam, aztán már amikor megromlott a katonarendszer, vagy törvény, hát eljöttem hazáig. Azt mondták, vége az országnak, az oroszok uralják már, akármerre megyünk, a katonaság már nem érvényesül. Hát, annyiban érvényesült, hogy Csapnál a németek megállták a helyüket, oszt nem engedtek már tovább, hogy mi uralkodjunk a magyar csapaton. Mindenki menekült, ki merre tudott.

– **Hány éves volt akkor?**

– Hát én? Huszonnégy éves koromig voltam katona, huszonkettőben vonultam be, huszonkét éves koromban.

– **Kiket hurcoltak el a faluból, és hogyan esett pont rájuk a választás?**

– Hát, azt már nem lehet elsorolni. Tizennyolc évtől ötvenig elment az

összes ember. Mán Gutrul több mint száz ember elment. Visszajött belőlük, akkor azt mondták, vagy harmincnyolc⁴.

– *Nem vót annyi se tán. Ott van Szolyván a névsor kitéve. Akik oda maradtak, azoknak is, akik hazajöttek.*

– **Kik mentesültek az elhurcolás alól?**

– Hát, mit mondjak erre?

– *Aki elszökött, meg elbújt.*

– Volt öt személy, akikkel együtt mentünk be Beregszászba jelentkezni az elítélő helyre, a postával átellenben az az épület, ott gyűjtöttek be bennünket. Hát, ott sikerült öt személynek elbújni, egy ilyen nagy dobogó, mint a szoba belseje, egy olyan dobogó volt egy szobában. És azok kitanálták, hogy azon a helyen egy forma magas deszka, amin az asztal volt legelőbb az irodájukban azelőtt a magyaroknak, az alá. Felemelték, oszt bebújtak.

– **Volt olyan, akít nem is akartak elvinni?**

– Hát, olyan egy volt a községünkben, ruszinnek vallotta magát, a harmadik szomszédunk volt. Hát ő katolikus vallású volt, evvel

⁴ A református templommal szemben, ott, ahol korábban az első világháborús emlékmű állt, 1993 szeptemberében a község lakossága közadakozásból egy emlékművet állított a sztálinizmus és a második világháború áldozatainak. "Gut polgári község lakosságának veszteségei a második világháborúban: Balogh János, Balogh Ferenc, P. Barkaszi József, Barkaszi Endre, Beregszászi Zsigmond, Bodok Zoltán, Botos József, Papp Károly.

A sztálini légerekben elpusztultak: Antal Gyula (1909), Balogh Lajos (1901), Balogh Gyula (1911), Balogh József (1924), Barkaszi Gyula (1910), Barkaszi Károly (1898), Barkaszi József (1926), Barkaszi Béla (1912), G. Barkaszi Bertalan (1901), Bence Bertalan (1924), Bence József (1910), Bihari Lajos (1922), Bodok István (1900), Bodok Gyula (1924), Bodok József (1916), Bahus Ferenc (1897), Botos Imre (1904), Dóka József (1911), Darcsi Gyula (1901), Darcsi Lajos (1919), Darcsi András (1919), Dankó Gyula (1916), Deák Lajos (1900), Demjén József (1905), B. Dóka József (1923), B. Dóka József (1900), Dóka Károly (1913), Dóka Zsigmond (1924), Dóka András (1896), Dóka Bertalan (1919), G. Dóka Tamás (1924), Főző András (1915), Főző Gyula (1924), Nagy József (1908), Nagy Ferenc (1909), Nagy Gyula (1910), Peres Gyula (1905), Peres Bertalan (1905), Pocsai Lajos (1924), Pocsai József (1903), Pocsai Vince (1915), Pocsai Lajos K. (1925), Pocsai Gyula (1908), Puskás Ferenc (1897), Simon Béla (1925), Szalontai József (?), Szalontai Gyula (1910), Szolnoki János (1922), Sz. Tóth József (1910), Tóth József J. (1925), Tóth Kálmán (1897), Tóth Kálmán Gy. (1911), Verbiás Lajos (1914), Verbiás Károly (1924), Verbiás Béla (1922), Veres Gyula (1923)." (A sztálinizmus áldozatai emlékkönyv adatai több esetben nem egyeznek az emlékművön feltüntetettekkel – a szerkesztő.)

megmenekült a bajtól, bevonult Beregszászba bejelentkezni, de hogy vallása szerint katolikusnak vallotta magát, hát így kikerülte a lágert.

– ***Akkor csak a vallása miatt, igaz?***

– Igen, így ő egyedül megmaradt.

– ***Milyen utasítást kaptak az elhurcoltak? Mit vihettek, mit vittek magukkal?***

– Háromnapi élelem volt kitűzve, hogy annyival kell jelentkezni, meg meleg öltözettel. Hát mindenki azt mondta, hogy a három napot kibírjuk. Meg nem is volt abban az időszakban, elég szegény volt a magyarok alatt a világ sora, elég szegényesen mentünk el egy házi szőttes pokróccal, azzal tarkaróztunk, magunkra vettük. A háromnapi élelmet összeraktuk. Mondjuk, én öcsémmel, testvéremmel mentem el a családból. Ketten mentünk el. Egy pokrócot szabad volt vinni magunkkal, meg a háromnapi élelmet. Persze, a háromnapi élelem Turkán⁵ már elfogyott a csomagunkból. Akkor aztán megkezdtek a paszulyt főzni, már itt is, ugyan Beregszászban, megkezdtek főzni a paszulyt, benzines hordóból osztották kifelé, akinek kellett. Akkor még rá se hederítettünk az olyan kajára, aztán három-négy nap múlva, akinek elfogyott a holmijuk, azok már rá voltak utalva az ilyen kosztra. Ott már megkezdődött a betyár élet a számunkra.

– ***Hány embert hurcoltak el a faluból?***

– Száz-száztíz: ilyen forma.

– ***S milyen volt a nők meg a férfiak aránya?***

– Mit mondjak? Nem tudom, mert abban az időben még a katonaságnál a magyar hadseregben is voltak többen, akik nem kerültek még haza, elég nagy súlyban volt a pusztulás a községünkben.

– ***De inkább több férfit vittek, igaz?***

– Nők nem voltak, csak férfiak.

– ***Őnt mikor hurcolták el?***

– November tizenennyolcadika volt az utolsó napunk, amit itthon töltöttünk... Nehéz a hallásom nekem is.

– ***Milyen rokonok maradtak itthon?***

– Hát, a rokonság maradt nagyobb részben. A szüleim, a testvéreim. Nekem az édesanyám, az édesanyám, meg a kisebb testvéreim, akik fiatalabbak vótak, azok maradtak idehaza. Meg huszonnégybeli öcsém velem eljött, huszonegybeli öcsém katona volt, csendőr alakulatnál szolgált, oda hívták be katonának. Egy bátyám szintén katonának vót Magyarba, meg még egy bátyám, az már Zápszonyba nősült meg, oszt

⁵ Az Uzsoki-hágón át Szamborba vezető út egyik állomása a leemberg megyei Turka község volt, amely számos visszaemlékezésben feltűnik.

onnan ment katonának.

– **Mennyi ideig tartott az utazás?**

– Hát nekünk az utazás három nap tartott be Szamborba.

– **Milyen vagonokban?**

– Hát, attul a Jóisten őrizzen, attul a vagonoktól, mer valami üres vagonok vót...ilyen jószág.

– *Szamborig gyalog mentetek vígig az egész úton. Gyalog mentek.*

– Esett, fújt a hó, esett egész nap, meg áztunk-fáztunk a gyaloglásban.

No, de a katonák mindenütt ott rajcsúroztak körül rajtunk a menetben, lóhátason kísérettek bennünket.

– **Akkor Szamborig gyalog tetszettek menni, igaz, nem vonattal?**

– Igen, igen. Szamborba, mán az első Szamborba, amikor megérkeztünk, azt mondták, na még tizenkilenc kilométert kell menni, oszt akkor már állunk, nem megyünk tovább. Meg is érkeztünk abba a másik Szamborba, ott aztán már elosztályoztak bennünket, három napig ott pihenő volt a gyaloglás után nekünk. Osztán elvittek ide, hogy hívják...Mezőlaborc. Munkára. Volt egy tunel berobbantva a vasúton, oszt azt a németek vagy magyarok berobbantották, hogy menekültek elfele a területről. Azt kellett nekünk menni jóvá csinálni, úgy, hogy kitararítani, ami beleomlott, meg mellette. Nem tudták hamarosan üzembe rendezni a tunelt, hanem kívül a katona....hogyhíjjákok...mérnökök megkerülték azt a hegyet, amin a tunel ment, oszt úgy csináltattak velünk vasutat.

– **Amikor tetszettek utazni, milyen élelmiszert kaptak? Kaptak valamit enni?**

– Hát valami olyan moslékféle volt, amit a disznónak csinálnak, egyegy vedérrel, nyolcvan ember volt egy vagonban.

– *Azt mondd, amikor mentetek elfelé, még az utazáskor.*

– Még az utazáskor nem adtak semmit.

– **Vízet se?**

– Vízet is nagy rimánkodásra, ahol megállt a vonat velünk, megdöngöttük a vagon ajtaját.

– *Mikor utaztatok Számborig, arról van szó.*

– Hét akkor azt ittuk, a hólét, amikor esett a hó, alattunk a gödrökbe. De még azt se szabad volt, amikor a katona észrevette, hogy kinyúlt valaki a sorból, rögtön agyonverték. Mert féltettek, vagy direkt azért akarták, hogy hamarabb elpusztuljunk szomjan, azt nem tudtuk. Csak így volt az ellátás víz dolgából is.

– **És hogyan folyt a tisztálkodás? Meg más szükségletek?**

– Tisztálkodásra abszolút semmi nem volt. Ahogy elmentünk idehaza tizenhatalcadikán, november tizenhatalcadikán, majd másik évben,

februárban értünk olyan helyre már a szovjet hazába, ahol már lehetett tisztálkodni a kórházban. Addig senki nem tisztálkodhatott. Szennyesen, mocskosan, mint az ördög vagy a vaddisznó, úgy néztünk ki a koszból. Tetüből el voltunk látva, marékszámba szedtünk magunkról, oszt szedtük le, hogy ne egyen meg teljesen.

– Álltak –e meg utazás közben?

– Hát, egy vagy két helyen, azt hiszem. De azt se tudtuk, hogy hol, csak úgy a vagonnak a nyílása közt kitekintettünk. Amikor a vonatra felszálltunk, az volt a tájékozódásunk, amikor akarták a vonatot megállítani, hogy szabad legyen a katonaságnak a vasútvágány, akkor megállt egy-két óra hosszára, vagy fél órára. Volt úgy, hogy huszonnégy órát is egy helyen állott. Így volt az utazásunk, úgy hogy három hétig utaztunk innen befele a szovjet hazába. Kétezer kilométerre voltam a hazátul. Három hétig utaztunk zárt vagonban, a vagon tiszta zúzmara volt. Nyolcvan ember volt a vagonba behelyezve. A nyolcvan emberből, mikor megérkeztünk, maradtunk... hát olyan hatvanan, harmincan, húszan, melyikbe mennyien. A többi meghalt éhen, szomjasan, meg tetvesen, meg a fázástul. Meg a vagonunk, amiben utaztunk, olyan zúzmarás volt belül, mintha ki lett volna díszítve a zúzmarával. Szomjúságunkban, kínunkban azt nyaltuk – azt a vagon ajtaját. Ha olyan nagyon nem bírtuk ki, akkor, aki bátorkodott, megdöngette a vagon oldalát, hogy adjon a katona be vizet. Hát, „nem, fasiszt, hallgass, ne kiabálj!”, ne könyörögni se vészért, se enni, semmi ilyesmiért.

– Lehetett –e szökre gondolni? Volt, akinek sikerült elszökre?

– Hát, onnan nem volt siker. Mondjuk, azt bántam mindig, hogy a vagonunkban volt egy...a katonaságnak volt azelőtt beszerelve az a vagon, amiben utaztunk. Hát volt egy kis raj kályha, avval tüzeltek a katonák, osztán addig, addig, hogy löktek be két napba egy öl fadarabot az oroszok mán a számunkra, hogy melegítsünk. De az a nyers darab fa, hát hogy lehet avval tüzelni, egy öl fadarabbal egy vagonba? Rimánkodott, két ember volt közöttünk, aki bírta valamennyire magát, hogy munkába még helyt tudott állni, hát kivették a kalitkáját annak a kis kályhának, és kétnapi tüzelőfát összegyűjtöttünk. Oszt az egyik fogta, rátartotta az ölfára, a másik meg avval ütötte, oszt úgy hasgatták össze, meg a vagonbul ki is kezdtük tördelni a száraz fenyődeszkát, a vagonnak az alját. Úgyhogy, mire megérkeztünk, olyan lyukat csináltunk már a vagonnak a fenekéből, hogy gyújtósna használtuk a kályhába...akik bírtak helyt állni, tüzeltek magunknak, hogy ne fagyjunk ott meg. Ez volt az ellátás. Majd, amikor már abba a vagonba saját szükségünkre úgy volt bevezetve ilyen kis deszkából, oszt ki volt vágva a vagonnak az ódala, ahon azt kiengedték,

oszt az vót a véce: belülről abba végeztük a dógunkat. Egy hónapig utaztunk. Az telefagyott, két nap, három nap se működött az véce, telefagyott... attul kezdve minden csúnyaság, vizelet, széklet, minden a vagonban ott szanaszéjjel folyt. Akik ott alul feküdtek, abban fetrengtek, abban a pocsékságban. Én, ilyen emeleten, deszkákból volt a fekhely a katonaság részére azelőtt készítve, és oda kerültem. Úgy maradtam életben, hogy nem fagytam a saját piszkunkba bele.

– A vagonból senkinek nem sikerült elszöknie?

– Jaj, hát arrul szó sem lehetett, onnan elszökni! Még a munkahelyről sem. Mán mondjuk, ezen, ahon kivittek minket az erdőre, erdőt felfele dógozni, a vasút mellett, ott sikerült egy személynek elbújni, mert tíz órakor volt a fekvőhely, szóval a takarodó. Reggel négykor volt az ébresztő, akkor már ki kellett menni. Télnek idején, esett, fűjt, mindegy, mi volt, csajtoson, lucskoson kiállítottak minket sorba, ott őriztek a katonák addig, ameddig valamennyire beláttak bennünket, a mozgást, hogy ne lehessen elszökni. Hát ott egy személy elbújt, mikor mentünk már este befelé tíz órakor a fekhelyekre, számolják: „pjáty, pjáty, po-pjáty, pjáty”: hiányzik. Számolják ötször-hatszor végig: hiányzik, hiányzik. Addig bujkáltak, kujtattak: meglették szerencsétlent: a fenyőfák, ahova le voltak dűtve, az alá elbújt. No, osztán azt úgy elverték, hogy nemigen bírt az ki se jönni másnap már, annyira tönkre tették.

– Volt -e haláleset a vagonban?

– A halálosság az vót, mikor hosszabb ideig utaztunk, a vót az ébresztő a katonáknak, hogy nyissuk ki az ajtót, osztán űk kinyissák, osztán benyitottak: „Kaput jeszt?” „Jeszt”. Mennyi? Kettő-három. Akkor kinyitották. Osztán le kell őtöztetni tiszta meztelenre a csontvázat, az vót az egyén, aki mán meghalt, azon csak a bőr vót, meg a csont. Le kellett azt a tetves rongyokot tépni rúlok, osztán csomóra hányni a vagonba. A hullát meg megfotuk, oszt kihajítottuk a vasútoldalra, a hóba, aztán, no, mehet, bezártuk a vagon, mehet tovább.

– Volt valamilyen módja a meggyászolásnak?

– Nem gyászolt ott senki. Gyászolta az életit mind.

– Arról szó se lehetett, hogy gyászolunk. Olyan egyenlőnek vettük a halottakat, mint akik éltek még, ugyanúgy tekintettük. Nem vót, hogy gyászoljunk, vagy sirassunk, vagy sajnáljuk. Mindegy annak mán, a teste tiszta csont vót csak.

– Kik vigyáztak öndkre ott, a vonaton? Hányan voltak? Az örök.

– Az örök más vagonba vótak elhelyezve, akkor, amikor mán megállt a vonat, akkor minden hogyhijjánál, vagonnál jelentkeztek űk, négyen-öten. Katonák, szuronyos katonák, bezörgettek, hogy van -é élő vagy halott. Így

kellett jelentkezni. Megnyitották, akkor beadtak egy vedér moslékot. Köztünk vót két személy, aki bírta magát, az elosztotta ilyen báldoggal, mindenkinek egy-egy báldoggal jutott, oszt úgy étkeztünk, azt ettük. Mindenféle pocsék edényekből, amit tanáltunk, oszt abból ettünk.

– Mi volt megengedett, meg mit tiltottak meg a vonaton?

– Megengedve nem vót nekünk semmi, még az sem vót, amikor itthonról elfele mentünk, hogy egy írőeszközt, vagy egy borotvát megtartsunk magunknál, mert itten az iskola helységben megmotoztak, és akinél tanáltak még valamit, hogy sikerült duggatni neki, azt aztán elverték a katonák kedvük szerint.

– Akkor mit tiltottak meg? Mindent? Nem lehetett semmit?

– Hát ezt: a borotvát meg az írőeszközt. Hát, de az írőeszközt elmarkolták tőlünk, hogy ne tudjuk értesíteni a szüleinket, vagy az otthon valókat egyáltalán semmiből, úgyhogy nem volt egyáltalán ilyesmire módunk, hogy leírjuk, hogy itt vagyunk, vagy erre, így bánnak, vagy úgy bánnak velünk, ilyesmiről nem lehetett szó sem.

– És a vonatban mit tiltottak meg? Beszélgetni lehetett?

– Hát beszélgetni, ahogy tudtunk egymással, de mi vót a beszéd? Csak a jajgatás, egyeb semmi, csak a jajgatás. Nekem lefagyott a kezem ebbe a munkába ott a cseh határnál, ahol a tunel berobbant, oszt ott dőgoztunk három hétig, oszt ez a kezem lefagyott, lement az ujjaim mind, csak a pucír csontok maradt. Még ebből le kellett vágni is, mert nem bírt benőni. Ez vót az ellátásunk.

– Hány napig tartott az út, és hová érkeztek meg?

– Az utunk megtartott egész február negyedikéig, annyit vagonoztunk, annyit utaztunk: Karácsony nagy hetitől február első hetiig, a kórházba. Akik már itt, Szamborban el voltunk ítélve, hogy nem tudják itt kezelni, hát viszik a kórházba, arról volt szó, hogy visznek hoszpítálba. Hát, nem tudtuk, mi az a hoszpítál. Hát, mondják, hogy Ungvárra fogunk menni kórházba. Jaj, mondom–, az öcsém még velem vót– menjünk öcsém, jelentkezünk, onnét hason is hazacsúszunk, ha nem, akkor agyonlőnek, de otthon fogunk meghalni, a saját földünkön. De ez aztán meghíusult, az ilyen foglalkozás. Ott mán elmentünk, mikor megérkeztünk Szamborba, nem... hogyhítták... Poltava. Nem jut eszembe fele. Kihagy a fejem. Mán Poltavába megérkeztünk, oda voltunk irányítva a munkából. De még itthon már annyira ki vótunk készítve a halának, hogy nem vót élő, jóformán csak hulla, amikor a kórházhoz megérkeztünk. Na, megnyitották a vagonajtót: tessék kiszállni, megyünk a fürdőbe. De a fürdőbe jó messze, mintha innen mennőnk a falu végére, olyan távolra kellett menni a fürdőre. Ott tíz ember fért be az épületbe, ahol leborotváltak fejtől talpunkig, a sok pocsék szőrt,

meg a tetőt levakarták a borotvával a hogyjhijjások, a borbélyok... ott adtak a lábunk alá egy ilyen papucs-félét, inget, gatyát, tiszta ruhát ránk, muszka kabátot, sapkát, egy köpenyt, meg egy ilyen sapkát, mint az oroszok hordták. Osztán nők, tíz embert, mikor lefürdött, azt kísérték, azok az alkalmazottak, akik a kórházban voltak, azok kísérték bennünket be a kórházba.

– ***Bocsánat, még erre vissza fogunk térni. Még az utazással kapcsolatban: először elmentek Szamborig. Onnan?***

– Szamborbul mán mentünk a munkára ki. Onnen osztán a munkárul, amikor három hétig ott kínoztak bennünket étlen-szomjan, mán nagyobb részi hullott ott a nép közül elfele... akkor kerültünk vissza Szambrorba, ahova bevitték először itthonrul minket. Majd osztán ott mán osztályoztak bennünköt, menni kellett Szambrorba hogyjhijjákra... klinikára, na ott osztán, ott vót ilyen mindenféle német meg zsidó orvosok. Azok nem úgy akarták, hogy minket meggyógyítsanak, hanem, hogy minél hamarább elpusztítsanak. Hát, valami háromszor már akkorra, vagy kétszer mentem hastífuszon keresztül, mikor az mán bekövetkezett, osztán adtak ilyen hipermangás vizet, azt kellett inni, avval csillapították a belső lázat bennünk. Ott aztán a kezelés után az orvosok:”ez mehet ide a kórházba, az mehet a temetőbe fele”, így osztályoztak minket. Így bekerültünk a vagonból az állomásra, bevagoníroztak nyolcvanunkat, osztán besorozták az izét.... a salomt. Egy salom, mikor meggyült a vagonban, akkor elindult velünk a vonat. Döcögött, de hogy hova, azt nem tudtuk, csak azt, hogy megyünk, megyünk, megyünk. Annyit tudtunk kilesni, mindig, amikor nem ijel vót, hanem nappal kint, valami nyíláson ki-ki pislogtunk, vagy két-három helyen sikerült elolvasnom az állomásnak a feliratát. Kérdik a többiek, hogy na, honn vagyunk, merre, milyen név? Hát, én nem tudom, mondom, merre megyünk, csak megyünk.

– ***Vegyünk újra: Gutról Beregszászba, Beregszászból három napig gyalog....Hogy voltak a megállók, milyen megálló helyek voltak, amikor végül is elérték a tábora? Egészen Guttól a táborig milyen megállóhelyek voltak?***

– Hát ezt meg nem tudjuk hogyijjájkolni, csak Szamborban volt nekünk az összegyűjtő, a halottak ott maradtak, mán ott is vájták el őket.

– *Várjál. Szolyván megháltak. Szolyvátul elindultak a hegyeknek, ott megpihentek. Elértek Turkára. Turkán ott aludtak egy éccakát. Turkától mentek tovább.*

– Turkánál mán kihirdette, hogy Szambor következik. Novij Szambor, Sztárij Szambor: ez a két Szambor következett az utunkba.

– *De tisztán addig mindenütt gyalog.*

– No, ott aztán, mikor mán a tethelyre értünk, hát vótak ilyen... mán a háborúban összerombolt istállók, hát bekerültünk egy olyan istállóba. Lóistálló volt abban az időben a német vagy a magyar katonaságnak, mert ilyen kazlak voltak a falba beépítve, az tele volt ilyen magyar csajka edényekkel, amiből a katonák ettek: hát azt vettük el, abbul kaptunk enni. Osztán, onnan mán, mikor kikerültünk, akkor mán ezen a hosszas úton utaztunk tovább. Hát, vagy háromheti utazás volt télnek idején, mire megérkeztünk a tethelyre.

– ***És az hol volt? Milyen hely? Mi volt a neve helységnek?***

– Hát a helység az Poltava volt, az utolsó állomásunk. Ahogy a kórházba bekerültünk, mindenkit kezelni kezdetek, kinek milyen hibája volt, a legtöbb fagyás volt. Kinek a keze, kinek a lába. Volt olyan személy a faluból, akinek térdig lefagyott a lába, no az két napig se élt tovább, megfagyott tehetetlenül.

– ***S mi történt a falubeliekkel, együtt maradtak?***

– Hárman maradtunk a falubeliekkel együtt, a többiek szanaszéjjel szóródtak itt, Szamborban.

– ***S mi alapján döntötték el, ki hova kerül?***

– Hát, arrul űk nem tudtak, hogy miképp döntötték el, csak „ide állj, meg oda állj”.

– Itt nem volt a falubeliekkel különbözve, hanem ki milyen állapotban vót, úgy osztályozták.

– ***Milyen volt a lakhely, már ott a táborban?***

– Hát, ott, a kórházban mán jó lakhelyünk vót, de addig, csak mint a disznót télnek idején bezárják a karámba, úgy vót a földön a fekhelyünk. Egész nap áztunk-fáztunk a hóban, abba a rongyokba lefeküdtünk este a födre, megmelegedtünk úgy, hogy csomóba, egymástul megmelegedtünk, a testünkül.

– ***És kórházba hova tetszettek menni?***

– Innen mán, ebből a Szamborbul bekerültünk a kórházba, mán ahol általában kezeltek bennünköt. Vizsgálgatták, ki milyen bajban van, milyen betegsége van: úgy kezeltek bennünköt. Vótunk nyolcan egy szobában, ketten-ketten egy ágyban, két ágyba feküdt két személy, osztán ott vót három napig, ahol leborotváltak, megtisztálkodtunk, oszt három napig aludtunk, mint a halott, nem eszméltünk. Olyan jól esett, mikor tiszta ágybelibe lefekhettünk... Na oszt, harmadnap mán kezdek gyömöckölni, ébreszteni a szobában, hogy „otgyom, ébresztő!”, kiabáltak, hogy reggelizni. Hát, a reggeli... vótak olyan kis tálkák, olyan kukoricadara vót főzve, mint a puliszka minden nap, hát kezdtük unni. Kétszer adtak egy nap, mán kezdtük unni, hogy egyeb nem lesz, csupán errül? Aki tudott

beszélni hozzájuk, az kérdezte, hogy csak erről? „Nem, nagyon ki vagytok merülve, a gyomor tönkre van téve, ha egyebet kaptok, mind meghaltok, egy se maradtok életben”. No, a háromnapos kajálás ebből a kajából letelt, attul kezdve megkezdték már a borscslevest csinálni, amit sose nem is ismertük, nem is halottunk róla, hogy mi az, meg egy kis főzeléket. Meg előtte kaptunk a kórházban egy evőkanál cukrot, kristálycukrot, meg akkora kis darabka vaját, mint a dió: mikor kétfele törünk olyan kis fél dió nagyságú vaját, meg a kanál cukrot: ez volt a reggeli előtt az ellátásunk. Majd aztán másnap jött utána a reggeli, egy kis tea-féle melegvíz, jóformán, egyéb nem vót. Azt a kanál cukrot azért adták, hogy avval használjuk a langyos meleg vizet. Ez vót az ellátás. Délben másnap kezdtek megint hozni, kása...mindent kásának, mondtak, a búzadarát is kásának mondták, árpakása, köleskása... Ilyen mind-mind kása vót: hát abbul adtak mindenkinek, hogy feküdtünk az ágyba, egy-egy kis tálkát elibe, egy evőkanállal dobták bele, mint a kutyának, oszt ez vót a második fogás. A leves vót egy olyan kis kanálka, mint kb. 3-4 decinek felelt meg, olyan kanállal vót a levesféle mérve.

– ***És vacsorára is ezt adták?***

– A vacsora másnap az csak olyan vékonyabb vót, az csak tea vót, meg valami kis főzelék, ha maradt az ebédből.

– ***És a kórházból hova tetszettek kerülni?***

– A kórházból, amikor ott másnap letelt a kezelésünk, kitavaszkodtunk, akkor jött egy komisszió, ki kellett menni a kórházudvarra tiszta meztelenül, felsorakoztunk. Akinél másnap a bürt meg tudták csípni, az másnap mehetett dógozni kifele. Hát osztán kikerültünk másnap a munkára, először ilyen répát ültetni, magrépát rakni lefele.

– ***Akkor már hol aludtak? A kórházból el tetszettek menni.***

– Akkor másnap vót egy külön helység, ahon aludtunk, de csak a földön, nem ágyban, takaróval, vagy ilyesmi, hanem egyszerűen munkaszállóhely vót.

– ***És mi volt még abban a helyiségben?***

– Az összerombolt épületek, amit a háború tönkretett, oszt került benne olyan helység, ahol lehetett feküdni, hát olyanokba helyeztek bennünket. Az udvaron tanáltam egy tégladarabot, oszt bevitettem egy fejkáncosnak, az vót a fejem alatt párna helyett. A rongyok meg ilyen mindenféle tetves.

– ***Akkor nem volt berendezés, semmi, igaz?***

– Hát.

– ***És milyen volt a mérete, ahol tetszettek aludni?***

– Az attul függ, hogy melyik helyen hogyan voltunk összezsúfolva, hányan vótunk kiutalva arra a munkahelyre. Vót, ahol bővebb vót, vót,

ahol egymás hátán is feküdtünk.

– **Akkor a szálláshely változott.**

– Így vót, a munkahelyen nem nagyon vót biztosítva nekünk a fekhely, csak ilyen ideiglenes helységek.

– **És átlátásban hányan aludtak egy helyiségben?**

– Hát, mit mondjak, vót, hogy nyolcan-kilencen, húszan-harmincan, melyik helyen hogy. Egy helyen vót, ahol még eleinte majdnem még csurmába kerületem, annyira beugrottam a szállásommal. Menni kellett vón éjjel vécére, s nem szabad vót kimenni az ajtón kívülre. Hát, Istenem, mi lesz velem, hogy tudjak feltápáskodni a többi közül a fődrül? A többieken keresztül másztam ki, oszt ütötték-verték egyik a másikat, ha megsértették. No, nagy nehezen kimásztam hason a többinek a hátán, vagy a tetején a fekvőknek. Oszt elkapott az őr, aki szógálatban vót, egy olyan hosszú folyosón, ez még itt vót bent Ukrajnában, Lembergben. Muszáj vót a vécére menni, hát egy hordó vót a folyosón, de jó hosszan vót az épület, oszt muszáj vótam mán keresni magamnak, mert ha kívül megyek, akkor biztos, hogy nem megyek többet vissza. Addig jártam, amíg rátaláltam egy ilyen hordóra, amibe ivóvíz vót előkészítve éjszakára, én meg abba vécéztem bele. Elkaptak, no, osztán amit én kaptam! Bevágta egy külön hálósobába, ahol ilyen ítélt embereket szedtek össze, akik nem a saját kedvek szerint vót viselkedő, azt gyűjtötték egy szobába külön, oszt azt se láttuk többet. No, de nekem annyi eszem vót, hogy abbul sikerült hason kicsúszni, az őr elment így erre hátra, én meg kicsúsztam hason. Megkerestem a szobát, ahonnan kimentem, oszt visszahelyeztem magamat a többi fekvő közé. Megmenekültem, hogy nem vertek agyon. De akik ott, abba a szobába vótak, ahova én is bekerültem, azt többet egyet se láttam. Mettől kezdve az megtörtént, azt mind elpusztították.

– **Párna, takaró, az nem volt akkor.**

– Téglát találtam, hogy ne csupán ott nyomorkodjak, arra a fél téglára vót helyezve a fejem.

– **Tisztálkodási lehetőség volt?**

– Sehol tisztálkodás nem vót, amíg a kórházba nem értünk. Annyi tisztálkodás nem volt, amennyivel a szőrt levájjuk magunkról, meg a koszt. Mikor sikerült a kórházba bejutni, oszt letakarítottuk magunkot, nem ösmertünk egymásra, mikor megszabadultunk attul a sok pocsékságtul, ami egy hónapon keresztül ránk gyűlt. Több mint egy hónap, mert november tizennyolcadikátul, majd Karácsony után, február harmadik vagy negyedik napján értünk oda, ahol tisztálkodhattunk. Addig nőtt a szőr meg a kosz rajtunk, minden.

– A kórház után, amikor az ideiglenes szállásokon tetszettek lenni, ott lehetett mosakodni?

– A kórháznál minden tíz nap után menni kellett fürdőre. Leötlözni, mindent lehánygni. Jött a nő, akinek a keze alá tartoztunk: „leötlözni, megüünk a bányába!”. A rongyokat összeszedték porkócba, lepedőbe a szobából, minden ágyneműt, azt elvitték a fertőtlenítőbe. Addig, míg ott sor került a fürdőre, mer tízen tudtunk egyszerre bejutni, addig ott reszkettünk a vaságyon, mint a madár a faágon, télen: tiszta meztelen, fűtetlen szobában. Mikor sor került ránk, oszt visszavitték a szobába azokat a fertőzött rongyokat lefertőtlenítve, visszarakták a nők az ágyunkba. Hát, abban olyan jól esett, azokban a meleg rongyokban, pokrócban, matracon, felmelegedett az izétől, a fertőtlenítőben. Úgy elaludtunk, mint akit agyonvertek a halálra.

– És amikor már kiküldték munkára magukat, akkor ott lehetett tisztálkodni?

– Ott se volt tisztálkodás.

– És voltak férgek, meg egerek, szúnyogok, csótányok?

– Hát, avval mi nem törődtünk, ilyesmivel. Egérrel, ilyesmivel nem nagyon találkoztunk. Ilyen csípő dolgok, azok vótak bőségesen, mert raj szerint jártak, mint a méhek, olyan csoportosával jártak nyáridőben. De mikor ebbe a munkába már kikerültünk, hát ott már annyira, hogy hozzájutottunk a hogyhijákba...ilyen tengerit mentünk kapálni. Oszt azt vagdaltuk ki a kapával, és azt ettük. A zöd hogyhijájakot...kukoricát, meg ami benne vót, csorbókafűnek nevezzük itthon. Az gypeltük ki a kapált növények közül, oszt azt ettük. Attul jött a hastífusz. Úgyhogy háromszor átéltem a vérhastífuszt.

– Közölték -e önökkel, hol vannak, lehetett -e kérdezni az öröktől?

– Semmit nem tudtunk. Csak néztük a napot, hogy vajon merre van Magyarország, vajon merre lakunk mi? E' vót a tájékozódás. Abbul nem szabad vót tudni nekünk semmit, hogy hol vagyunk, vagy merre vagyunk.

– Az öröktől lehetett kérdezni?

– Az öröktől nem lehetett. Ők nem akartak velünk tárgyalni, mert „ti fasiszt, én meg kommuniszt, úgyhogy nekünk egymáshoz semmi közünk”. Csak, ha a rendet megrontotta valaki, ahhoz vót közök, odamenni, oszt jól elverni.

– Le tudja -e pontosan írni a helyet, ahová érkeztek, rajzolni térképet, vagy képet róla?

– Nem vót semmi, abszolút semmi íróeszközünk.

– De most, visszaemlékezésből, hogy milyen volt az alaprajz, például.

– Mondjuk, ha arra járnék, akkor meg tudnám pontról-pontra

mutogatni, hogy mi merre.

– *És lerajzolni?*

– **Hát, lerajzolni, az bajos.**

– *A fiunk elvitte Szamborba, ott vót az ünnepség. Hát azt mondta, amikor meglátta a helyet, hát azt hitte, rosszul lesz. De le is van fényképezve az a hely.*

– Hát az csak itt vót még, a Szamborban. De mán arra lent, nem szabad vót írni se, hogy mi van, vagy hogy van, hogy merre járunk, milyen területen. Abszolút nem tudtunk magunkról. Majd, mikor mán megkezdtek osztályozni a népet, akiket hatvan-ötven évtől több évesek vótak, azokat kezdték egyesenkint elengedni haza. Hát egy gáti ember vót, aki velem vót, avval, mikor elengedték, annak mondtam, hogy majd a hídon, a kanális hídján, ha hazafele megyen, kiáltson le Gutra, hogy én életben vagyok még. Ennyi vót az életadó jel rólam. De írni egyáltalán nem lehetett.

– **Milyen öltözképet kellett felvenni? Megtarthatták-e a saját ruhadarabjaikat a táborban?**

– Nem értem.

– **Milyen öltözkében kellett lenni?**

– Lehányták, elégették, mert teli vót tetűvel.

– **És utána miyet adtak?**

– Kinek milyen jutott. Hát a német katonának, magyar katonának, vagy orosz katonának a rongya, amit összeszedtek a háború után. Nekem, mondjuk vót orosz nadrág, sapka a fejemen, a kabát orosz vót szintén, de ilyen ingek, ez is orosz, madzaggal vót megkötve ez nyakunkon gomb helyett. Ilyen öltözetünk vót.

– **Hol vót a tábor?**

–... Poltava város vót a legtartósabb helyem, ahol tartózkodtam mán a kórházban is. A városon körül vótak ilyen kolhoz rendszerek, ahová kérte a kolhozvezetőség, hogy kell nekik ennyi munkás, vagy annyi munkás: akkor a lágerből összeszedték. Katonát állítottak melléjük, amennyi szükséges vót, oszt az kísért ki a munkára, az kísért vissza a szállásunkra.

– **S hány ember vót a szálláson általában?**

– Hát, attul függ, hol milyen terület vót, mennyi fért bele.

– **Száz-kétszáz?**

– Hát, általában hatvan-hetven egy szobában, valamelyik helyen száz is megfért, de amelyik mán túlságban zsúfolt vót, ott mán egymás hátán, egymás tetején feküdtünk. Úgyhogy az alsók, akik mán aludtunk, vagy aludtak alattunk, azok jajgattak, hogy itt fáj, ott fáj, meg is vót halva elég, akik reggelre nem virradtak ki.

– **És összesen kb. hányan voltak ott? Mármint az összes szobát**

összeszámolva.

– Hát innen, akik elmentünk oda, nyolcvanán mentünk a kórház területére, ott osztán ötvenet-harmincat: melyik helyre mennyi vót szükséges, annyit irányítottak ki a katonaórség alatt.

– **Milyen nemzetiségűek, állampolgárságúak voltak azok az emberek?**

– Hát, vót énvelem cseh területre való, vót lengyel területre való, vót hogyhijják...

– *Olasz*

.... olasz katona....hogyan munkaszolgálatosok lehettek a háborúnál, oszt azokat is elfogdosták, velünk együtt összesorakoztatták. Így össze vót mindennel kavarva a népség.

– **Volt -e külön női és férfi tábor?**

– A mi területünkön, mivelünk női személyek nem vótak, csak tisztán férfiak.

– **A falubélieivel együtt volt -e? Hol voltak még falubéliei?**

– Ezek végig együtt tartottak. Együtt tartottunk négyen: Tompa Feri, Tóth Lajos, Nagy Pista, meg én. Négyen vótunk együtt egy falusiak. A többi meg szanaszéjjel, kire merre jutott a sor az osztályozáskor, mikor osztályozták őket szétfele.

– **Milyen más falvakból voltak még a táborban?**

– Másfajta? Azt nem tudok.

– *Más falvakból. Hát minden faluból mentek.*

– Ja, más falukból? A legtöbb innen vótak, hogyhijjátul...Vári...Errül a területű községekből, arrul vótak legtöbben, akit tudunk, hogy ez ide való, az oda való. Ilyenek.

– **Svábok is voltak? Vagy magyarok inkább?**

– Magyar vót inkább, mán akik innen, a területről vótak, azok mind magyar származásúak vótak.

– **Kivel volt a legjobb a viszonya?**

– Itt vót egy szlovák ember velem, Zselenák Mihálynak hívták. Az olyan, mint a saját apámmal lettem vóna, annyira... A szobánál, a kórháznál ilyen szanitárnak osztották be a nők közé, mert tudott velek beszélni oroszul, és avval vótam legjobb barátságban. A szobában vót ilyen helyettesítő, a szesztrának besegítő. Oszt ű kapott jó bővebb kaját a nők után, a munkája után, az sokszor segített nekem, az ű adagjából juttatni. Adott az ű porciójából. Úgyhogy majdnem sírva maradtunk el, mán mikor hazafele kerültünk, mer én kijöttem, ötöt más vagonhoz helyezték. Oszt ott szanaszéjjel eredtünk, mán mikor nem vót olyan szigorú az őrzés, kódolni a városokon, meg bejöttünk Romániába, valahon Besszarábia vagy melyik területről, Oroszbul, a kórházbul, amikor utaztunk hazafele, és ott lemaradt

egyik városba kódolni, szedegetni. Nem időzött a vonat, csak egy pár percig, oszt elindult. Aki széjjeleredt ott kódulgatni, az mind lemaradt, ott maradt. Én nem mertem le se, inkább meghalok éhen, de le nem mertem szállani. Csak éheztem, csak néztem mindig, hogy hogy jönnek megrakodva, ki mivel, kaláccsal, szalonnával, kenyérrel, ki mit kapott kódolva a járdán, ahogy jártak a városba, hát nem megyek, én nem megyek. Egy vári fiúval utaztam haza, avval ketten szenvedettünk a vagonban. De mán utoljára itt mán Szatmárnémeti fele, amikor ideértünk: menjünk mán mi is valamerre, hát éhen pusztulunk, mindenki hoz valami ennivalót, jó kaját, mert amit mán a vagonban adtak, az olyan bűdös kozmás vót, az a burizs, odafőzve abban a benzines hordóban, amiben főzték, megfele ájult az ember a szagától. Menjünk mán valamerre mi is, hát nagy nehezen mi is kimozdultunk ketten.

– ***És evvel a szlovák emberrel milyen nyelven beszéltek?***

– Magyarul, magyar ember vót. Zselenák Mihálynak hívták, no, annak vót egy unokatestvére, a meg a lágernél konyhán dógozott. Ilyen hordóba, szekérrel hordták az élelmet meg a vizet a konyhára benzines hordóban. Ők húzták ketten a sógorával, Zselenák Mihály, Baba Jóska,... a harmadik hogy is hívták...nem jut most eszembe. Ezek vótak a legjobb barátaim ott.

– ***És voltak problémák is egymással? Ezekkel a barátokkal?***

– Nem, nekünk nem vót problémánk. Itt vót egy problémám...itt az egyik városban, ahol ki vótunk helyezve dologra. Ilyen lerombolt cukorgyárnál dógoztunk. A mesterek mellett. Azok kaptak pótkosztot a kenyérből, akik jól dógoztak, százalékolták, hogy na ez ennyi százalékra végezte a munkát, nem az, ami ki vót szabva, hanem még többet. Hát olyanok kaptak ilyen cufusznak mondott kenyeret. Annyira két nap nem vótam ki a munkára, oszt az öreg ember, nyavalya ni, nácsálnyik a vasútnál, aki vót pályamester úgy mondják, hát elkért bennünket a vasútra dógozni, krampácsolni. Osztán, ej, jól dógoztunk, a kedvére dóguztunk, oszt kiíratott ilyen kenyeret, dupla cufuszkenyírt, dupla kenyeret – úgy mondták. Hát kaptunk vagy három egész kenyeret, nem is tudom, tizenöten vagy húszan vótunk mán. És azt el kellett osztani, no, én akkor nap voltam beteg, mer kifogott azelőtt nap a hideg a kamszahaltul– gilisztahaltul. Azt ették, no én azt megutáltam, elhajingáltam. Másnap meg a hideg kifogott tüle, oszt nem vótam ki a többiekkel dógozni. No, két kenyérrel többet kapott az a csoport, oszt egyik alkalomkor én is, a hideg kirázott, *ókás* vótam, ilyen betegállományban két napig, oszt előtte én is abban a munkában ott vótam, utána meg, amikor feljavultam, visszamentem a vasútra dógozni. Hát a vasúti pályamester kiírta a pótkenyeret néhány embernek. Vótunk tízen vagy tizenketten, ilyesmiformán. Kiírta nekünk a

két buhánkát. Ezt el kellett osztani, akit feljebbvalónak néztünk, az elosztotta egymás közt. Oszt akkor a napon, mikor én nem vótam, a betegállományban vótam, nem vótam ki munkára. Osztják elfele a szobán a kenyeret, olvasnak engem is, hát mondom, itt vagyok. Ideadta a kenyeret, tíz deka kenyér jutott mindenkinek belőle, amit kaptunk százalékot, oszt mikor elosztotta, annak nem jutott, aki osztotta. Csak csudálkozott, hogy létezik, hát ennyi vót. Annyi még. Hát akkor jutott eszébe, hogy hopp, én nem vótam akkor nap, nekem nem járt abból a százalék tíz deka kenyérből. No jó van, hát akkor hol a kenyér? Én megettem, há hon van, nem tartogattam én. Kaptam olyan betyáros két pofont, mint a siket, úgy hogy felhengeredtem. Ilyen sváb-magyar őrvezető, őrmester vót az illető, aki ilyen nácsálnyik volt közöttünk, hát az osztotta el az a kis tíz deka kenyeret, oszt az ő porcióját én megettem, neki nem jutott, oszt kaptam érte egy jó betyáros pofont minden ódalról. Akkor bezártak egy ilyen nappali zárkába. A cukorgyárban vót egy olyan kis helységű szoba, ahon bejártak, hát becsuktak oda huszonnégy órára. Akkor nap nem kaptam egyáltalán kenyeret, a járandó kenyeret se, se vizet. Hát csak, mint a betonon a rab el van ítélve, hát Istenem, mi lesz itt most már velem? Szerencsés voltam a földivel, falubelivel. Tompa Ferinek híjták a cimborát, akivel együtt vótunk, vele barátok vótunk idehaza is, oszt megsajnálta. Az tudta, hogy be vagyok csukva, hát a kenyírt, mikor kikapta, az ajtó alatt a nyíláson kenyérháját letörte, oszt ott dugta be nekem a kenyérhaját, hogy rágjam, ne haljak ott éhen meg, azt ettem meg a huszonnégy óra alatt, olyan kis... mint egy kés éli, olyan kis kenyérhaját.

– ***Hogyan kommunikáltak az örökkel? Lehetett velük beszélni?***

– Az örök szigorúak vótak, mert rájuk se szabad vót nézni, nemhogy társalogni. Hát, mikor még olyan helyen vótunk, kaptunk még egy kis cigaretta dohányt is közben, mán mikor munkába jártunk. És a katonáknak nem vót olyan nagy adagjok a dohányzáshoz, csak a mahorka vót, és vót sok, aki dohányos lett vón, vagy vót, oszt kért, cigánkodtak mitülünk, hogy adjunk neki cigaretta, dohányt. Hát, odaadtuk, mert én, legalábbis mikor csavartam egy kis papírt, a gyógyszeres papír vót a cigaretta papír, abba belecsavartam a kis jó finom dohányt. Olyan erősnek éreztem, mikor megszippantottam, csak elmúlt a világ, elkábultam. Oszt attul kezdve, mikor „továris, kuri jeszt?” „jeszt, itt van egyed, szíjjad, pusztulj el te róla hamarább, mint én”. Így kommonikáltunk együtt velek, amékkal lehetett. De nem mindegyikkel. Vót olyan, hogy szólottunk hozzá, hogy továris e'kén, vagy a'kén, oszt felvágott, hogy ő nekem nem továris, hanem ellenség, azok vagyunk együtt, nem továris. Kaptam is egyik alkalomkor olyan ütleget, hogy elestem a lábomról a földre.

– **Miért, mi okból?**

– Ennyi okozta, ni, hogy annyira reszketett a fázástul a kezem, ez, ami le is vót fagyva: csak belefújtam a markomba, hogy egy kicsit megmelegítem. Ű meg a hátam mögött állott, oszt „Davaj, lopát, dáváj noszilki” oszt püff, hátba vágott a puskával úgy, hogy leestem a földre. Egyik öreg meg ott ódalt ült, mán ilyen tartalékos katona, az meg leste, hogy mit csinál a taknyos kölyök velem, oszt odaintett, hogy menjek oda hozzá, mutassa, hogy melegítsem meg a kezem, meg adott egy fél marék mahorkát, no szíjjál, hónapra lesz neked mit szíjni. Olyan barátságos vót mán az öreg katona, aki mán csak olyan tartalékosként vót behívva. De a fiatalok mán ilyen aljas disznó kölykök vótak.

– **Kutyák is voltak velük?**

– Nem, vót ökvelük kutya, csak ők vótak a vitézek. Még itt, mikor meg mentünk felfele a... hogyhijják a hegyet a határnál... arra a hegyre, ahogy mentünk felfele, űk meg lóháton jöttek lefele, de már nem az örök, hanem a frontra, hogy jöttek befele. Hát, szóttes pokróc vót nekem ilyen takaró, amit otthonról vittem magammal. Ahogy mellényargalt a lóháton, hát megmarkolta a pokrócot, oszt le akarta rántani, csak én az állam alatt erősen fogtam, oszt szaladt a lóval, hát nem sikerült neki levonni rólam a pokrócot.

– **Ez, amikor mentek elfelé a táborba, akkor történt, ugye?**

– Igen, igen.

– **És ott a táborban voltak besúgók?**

– Hát, vót egy bitang Tiszabogdányba való, ilyen elhurcolt ember vót ű is, csak helybeli hucul vót itt, Kárpátalján, hát jól ismertem a községet, mert én ott katonáskodtam. Osztán a’ vót a fő-fő az egész táborban, ahon le vótunk Szamborban táborozva. Hát vót nála egy akkora kétméteres karó, oszt ű be vót állítva ilyen őrségnek az udvarra a nép közé. Hát, amelyik nem az ű kedve szerint mozdult vagy viselkedett, akkor avval a nagy karóval csak csihé, füttyentett egyet, mint a juhoknak, szóval ilyen juhász lehetett, kondás, vagy milyen állatörző vót ott a helységben. Füttyentett egyet, oszt akkor, akit ért avval a nagy bűnkös bottal, püff-paff, hát attul is kaptam egyet hátra, amikor el sikerült előle ugrani. Ilyen besúgók voltak.

– **És szököst valaki kísérelt meg? A munkában?**

– Az öcsém?

– **Nem, szökés, el tudott valaki szökni?**

– Ó, hát próbált vón valaki szökni...Vót itt még Munkácson, ni, mikor mentünk elfele gyalog, hát sikerült egyiknek, jóval fiatalabb vót tülem, annak sikerült meglógni. A Latorcába bújt be, szóval abban a lóistállóban, ahol be vótunk éjjelre szállásolva, ű nappal kileste, hogy a nap nyugatrul

besütött a Latorcából a kútba, a vízbe, fénylett. És éjjel, amikor már lecsillapodott a népség, ű szépen leereszkedett a kútba. Oszt azon, mint a patkány, kibújt azon a csatornán, szennyvízen, ami az istállóból ki vót vezetve, azon a csövön kibújt a Latorcába, és onnan elszökött haza. Hát sikerült neki, no de odahaza üldözőbe vót szeginy sokáig, mer' az akkori bíró, ködségi bíró igen nagy lábon járt. Az is ilyen besúgó vót odahaza, úgy került községi bírónak a szája után, és az üldözte mindig, amiért elszökött. No, hát oszt csak sikerült neki, végig otthon maradt.

– ***És Poltavában volt szökés?***

– Hát, mit tetszik mondani?

– ***Amikor már elmentek Poltavába, a kórházba, ott, vagy a munka során, valaki el tudott szökni?***

– Ott nem tudott szökni senki, mert minden két méterre vót egy katona, szuronyos katona. Ha mondjuk, munkára kísérték benünköt, két oldalról szuronyos katonák között lehetett kimenni a munkába. Csak ez vót a bánásmód ott. Meg mán nem is tudtunk vóna, hát hova? Kétezer kilométerről elszökik az ember, éhen pusztul úgy is télnék idején az út közben. Meg azt se tudtunk, hogy mi tájon vagyunk, csak néztük keservesen a napot, ha kisütött, hogy melyik tájon lehetünk mi a világban.

– ***S milyen munkákat végeztek önökkel?***

– Hát, nyári időben mán, amikor kitavaszkodtunk, akkor a kórházban meguntak ott bennünköt javítani, oszt kisorakoztattak az udvarra, meztelen, oszt járt az orvos minden soron. Ellenőrizte, hogy milyen erőben vagyunk, oszt aztat osztották el, az mán mehetett kifele, az meg visszafekhet a kórházba: így osztályoztak. Leghamarább ilyen tavaszi munkára mentünk ki a határba, a kolhoz rendelte biztoson a munkásokat a katonaságtul, dinnyeterületeket, meg répát, ilyesmit raktunk le ilyen gömőkbe, föld csimbókokba. Avval foglalkoztunk. Mikor kikött, akkor kapálni kellett, utána mán kukoricavetés vót, amikor mán ilyen tájba vót az idő, mint most van, azt kapáltatták velünk, jártunk kapálni. Az úton, amit tanáltunk füvet, ezt a csorbókafüvet, meg ezt a lánclapufüvet, eztet ahogy érkeztünk a menet közben lekapni, szaggatni, azt pipáztuk, oszt ettük aztat, ha a katonától sikerült lenyúlni. De ű, hogyha észrevette, akkor ütötte-vágta a nípét, mint a disznót.

– ***És mezőgazdasági munkák voltak csak, vagy építkezés is?***

– Vót má', ami össze vót a háborúban rombolva, azt az épületeket kezdték el velünk építtetni, mán akik a kőművesmunkához értettek, hát azok a falnál dógoztak, meg ilyen helyeken. Nekünk maltert keverni, meg vizet kellett alá adni, meg ilyesmi. De víz se vót, hanem ott, a kapunál, ahol kijártunk a lágerből, vót egy nagy kád: valahonnan, valami tejszarnok

lehetett a közelében, mert tele vót savóval az a kád, de azon ilyen vastagon vót legalább a légy beledögölve. Oszt abbul sikerült egy-egy kicsit lopni a moslékos edényünkkel, amibül ettünk, ilyen konzervás bádogbul. Ha sikerült, hogy nem ütötte le a kezünköt a katona, akkor abbul merítettünk, a léggel teli kádbul, oszt azt ittuk is.

– ***És munka közben lehetett pihenni? Volt pihenő idő?***

– Olyan, nem vót, pihenő. Mikor kivonultunk a munkába, menni kellett, amíg be nem kísértek bennünket.

– ***És munka közben kaptak valamilyen ebédet? Vagy vizet?***

– Nem vót ebád sose, egész időn keresztül, hanem reggeli vót meg vacsora, mán a munkahelyen, mikor visszakísértek bennünket a szállásunkra.

– ***Milyenek voltak a munkaeszközök? A kapa, a kasza. Élesek voltak, lehetett használni őket?***

– Hát a kaszát...mer egy időben kaszálni jártunk, búzát aratni, mán szépen kezdett sárgulni a búza. Oszt vót egy ember, aki állandóan verte a kaszát a népnek, oszt mindig vittük, hogy cseréljük, adjon éleset, azt meg leadtuk neki, hogy üsse tovább. Hát, ilyen szerszámok vótak. Vótak ilyen... mint a hókaparó, olyan kapák, avval kapáltuk a kukoricát.

– ***Akkor még nehezebb volt velük dolgozni, igaz?***

– Igen.

– ***S mennyire maradt meg az emberség a foglyokban?***

– Hát, egymáshoz meg vót maradvá– mindenki belátta, a szerencsétlen munkatársának a hibáit, oszt megértettük egymást. Mindegy vót, hogy német... Egy helyen rám főrmedt a német, mert egész nap áztunk-fáztunk a hóban, oszt ilyen padlásos épülete vót a cukorgyárnak, alórul meg valami fűtés, kéményfűtés vót. Fent a padlásánál a kémény ott keresztül ment; Hát a németek vótak a vitézek, körül foglalták a kémény mellett a helyet, hogy ott megszározkodnak éjjel. Oszt én is bújtam oda hozzájuk, osztán elkezdett rám egy nagy... izé....német katona : „Nichszt plac, kamará, nichszt plac!” mondom, sose szabadulj meg ettül a plactul, örököld mindig, oszt elhajtott onnen a kémény mellől, ők maradtak ott, akik odafértek, a németek, együtt ott duruzsoltak, de mivelünk nem nagyon tárgyaltak.

– ***S volt –e lopás vagy verekedés az élelemért, vagy a vízéért?***

– Nem vót. Lopni nem vót mit, mert annyi rongy vót csupán, ami rajtunk vót, egyeb semmi.

– *Amikor fertőtleníteni vitték, akkor pucíron vótak. Nem vót más, hogy felvegyék.*

– ***Látott –e arra esetet, hogy a foglyok megtámadták az őrt?***

– Én nem láttam ilyesmit. Nem is próbált senki, mert ha ilyesmibe

valaki bele mert vóna fogni, akkor azt agyonverték vóna ott, azon a helyen.

– ***Tapasztalt-e olyat, hogy valamelyik fogolytársa a kíméletlen bánásmód, az éhség hatására elvesztette az esztét, a józan esztét?***

– Vót olyan is. Kimentünk kapálni répát, vagy kukoricát, valami ilyesmit kapáltunk a határban, oszt egyszer csak egy eldőlt közülünk, oszt elkezdett olyan idétlen hangon vonyítani, a szájából meg úgy... véres hab omlott ki fele, hát azt hittük, hogy meghal. De ilyen rossz....

– *Epilepszia roham.*

–Epilepciás vót, osztan amikor rájött az a' epilepcia, akkor kinyúlt magától, megmeredt má' a remegéstül meg a vonyítástul, oszt nem szabad vót hozzányúlani. Segíteni akartunk neki valamit, de nem szabad vót, hagyni kellett. Az, amikor keresztül megy, akkor felszabadul vissza...Ez idevaló vót, nem is mesze, a határon túlra, Barabás, vagy ilyesmi nevű községbe.

– ***Volt sorakozó vagy létszámmellenőrzés?***

– Minden este úgy vittek be a katonák a szállásunkra, hogy megszámlagattak, oszt úgy adták át éjjelre, szóval mán a lakásunkot, akik mán éjjel őriztek. Addig nem vettek át, nem engedtek be, ötösével: po-pjáty, po-pjáty, po-pjáty, mint a tyúk mondja a maga nótáját, akkor nevettük is, mikor olyan kedvünk vót... hogy popjátyolnak mán.

– ***Milyen büntetések voltak? Milyen vétségére milyen büntetést szabtak ki?***

– Akit el tudtak így záratni, becsukatni, hát került ki egy vesztőhely, ahová becsukták büntetesképpen az embert, vagy ütlegelték, az is vót bűvön, ha megérdemelte, ha nem. Ha elítélte, hogy annak jár az ütleg, akkor kapott.

– ***Voltak specidlis, csak ott használt szavak, például munkával kapcsolatos kifejezések?***

–Hát, ilyenről nem tudok...Vót egyik fiú, aki olyan ácsforma munkás vót idehaza, szeretett ilyen barkács munkákat végezni. Hát, egyik alkalomkor bejött egy nő oda hozzánk, a szobához, osztán....

– *Nem értette meg, hogy mit tetszett mondani...*

– ... kérdezte, hogy ki tud faracskálni, ilyesmi munkát, oszt jelentkezett az a barátom, otthonról való ember, hogy ű tud, hát kapott egy toport, osztán kivitte magánál a házához, osztán gyereke vót, kicsi gyereke neki, oszt böcsőt csináltatott vele. Hát oszt kapott egy jó fél kenyeret, mikor elkészítette, ahogy ott tudta, amilyen szerszámok vót, avval előállította. Hát, örült neki a nő, hogy tudja hintáztatni a gyerekét benne.

– ***Látott-e kivégzést? És mit tett az, akít kivégeztek?***

– Hát, kapott az még, itt kapott valahol, Turkán. Vót egy szegény

közülünk, majdnem szomszédunk vót odahaza, olyan vézna gyerek vót, na de nem törődtek akkor avval, hogy viális ember, vagy egyszerű szegíny, hát az mán Turkán kidült a menetben, ahol kísérték bennünköt, Osztán kényszeríttette a katona, hogy dáváj, dáváj a többiekkel, ne maradjon le, hát osztán addig dávájozta, addig verte, hogy ott meghalt a nyomorult kölyök.

– ***A nevére nem tetszik emlékezni? Hogy hívták ezt a fiút?***

– Főző Gyula volt a... akit agyonvertek, megöltek.

– ***Milyen betegségek támadták az embereket meg ott a táborban?***

– Én háromszor átéltem a hastífuszt. Legelőször megkaptam Turkán. Éjjel annyira szomjas vótam, még a hazai kajának ettem meg az utolját, amit itthonról vittem... oszt olyan szomjúság fogott el, de ilyen fent, emeleten aludtunk az épületben. Menni kéne inni, de nem lehet menni, hát mondom az egyik barátomnak, guti ember vót az is, no mondom te ki tudsz menni azokkal az őrékkel társalogni, hozzál egy üveg vizet nekem. Hazulról egy liter bort vittem magammal, oszt az üveg mán üres vót nálam. Itt az üveg, mondom, aztán hozzál. Hát az a kút az udvaron egy szintben vót az udvarral. De ami pocsíkság ott, azon az udvaron vót, bokáig ért az a piszok, szenny, trágya, minden, ami ott el vót áradva, eleredve, belefolyt abba a kútba. De hát ezt mi nem vettük észre, nappal nem jártunk ott mán, csak estefele kerültünk oda. Oszt mondom, ott van lenn a kút, engedd le a zsinyegen az üveget, oszt hozzál egy kis vizet. Teli is hozta az üveget nekem az épületbe, fenn ideadta, de én azt egy hajtókára, a liter vizet, megittam azt a pocsík ganéjlét. Attul mán hajnalban nekem olyan hasfájásom vót, azt hittem, hogy leeszem a falat az épületről, olyan kínom vót. No mi lesz belőle, reggel, amikor mán megvirradt, menni kén kifele, hát onnan a teraszról nem engedtek még le az udvarra, leötöztem, oszt kifordítottam a fenekem a fal mellett... a piszokságot, oszt kifostam, no magyarul mondom. Tiszta vér ment belőlem. Na, de nincs mese, indulni kell tovább. Mentünk, aztán sorakozó. Egész úton csak görcsöl, csak görcsöl, de kilépni nem szabad vót, se megállni nem szabad vót, csak úgy, ahogy sikerült a tömeg közt, a többi közt lehúztam a nadrágot, oszt kifordítottam a fenekem, oszt kiment a víz csomókba, csomó aludt vér belőlem. Úgy mentem el a munkába. Ott osztán adtak ilyen hipermangás vizet, azt ittam, oszt az valahogy lecsillapított vagy három nap múlva. Na, de amikor kikerültünk nyáridőben munkára, ott meg a nyers búzából, meg a nyers tengeri szárából meg mindenféle füveket összevagdaltunk, attul... Csináltunk magunknak kést, ilyen darab drótot tanáltunk, oszt bejárt az udvarba, az épületudvarba a vasútkocsi, rátettük a sínre a darab drótot, oszt átment a kocsi rajta, ellapította: kész a kés. Oszt összevagdaltuk a

mindenféle füveket, bolond gyepeket, mikor hozták az ennivalót, hát azt a forró létyót ráengedtük erre, oszt konzervás bádoggaink vót az étkezőeszköz, amit össze-vissza az úton elhajigáltak, azt összeszedtük, hát, egyéb nem vót. Átlukasztottuk, dróttal a derekunkra kötöttük, oszt ott, mint a birkának a kongó a nyakába, oszt kolompoltunk magunknak. Hát abba vettem ki a csonárt meg minden füvet, ahogy abba belegyömöszöltem, összevágva, oszt a meleg levét ráöntötték, az vót a kaja. Ettől kaptam újból meg a második hastífuszt. Akkor abból nagy nehezen... egy hónapig vótam a kórházba vele, nagy nehezen kínlódtam, akkor vissza megint ki kellett menni a határba. Aratás vót, mán ilyen arató idő, hát az a zöld íretlen búzaszem, mék milyen vót, abból jóllaktunk. Örültünk, a nők, akik szedték utánunk összefele, mutatták, hogy dörzsöljük oszt együk, ha nem lát a katona, akkor dörzsöljük, oszt együk. Hát, ettük mi, ha nem mondták vóna is. Attól megint elkaptam a hastífuszt, no, mán a vérhas betegséget. Na, osztán, mondom, e' mán vége, ezt mán ílem át tovább. Egy jó hónapig, alig feküdtem a kórházba, csak valami mindenféle porokat meg ilyen bolond tablettákat étettek velem, oszt valahogy lecsillapodott megint a harmadik hastífusz.

– És az orvosi ellátás akkor megfelelő volt valamennyire ott a kórházban?

– Hát ott mán megfelelt az ű tudományuk szerint, amit űk tudtak... de milyen vót az: ráfogták, hogy te vagy orvos, te vagy orvos, és minket kezeltek, ahogy űk akartak. De mit törődtek vele, hogy sikerül a kezelés, vagy belepusztul az ember...

– Akkor űk nem is voltak igazi orvosok?

– Nem értem.

– Azt tetszett mondani, hogy csak rájuk fogták, hogy orvosok.

– Hát, ilyen sapkája vót, fehér sapka, de lehet, hogy hivatalos orvos vót, nem ősmertük, mi, csak mikor mán a kezemmel mentem kötésre fele, bejött a szesztra, osztán „kédúj kommuna za piziadszka”, nem értettem, hogy mi, osztán mondják a többiek, akik megértették, hogy akinek kötésre kell menni, az menjen a nővel. Oszt bevitt egy szobába, ott a két fiatal ember az asztalnál ült, mint valami henteslegények, fehér sapka a fejeken, az egyik szesztra megfogta a kezemet, a másik félretekerde a nyakamat hátra, osztán tegyem le az asztalra. Addig babrálták, hogy megfogta a csipeszt, oszt leszaggatta azt a fagyos roncsot rula, megmaradt a pucir csont, azt befáslizta, oszt mehet. Hát, ilyen kötéseket minden harmadik vagy negyedik nap kaptunk a kórházban mán, az ágyban, ahogy feküdtünk, felültünk, osztán mondják, hogy no, neked kell kell menni kötésre, meg neked kell menni, oszt bevitt a szobába, ahon átkötöttek.

– *És akik ott meghaltak a táborban, azokat hogy temették el?*

– Hát, azoknak el vót készítve minden tábornál a koporsó vagy mi a felleg... a sír elő vót készítve, megvájva. És, aki mán elpusztult, mondjuk a szobán meghalt és összegyűltek hárman-négyen, azoknak egy szoba vót külön, ahon gyűjtötték a hullákat. Oda behordták. Mikor gyűlt annyi, hogy a fogatra felrakják a szekérre, behányták a szekérbe. Vót olyan elég, aki még élt, mozgott, jajgatott. Azt vitték ki a gödörbe, abba a nagy...amibe belegyűjtötték egész télen a hullákat – olyan gödör vót megvájva, és amikor telegyűlt, akkor vót egy réteg belőle, a hullákból... oszt klórmésszel leszórták, mintha homokkal le lett vón leszórva. Utána a rájuk szórták a földet: ez vót a temetkezés.

– *Akkor, volt még, akit élve eltemettek.*

– Vót, akik rugdosott, jajgatott is, behányták a földdel.

– *Volt-e lehetőség vallásyakorlásra?*

– Nem. Még egyszer, itt, még határon túl, amikor vótunk, hát, így este összegyűltünk mi községbeliek, oszt kezdtünk ott énekelgetni. Erre ránk förmedt a muszka, hogy csend legyen, mert ha nem, akkor masérozunk ki, oszt kint fogunk jajgatni, ott a hidegen, az udvaron.

– *Híreket az otthoniakról lehetett kapni, vagy semmit?*

– Nem hallottunk mi sose. Annyit hallattunk mi magunkról, mikor má' megkezdtek az idős embereket, akiknek nem szabad vót ott lenni, me' ötven évig vót hirdetve, oszt vót olyan, aki hatvan fele járt mán, oszt az is eljött, hát azokkal aztán sikerült közvetíteni, hogy flünk, vagy halunk. Ahogy őket elengedték, akkor át tudták adni, hogy mi a helyzet. Csak magunkról adtunk hírt, hogy ez meghalt, ez él.

– *Az ünnepek hogy teltek?*

– Azt nem tudtuk. Annyit tudtunk, hogy még idehaza a karácsonyi ünnep vót. Arra még emlékeztünk, hogy no, máma van Karácsony. Más ünnepről nem vót szó se.

– *A lágeri munkában, tetszett mondani, hogy nők is dolgoztak, Ők külön táborban voltak? Külön helyeken voltak elszállásolva?*

– Nem. Azok kolhozisták voltak.

– *Akkor nem foglyok voltak.*

– Nem vótak. A helybeli kolhozisták vótak nem t'om, hogy nekik kellett az aratási munka, amit végeztünk, vagy az állam részire arattunk. Csak azok a nők, akik szedték utánunk a búzát összefeje, azok a helybeliek vótak. Még vót úgy, hogy kiadtak egy-egy ilyen családnak, akiknek a férje fronton vót, az oroszokból, hogy nem vót, akivel a kertjít, a szotekját munkáltassa, oszt kértek ki munkást magokhoz. Ilyen krumplit, hajas krumplit megfőztek, oszt egy-két krumplit tudtak adni munkadíjból

nekünk. Dógoztattak szóval, de segítettek rajtunk.

– ***Az őrök mind férfiak voltak?***

– Férfiak vótak, még nem is akármilyenek, hanem jól megválogatottak: olyanok, akik egyáltalán nem törődtek se Istennel, se emberrel, hogy kárt csinál, vagy bajt csinál a nyomorult fogollyal. Amit el tudtak követni, azt mind elkövétek. Kegyetlen, szívtelen, ember-állatok vótak.

– ***Barátságok voltak foglyok között?***

– Mindenki, akik együtt vótak, azok mind barátaik vótak a másik szerencsétlennék. Cseh területre való vót három személy, ők olyanok vótak, mintha a saját testvéreim lettek volna, jóban vótunk mindig. Ők oda a konyhához, a lágerkonyhához hordták a vizet szekéren. Vót három benzines hordó, oszt avval hordták a vizet. Azokkal olyan jóba keveredtem, hogy amikor onnan a konyhátul kaptak egy kis ennivalót többet mint ami járt volna, osztán nem bírták megenni, vagy sajnáltak, akkor juttattak nekem is belőle. Vót egy jó barátom, Zselenák Mihálynak hívták, úgy sajnáltam, mikor hazafele indultunk, egyszerre indultunk el a kórháztul. Osztán szíjjel eredtek még ott bent, a hogyhijáknál... a kórháztul nem messze utaztunk el, azt mondták, mindenki mehet kódulgatni, aki bátorkodott leszállni a vagonrul vagy a vonatrul, míg állt a vonat. Mert vót, hogy egy egész nap is állott egy helybe, vót úgy, hogy megállott tíz percig vagy öt percig, oszt mire már széjjelnézett volna az ember, elindult a vonat, oszt lemaradt a szerencsétlen. Hát, az úgy lemaradt tülem, annyira sajnáltam, mindig epedtem utána, hogy hogy kéne vele kapcsolatot szerezni itthon.

– ***És nem sikerült?***

– Nem. A határon nem szabad vót átmenni Csehországba.

– ***Még se tetszik tudni róla tudni semmit?***

– Nem hallottam semmit azóta. Még levelet is írtam itthonról neki, mer' a címét tudtam, a községét tudtam. Elküldtem a levelet, de válasz nem jött. Hogy elfogták, vagy visszavitték, vagy valahon eltévedt... Nem tudtam többet róla.

– ***Volt-e más táborokkal kapcsolatuk? Más fogolycsoportokkal?***

– Nem, egyáltalán nem vót semmi közünk, csak ahhoz a csoporthoz, amelyikbe tartoztunk.

– ***Cigaretta, alkohol vót?***

– Alkohol? (nevetés). Mikor hazafele jöttünk, Romániában megkínáltak egy stampedlivel a házaknál. Cigaretta adtak eleinte, mikor még ilyen ókás meg ákás néven vótunk. Ők kaptak ki az egész...hogyhiják, a helybeliek...olyan jó finomra vágott dohányt, két-három cigarettára valót adtak ajándékba mindig. Én abbahagytam a dohányzást, mer' annyira ki

vótam nyomorodva, hogy mihent egy füstöt kaptam, kimúltam a világból, megkábultam. Nem kellett nekem. Egyik is mondta, adjam oda neki, ad érte kenyeret, adja a cufuszkenyeret, levest, akármit ad, csak adjam át neki a dohányt. Itt van, szíjjad, ameddig bírod, de én már erről lemondok, úgyhogy abbahagytam a dohányzást.

– ***Mit jelent az ókás kifejezés?***

– A betegeket nevezték így. Vót osztályozva: óká, áká. Az óká járó beteg vót, úgyhogy nem fekvőbetegek használták a szobát, hanem csak ilyen jövő-menő betegek.

– ***Amikor szabadidőt kaptak, akkor mit csináltak?***

– Nekünk szabadidő az vót, amikor betegek vótunk. Más szabadidő nem vót. Mindig a munka, meg a munka. Amilyen munka bekövetkezett, vagy az idő, ahogy hozta a munkát, úgy vótunk elosztva dógozni. Nem vót szabadságunk, hogy máma egy heti munka után pihenő, semmi ilyesmi nem vót. Sem vasárnap, vagy akármi.

– ***Volt –e olyan esete, amit csodának, Isten hatalmas kegyének tanúsított a láger ideje alatt?***

– Vót, vót, nagyon sok vót. Hát, olyan halálos betegen, sose tudtam én, hogy még egyszer felébredek a halálból, mer' úgy tetszett, hogy én nem élek, csak olyan élő halottnak képzeltem el magamat. Sokszor, még itt legelőször, a határnál, ahol a tunelt csináltuk, amikor letelt a három heti munkánk, oszt vittek vissza a lágerbe, felkerültem egy vagonba, és én nem tudtam... én úgy képzeltem el, hogy valami nagy romos épület mellett, a fal mellett feküdtem a vagonban, úgy éreztem magam. Majd mellettünk beállt a vonat ilyen darált sóval, kősóval és egy falumbeli fiatalembernek sikerült markolni róla ilyen szemes sódarabokat. Adott egy darabka sőt, és abból tértem vissza az életbe. Ha azt nem kapom, nem nyálalom el, akkor én sose nem ébredtem vón többet fel.

– ***És az, amikor más kivittek a halottak közé, és visszamásztál?***

– ***Olyan is volt?***

– Hát, az más különös eset vót. Más megunták alattam az ágyneműt cserélgetni, mert a hasmenés állandóan ment. Hát mit csinálnak más a takarítók a szobában, nem takarítanak más utánam: leadtak a halottas kamrának, hogy ott csináljanak velem, amit akarnak. Hát jól van, bekerültem én, mint halott, úgy. Csak egyszer, egy éjjel, a sötétben, ilyen ablak vót egy helyen, de be vót rakva téglával, nem vót annak üvege, semmi, csak téglával be vót tömve, úgyhogy összegyűlt az a keserves kis, mint egy darab szappan, olyan darab fekete kenyír vót egy porció, akik még éltek, azok számára. De nem kellett az egyiknek se, mer nem is tudta, hogy van neki kenyere, lerakták arra az ablaktőcre. Engem azon az éjjel

olyan szigorú éhség fogott el, hogy meg és megeszi a belső részem az éhség, valahogy feltápáskodtam a sötétben, oszt elkezdtem ott kalamolni a szobába, ráakadtam arra az ablaktőcre, ott vótak a porciókenyerek, akiknek nem kellett, az oda le vót rakva. Megettem két olyan darab penyíszes kenyeret, azt a fekete vályog kenyeret, és arrul felébredtem a halálbul másnapra. Oszt úgy mentem vissza a szobába. Csak néztek, mikor bejutottam. Honnan jöttem, honnan kerültem? Hát mondtam, hogy honnan, hogy én mán a halottakkal társalogtam az éjjel.

– ***Nyitva volt az ajtó, hogy ki lehetett jönni a kamrából?***

– Nyitva volt az, csak azoknak szabad vót bejárni, akik enni hoztak, de még akik éltünk, azoknak, vagy pedig hoztak újabb beteget oda tartaléknak. Mikor összegyűlt egy szekérrel akkor már nem vót tovább pardon, mindegy, hogy él, vagy hal, fel a kocsira, osztán kifele a temetőbe, a gödörbe.

– ***Tapasztalatai szerint mire képes egy olyan ember, aki napok óta éhez és szomjazik?***

– Hát, mire? Én csak azt gondoltam mindig magamba, hogy ej, de szeretném ezt még egyszer visszaadni ezeknek az Ivánéknak, akik engem kezeltek ott. Erre lettem vón képes, ha szabad lettem vóna, vagy erőm lett vóna.

– ***Ki volt az az Iván?***

– A katonák vótak, mind Iván vót.

– ***Munka közben, vagy egy fárasztó munkanap után min gondolkodott? Mi tartotta önben az élni akarást?***

– Az tartotta, hogy hál' Istennek, még a lábomon bírok állni, s valahogy megsegít a Jóisten, hogy még egyszer tán hazakerülök. Még mikor mán a vagonban ültünk, hogy hazahozzanak, még akkor sem hittem, hogy haza fognak vinni, mer' hazudtak. Szkorodomoj, szkorodomoj, mettül elvittek, mindig csak szkorodomoj, és mégse vót belőle semmi, csak két év múlva.

– ***Ez mit jelent?***

– Hogy hamar megyünk haza.

– ***Ki és mi hiányzott önnek a legjobban?***

– Hát, mit tudom én, mi. Az élelem, meg az erő.

– ***A család, a szülei, a testvérei?***

– A hazai vágy állandóan kínozott, még a halottas ágyamon is azt éreztem, hogy talán még haza kerülök én.

– ***Vittek -e a láger ideje alatt másik táborba?***

– Hát, jártunk mi három helyen. Má' innen, mettül elkerültünk, mikor melyik helyen vót sürgős a munka, akkor szedtek, oszt vittek, költöztettek tovább.

– Volt különbség a körülmények között, vagy ugyanolyanok voltak azok a légerek is?

– Egykútya vót, nem vót ott különlegesség, egyforma vót a kaja mindenkinek, az ötözet is. Nem vót ott választás, hogy ezen a helyen jobb, vagy a másik helyen. No, vót olyan személy odahaza, aki hazakerült utánam, s azt mondta, hogy ők még pénzt is kerestek. A bányában valahol Sztalinóban, vagy honn a csudába. Ilyen szénbányákban dógoztatták üköt, oszt még rubelt is kaptak. Hát, mondom, nekünk még egy nyomorult cigaretta papír is, amibe egy kis dohányt bele tudtunk csavarni, az is csak akkor került, mikor adták a gyógyszert, oszt megettük a port belőle. Azt elszakítottam, kétfele osztottam, oszt annyi kicsi cigaretát tudtam bele csavarni, úgy vót a papír, nemhogy még... aj!

– Volt kereskedés?

– Vót. Az ottani nők közül nagyon sokan szegények vótak, szappan nélkül. Hát mi kaptunk minden tíz napban olyan kis darabka szappant mosdani. De nekik meg nem vót, osztán kérték, hogy adjunk el nekik szappant. Hát összegyűlt, vót olyan személy, akinek három-négy darab kis szappan is összekerült. Az kinn, a lágerudvaron egy darab kis téglát letett, két darabot rátett, osztán átmelegítette, a fél tégladarabot betapasztotta szappannal, oszt a szerencsétlen orosz asszony adott érte egy fél kenyeret. Mikor mosott, megnézte, hogy egy tégladarabot vett a kenyérért. Ilyen üzleteket lehetett csinálni.

– Milyenek voltak a túlélési stratégiák?

– Hát, nem értem most.

– Voltak-e túlélési módszere arra, hogy még másnap is éljen valaki?

– Már csak a remény, de az is mán elfogyott mindenkiből, mán nem reméltünk, mert még a kurva katonák is azt mondták, hogy „ti umer, szkoro umer”, pláne meg a német származásúaknak. „Nyemci nye igyot domoj. Vszjo!” Meghal mind, azt mondták.

– Velük rosszabbul bántak? A németekkel?

– Hát, a németekkel is társalogtunk, ahogy tudtunk.

– De a katonák rosszabbul bántak velük?

– Hát persze, hogy rosszabbul. Még, mikor munkára kifele vittek bennünket, hát a katonák mindig azt mondták: „Szipiváj, tovarisi, szipiváj!” Hogy nótaszóval mint a katonák, úgy danoljunk. Hát, elkezdtünk ott kínunkban danolni. Tetszett a magyar katonanóta az orosz katonának. Oszt, amikor eldanoltunk a magunkat, akkor el kellett hallgatni. „No, nyemci, szipiváj!” A német elkezdte az ű nótáját... á, ne danoljatok, „davaj dalse, mágyári!”

– ***És melyik katonadalokat dalolták?***

– Mikor melyik jutott eszünkbe. Amit a katonaságtul tanultunk, mikor melyiket vettük igénybe. Űknekik jó vót, még ha blamáltuk is a nótával őket, nem számított, nem értették.

– ***Változott-e a dolgokhoz, a halálhoz, vagy a szenvedéshez való hozzáállása a gulág után?***

– Hát, változott, mer én mán teljesen elszántam magamot, én mán nem reméltem semmi életet magamnak, annyira el vótam csodálkozva, meg a betegsége. Két évet szógáltam: abbul több mint hat hónap hogyhijják vót... fél halott állapot...milyen betegség. Hát, mit lehetett akkor mán remélni. Meg még olyan alkatúaknak, mint amibe mi vótunk: ha leőtöztünk, megijjedtünk egymástul, olyanok vótunk, mint amikor egy paszulykaróra ráhúzzák az ember bürt, úgy néztünk ki.

– ***Mi volt a hazatérők kiválasztásának az alapja?***

– Hát, akkor mán parancs vót adva az oroszoknak, nem t'om melyik államtul, hogy haza kell a foglyokat engedni. Így aztán, amikor megjött az a parancs, hogy mán nekünk is oda kerül a sorunk, ki kellett menni reggel az udvarra, átötözni. A holmit, az ágyneműt le kellett adni mindenkinek, amiben feküdt, azt itt hagyni, átadni a személyzetnek. Oszt mán ott vártak a mindenféle tetves rongyok, orosz ruha, német ruha, magyar ruha – ilyen ötözeteket szórtak szíjjel mindenkinek. Felötöztünk, no mán most megyünk a konyhára. Ott vót egy nagy sztolova épület Poltován, az állomáson, oszt oda bementünk, leültettek az asztal mellé, kitálaták a kaját, amit készítettek nekünk, azt elfogyasztottuk. No, kifele a vonathoz! De nem hittük el, hiszen hazudtak, örökké hazudtak nekünk. Nem hittük mi el akkor se, hogy haza megyünk. De annyiról meggyőződünk, hogy jött egy nagy salom, hát három mozdony hozta a szerelvényt, annyi fogoly vót a kocsikon. Abban nők vótak, férfiak, mindenféle, Magyarbul mán nőszemélyeket is elhurcoltak, hát azok jöttek a vonaton, kiültek, jó napos idő vót, a vagon szélire. Akkor győződünk meg, hogy mán csak hazamegyünk, mer' mán mindenféle néppel vagyunk. De minket még ott a vagonban is őriztek: a szuronyos katona ott vót mellettünk, amikor hazafele jöttünk.

– ***Mennyi idő után jött haza, két év után?***

– Két év pontoson, mire letelt két év.

– ***Mi alapján választották ki, hogy valaki hazajöhet, valaki nem?***

– Hát, parancsba vót adva, aki a kórházbul kibírta az utazást, az mehet. Aki elhitte magárul, hogy kibírja az utazást, annak mán ott vót a fejlapja, oszt olvasták sorra, hogy itt van, vagy él...Annak adták a parancsot, hogy no, dávj, oszt megyünk kifele a vontra.

– **És volt, akiket előbb haza engedtek?**

– Hát került, attul függött, hogy a lágerben melyik helyen kapták hamarabb a parancsot a feljebbvalók, akik őriztek bennünket. Vót olyan, aki mán egy héttel, vagy egy hónappal hamarabb elindult hazafele, mint mi.

– **Akkor mit érzett, amikor megtudta, hogy mások mehetnek?**

– Hát mit éreztem? A másvilágon ériztük magunkot, hogy ilyen is létezik még? Pedig megtörtént.

– **Akkor a remény feltámadt, igaz?**

– Igen.

– **Hogyan, milyen körülmények között tudta meg, hogy hazajöhet?**

– Hát, a betegséggel voltam akkor is a kórházban, oszt a kórházban azt mondták katonák, szkorodomoj, mágyári, szkorodomoj. Haj, mondom, ne hazudjatok. Akkor megsértődtek, osztán elkezdtek még fenyegetőzni is.

– **Akkor ők küldték, tehát az örök küldték hazafelé?**

– Igen.

– **Kikkel, hányan, mivel, hogyan jöttek haza? Hány napig tartott az út?**

– Pontoson egy hónapig utaztunk.

– **És kikkel? Azokkal, akikkel el tetszett menni? Vagy azokból még hányan éltek?**

– Hát, azokbul ketten, hárman...négyen vótunk még a lágerben. Mind a hárman, akik falubelim vótak, azok még ott maradtak munkában. Jól bírták magukat, én meg mán a kórházbul lettem elindítva hazafele. No, de egy vagy két hét múlva úgy jött a parancs, hogy ők is a munkából mán valahol valami nádat jártak aratni, olyan lápos helyre, ott az vót a munkájok, oszt kimentek hozzájok oda a munkahelyre, hogy hagyják abba a munkát, mert mennek haza. Így vagy két hétre rá ők is haza kerültek utánam.

– **A hazaúton kik voltak még ott? A vontban, ismeretlenek?**

– A vagonban mindenféle népből minden lágertől, ahonnan vótunk, amennyi betért. Nekünk, a kórháziaknak mán csak olyan kis szűk helyek maradtak. Vótak sokan máshonnan, akiket hoztak, mi mán csak a ráadás vótunk.

– **Tetszett búcsúzni a rabtársaktól? Lehetett?**

– Hát, lehetett vóna, de hát mán örült mindenki, hogy szabadulhat, nem törődött ott mán egyik a másikával. Annyit búcsúztam vóna ettől, aki annyira kezelt engem a hastifusztul a kórházban, mer' ilyen szanitárnak osztották be, hát azt nagyon sajnáltam, mikor elmaradtam tőle.

– **Kikkel tartja a kapcsolatot azóta is?**

– Mán nincsen senki, mán elpusztult, akivel együtt vótam végig az

időig, két évig, azok már mind meghaltak.

– **Hogyan készült fel a hazautazásra?**

– (nevet) Hát, hogy lehetett készülni? Nem vót... Kiadták a keserves buhánkát, az egész útravalót, osztán be a vagonba, megyünk. A vagonban még főzték a burizst, de az olyan bűdös vót, hogy kilométerre érzett a szaga, hogy odakozmált, ahogy főzték.

– **Tudta -e értesíteni jöveteleről a családját?**

– Nem. Nem tudtak egyáltalán arról, hogy én jövök, csak már mikor ide, Beregszászba beérkeztem...nem Beregszászba, hanem ide a kisállomásra...Mer' itt kötöttem ki, ezen a kis vonaton jöttem Feketeardótól idáig, osztán itt leszálltam. Éppen, ahogy leszálltam, a vonat leállt, akkor a kocsik, amik jöttek az úton, leálltak. A túloldalon egy lófogát vót, Szernyére való vót az ember. Még közben úgy jött, hogy az öcsém meg a sógora, már csak utána lett a sógora, de már ösmeretség vót, me' nálunknan nőült, Gutrul, oszt káposztát hozott a fiatalember ide a piacra, eladta, oszt ment hazafele. Hát, ahogy ott állt, felkérdeztem, hadd menjek a szekerral, hova mennek? Hát, ők Szernyére. Hadd menjek veletek a szekeren. Egész nyugodton üljön fel, osztán jó' van... de énnekem a papírjaim, amit kiállítottak még ott a kórháznál, az nem vót a kezünkben, hanem a szesztrák, akik kísérték bennünköt, azok hoztak egy akkora halmazt... nem adták kézbe senkinek, hanem, majd azt mondták, hogy „ili Sziget, ili Szeged”, nem tudták a hülye fejükkel megállapítani, hogy Szeged vagy Sziget. Nohát, kitanálták, hogy Máramarossziget. Úgy tudták meg, hogy ide jövünk. Hát, idáig oszt eljöttem a feketeardoi állomásig...

– *De mondjad azt is, hogy a vasutas mondta, hogy aki...*

– Hát arról akarok beszélni. A vasutas, ahogy megállt a kocsik mellett, kérdezi, hogy mi helyen jártunk. Már látták a rongyunkon, hogy mik vagyunk, foglyok vagyunk. Honnan jövünk, merre jártunk. Mennyien haltak, sokan, pusztultak? Hát de, nem mertük mondani, sokan meghaltak, többen, mint akik életben maradtak. Me' ha valaki meghallja ódalról, akkor visszavisznek bennünköt, hát így osztan a papírok, minden ott maradt a nőnél, aki bennünköt kísért onnentől idáig. No de az a vasutas azt mondja, tudják mit, emberek? Azt tudom mondani, aki közelről való, ne menjen má' Szigetre, Máramaroszigetre, me' annyi nép van má' ott összegyűlve, nem győzik a dokumenteket előfele adni, kifele állítani nekik, hogy no már mehetnek haza. Én osztán ráhallgattam egy Váribul való fiatalemberre, akivel együtt utaztam, barátoktunk. No, mondom, menjünk mi is akkor, én már gyalog is elmegyek innen, valahogy megpróbálok, de már nem megyek tovább a lágerbe, mer rengetegen vannak ott, azt

mondják, összegyűlve, nem győzik kifele állítani nekik az iratokat. Ketten elindultunk, avval a ...ma se jut eszembe a neve, olyan buta lettem, osztán eljöttünk egész ide, Verbőcig. Verbőcön vót neki valami rokona, egy fiatalasszony két kis gyerekkel, mint a milyeink (szerk.: az unokák), olyan kis gyerekkel vót özvegyen, az ura annak is oda vót valahol, lehet, hogy el is pusztult. Oda bementünk, az neki rokona vót, mindjárt kaját készített nekünk, lecsapott egy tyúkot, azt megfőzögeelte, megettük. No most mán a cimborát ott hagytam, én meg elindultam haza. Hát elutaztam én itt, de annyi nép vót azon a nyomorult kis vonaton, hogy alig tudtam felkapaszkodni a lépcsőre, de ott nem szabad vót állani, addig, addig, hogy felmásztam a tetejére kívülről, a vagonnak a tetejére, oda hasaltam, oszt úgy jöttem idáig! A kisállomásnál szálltam le róla, az útkereszteződésnél. Akkor felültem a szekérére annak a lókocsisnak, elvitt Gutig, na de, annyira járt-kelt abban az időben a katonaság az úton, hogy nem mertem mutatkozni, hogy szembemenjünk vele. Mer' nincsen nálam semmi elbocsátó, leolvassák a rongyomról, hogy honnen jövök, oszt még elhurcolnak vissza. Hát, behasaltam a szekérébe annak az embernek, pokróccal betakaróztam, hogy ne is lássanak, oszt úgy jöttem Gutra hazafele.

– **Megkerültek aztán azok a papírok?**

– Nem mentem én többet felé se azoknak a papíroknak, hanem másod- vagy harmadik nap kellett menni Gátra a miliciánál jelentkezni, bejelentkezni. Na dehát, hogy menjek, mikor elbocsátó papírom nincsen. Áh, édesanyám azt mondja, megyek én veled, fiam. Nem kell énvelem, mondom, senkinek, én mán megjártam a világot, mán valamit kieszelek, hazudok. Hát, oszt kitanáltam én, hogy azt mondom majdan, rongyom levettem, tetves vót, behánytam a kemencébe, hogy égjen el, oszt abban vót az elbocsátó, elégett mind, mire észrevettem, hogy kivegyem. Ott vót egy reszketős fejű milícia, nem is tudom, hogy híjták...

– *Markovicsnak.*

... osztán elmentem hozzá, hát mondom, hogy mi járatban vagyok, lágerbúl szabadultam, de dokumentem a tetű miatt elégett a kemencében, nincsen elbocsátó. „Nincs semmi baj.” Hol vótam, merre jártam, hogy bántak velünk? Jó vót minden. „Vótunk sokan?” Hát, aki meghalt, az meghalt vón itthon is – ilyen vót a válasz. Oszt beírtak, bekönyveltek, így maradtam itthon.

– **Akkor vigyázni kellett, hogy mit mond neki, igaz? Ennek a Markovicsnak.**

– Igen.

– **Kiket talált meg a családjából, amikor hazaérkezett?**

– Hát....Sajnos, hogy úgy érkeztem meg, hogy egy bátyám, meg még egy bátyám oda van, másik bátyám, legidősebb bátyám oda van. Akkor az öcsém, akivel elmentem, az meghalt a lágerben, odamaradt. Úgyhogy négyen hiányoztunk a családból. Aztán úgy jött nemsokára, hogy a...az egyik öcsém hazakerült, a...előtte a bátyám került, a középső bátyám, utána az öcsén hazakerült, utána már én. Úgyhogy hárman má' a lágert megjártuk.

– S a szülei? Éltek?

– Életben voltak mind.

– **Milyen körülmények voltak a faluban? Volt -e kitelepítés?**

– Én nem tudok a kitelepítésről... Olyan körülmények vótak itt még, hogy be akartak szedni engem. De odahaza megtanítottak, úgyhogy nem mertem bele se fogni. Ahogy én odahaza – nálunknál lehetett látni vagy háromszáz méterre az utcán egy kanyarnál, amikor feltűnt valamiféle ember, oszt a' meg meglátott, hogy én otthon állok az ajtóban. Hát, minden kérdés nélkül csak jött fel nálunk egybül, osztán a szobába, a család közé: ide való vagyok? Mondom, igen. Megnyitotta az első szobát, a család ott vót a második végibe, és megfenyegettek az apámék, hogy vigyázzak, mit beszélek, ez biztos ilyen bezpeka, vagy mi a nyavalya...

– **Besúgó?**

– Nyomozó vót. Oszt mondja nekem, hogy vállaljam el itt a községben, hogy zsarolni járok. Mondom, dehogy járok én, halálos beteg vagyok én, fekvő beteg vagyok én, nem megyek az ágyból se ki, nemhogy még olyat csináljak, honn van nekem ahhoz eszem meg erőm most?

– **Ez mit jelentett? Hová kellett volna menni?**

– Hát, arra akart rászedni, hogy vállaljam el besúgónak lenni. Ad nekem pisztolyengedélyt. A megyeháza megadta a számot, hogy milyen szobába kell jelentkezni hetenkint kétszer. Amikor elment, édesapám kérdi, ki vót ez? Miféle vót? Mondom neki, hogy mit akart. Jajj, ezt osztán még álmodban se fogadd be, nemhogy te bejárjál Beregszászba ilyen ügyben. Mondom, én örülök, hogy megszabadultam, látni se óhajtok belőlök egyet se, nem hogy én velük társalogjak Beregszászban, a szobában.

– **Megvált -e a háza, jószága, a berendezés?**

– Hát, még egyelőre akkor megvált, de amikor már jött a kolhozrendszer, akkor elvették az édesapámtól, a kezéből. Előbb még elhajtották őket, a katonaságot kellett vinni... Kaposra. A katonaság után ilyen terményt a lovaknak, meg embereknek is, tudja a fene. Csak az édesapám elment az ökrünkkel, ökörbefogó vót, a szekérrel, osztán lesántult az ökör, otthagytá Barkaszón, nagy nehezen valahogy haza került. A kolhozban meg átvették, nem szabad vót eladni, átvették. Én meg

sajnáltam, oszt én avval foglalkoztam egy évig. Majd ott hagytam az ökörfogatot a kolhozban, majd átvettem a kézi gyalogmunkát. Mikor milyen munkára került sor, mindenütt helyt álltam.

– ***Amikor haza tetszett jönni a lágerből, akkor a szüleivel lakott tovább, a régi családi házban, igaz?***

– Igen, igen.

– ***Mit mondtak? A családja hogy fogadta? Milyen reakciók voltak, hogy megérkezett?***

– *Azt nem lehetett elmondani, azt nem lehet kimondani.*

– Mikor elkezdtem sorolni a sorsomat, akkor halottnak vált mindenki a hallatára, hogy ezt kellett átélni, amit én elsoroltam, ami megtörtént rajtam, megtörtént.

– *Nem is tudtam, hogy én is beleszóljak, az úton mentem, szaladt egy asszony...*

– A férje oda vót annak is.

– *...Mondom, Giza néni, hova szalad? Valami baj van? Hazajött Pocsai Vince – azt mondja, oszt megyek, kérdezem tőle ezt az embert. Oszt én is felmentem.*

– ***Már tetszettek akkor ismerni egymást?***

– *Hát, ugyi ismerős, falusi vót. Én is abban a részben laktam, csak ennyi vót. De felmegyek, hát...most, pedig már hatvan...nem t'om hány éve, de mintha most is látnám...ilyen hasa vót...így ült...*

– *Megdagadva...*

– *Ahogy meg vót dagadva, ilyen arc, hogy a szeme alig látszott...most is előttem, van, ahogy ült a széken...azt nem lehet kimondani, azt egy szülőnek átélni...úgy megijedtem, nem tudom elmondani.*

– *Úgy neveltek azon a télen, amikor hazakerültem, mint egy újonnan született gyereket, az anyám kezelt állandóan...*

– *Külön főzött neki.*

– *Nem szabad vót fel se kölni.*

– ***Milyenek voltak az első napok a hazatérés után?***

– *Hát, amikor kezdtem egy kicsit erősödni, akkor kezdtem a faluban a többi fiúkkal, akik velem nőttek fel legénysorba, azokkal kezdtem társalogni esténként.*

– ***Könnyen visszailleszkedett a falusi közösségbe Vince bácsi?***

– *(nevet). Hát, minden ismerős vót, barát, meg rokon vót mindenki.*

– ***Utána mibe fogott bele?***

– *Mán, mikor a kolhoz megalakult, akkor már mondtam az előbb, a saját ökrünköt hajtogattam, ahol jártunk szántogatni a kolhozhatárba.*

– *De hamarabb az erdőn...*

– Hát...az mán vele járt, nem?... Nem. A katonaság, mikor háború vót, nagy erdőség vót körül rajtunk, oszt egy hatalmas szekciót maguknak, fogták, ami nekik pászolt, dűtötték, vágták. Hordta civil, hordta katona, mindenki ide-oda, oszt ami megmaradt, az meg a...Munkácson vót egy cég... Arti Dubnak hívták, az átvette a fennmaradott részeket, oda szegődtem be munkába. Bejött a községünkbe három nagy derék ember, világháborús hadi rokkantak vótak mind a hárman. Le akartak szerződteni egy munkacsoportot, a fennálló fákat letarolni, osztán áthordani Munkácsra a céghez. Nem akart abban az időben senki menni ilyen munkára, na de valahogy összegyűltek ilyen fiatal emberek, összeszedődünk, oszt mentünk az erdőn. Jól kerestünk benne. Ami fa vót, olyan ágak, meg hegye a fának, amit űk nem vittek, azt adhattuk el, akinek kellett. Összeszedtük, csomóba raktuk, el is adtuk, haza is hordtuk. Ilyen munka vót tovább, mint egy évig. Majd, mikor azt a fát, amit átvettek, azt kitakarítottuk, akkor meg felhívtak Munkácsra...oda a lizárnyára dógozni az erdőn. A cég átvett ott is egy nagy sávot az erdőbül, oszt kiadták, hogy november hetedikére, ha nem lesz letarolva, a vezetőknek mondták, akkor visszaveszik tőlük, elveszett a...a terület. Hát ott azok az emberek, akik azokban részesültek, ajánlták a munkát, mindent megtettek a kedvünkért, csak menjünk dógozni. Elmentünk mi ott, le is taroltuk nekik egykettőre. Dolgoztunk mi ott, csak szépen, elkezdtük sorjában, amit ledűtünk, fel is dógozzuk, úgy adjuk le. De azt mondta a főnök, hogy ne babráljunk vele, a lényeg, hogy ne a lábán legyen, akkor mán nekik a kezükben van. Hogyha csak úgy egyeselni fogjuk, oszt fenn marad arra az időre, amit űk minimum kikaptak, hogy addig le kell dűtni, ha nem lesz ledűtve, akkor elesnek tüle. Na, ha nektek így jó, akkor hozzáfogtunk...adtak ilyen druzsba motort a kezünkbe, avval is vágtuk. Letaroltuk, jött a november hetedike, vagy milyen ünnep vót...

– *Igen, igen...*

–nagy ünnep...akkorra lement az erdő, a kezünk alatt a földre feküdt. De már ott nagyobb részben a fele fel is vót dógozva rönknek, tűzifának, úgy vettük túllünk át. Jól kerestünk vele, haza minden héten, amikor ott laktunk a helyszínen, hetenként jártunk oda-vissza, minden szombaton, amilyen fa tetszett, olyan fát válogattunk magunknak, tele is raktuk az autót, oszt úgy hoztak haza Gutra vele. Otthon eladtuk a jó hasáb bükkfákat, hogy nem került problémánk belőle, hogy kinek kől el, vagy hogyan kől el. Szétosztottuk, ahányan vótunk, annyifele az autó fát, eladtuk. Szombaton hoztuk a másikat. Így telt el a két év. Addig jártunk a munkahelybe.

– ***Mennyi idő kellett ahhoz, hogy visszanyerje a régi erejét?***

– (csend)

– *Hát egy jó félév kellett. Egész télen anyósom... mán, mondjuk, akkor még nem vót anyósom, de az anyja úgymond külön főzött neki, külön táplálta, feltáplálta úgy, hogy novemberben hazajött, tavaszra erőre kapott. Mán tavaszra ember vót.*

– ***Tud -e mások történeteiről? Akiket szintén elvittek?***

– Nem értem.

– ***Mások történeteiről, akiket szintén elvittek a lágerbe, és visszasajóttek... Tud mások történeteiről?***

– ...Hát, vót olyan is, aki velem együtt vót egész végig a lágerben, az is oda abba a munkába beavatkozott...

– *De másrul...aki mán...tennap is mondtad, hogy pénzt is kerestek, másnak a története...*

– Ja, hát Mónár Sanyi, mikor hazakerült, osztán így beszélgettünk egymás közt, mer' együtt is dógozhattunk legtöbbet, ű monda, hogy űk a szénbányában dógoztak, rubelt kaptak a munkájuk után. Százalékolták a munkájukat, oszt aszerint kaptak fizetést. Jaj, akkor te nem lágerben vótál, mondom, hanem paradicsomban. Én pénzt nem láttam szememmel se, mondom, nemhogy a munkám után még pénzt kaptam volna. Azt az öt deka vagy tíz deka kenyeret, ha kaptunk valamikor a jó munkánkért. Ennyi vót a fizetség, nem pénz.

– ***Itthon tudott -e valaki segíteni abban, hogy feldolgozza a történeteket?***

– Hát, itthon nem nagyon. Mán mondjuk, abban az időben, amikor megkezdték így kezelni az ügyet, az újságban is hírelték, meg rádióban is, hát én ajánlkoztam, hogy ...írtam fel a tévének Pestre, hogy én hajlandó vagyok nyilatkozni a lágeri életemről, ha akarják, elutazok, adják meg a címet, oszt elutazok, elsorolom nekik. Csak abban maradt, oszt nem kérték. Hanem majd egyik alkalomkor vót, itt járt...hogy híjták aztat?...

– *Dékány Endre?*

– Az, az. Az kezdett itt vallatgatni odahaza még. (szerk: Guton)

– ***És a család, amikor haza tetszett menni, akkor űk tudtak segíteni, lelkileg támogatni?***

– Persze, hát mindenki. Még nem csak a család, hanem mindenki. Hát, olyan részvételt vót mindenki, úgy örültek, amikor hazajött. Mindenki biztatgatta, hogy jó ' van, hál' Istennek, hogy itthon vagytok. Segítünk.

– ***Jöttek elő a lágeri szenvedések az álmaiban?***

– ***Ajjaj, azt ne is tessék még fel se említeni!!!***

– Nem vót nekem olyan hét, hogy kétszer, legalább kétszer ne

álmodtam volna vele...hurcoltak elfele, meg minden bánásmód, ami ott vót, minden az agyamban maradt akkor. Mostanában mán nem annyira, de ezelőtt...hát meg kell zavarodni, egy éccakát se tudok elaludni, átaludva, hogy ne...ott járok még most is, abba a nyomorult...

– *Olyan bánata vót, amikor éccaka azt álmodta... aztán nem lehetett még szólni se hozzá.*

– Nyomorult nappal, íccaka, még mindig erről kell epedni, meg tépelődni!

– ***Mivel telnek a napok mostandában? Mivel tetszik foglalkozni?***

– ...Hát, nekem mán mostában (nevet), a fekvís, meg az üllís, mivel tudjak én mán dógozni, mikor felfele bukok, minden három-négy napban olyan vírnyomást kapok elő, hogy nem tudok magam...Nem tudok...

– ***Magas vérnyomás?***

– Magas, a múltkor vót kétszázhusz is. De mán a munkából nem óhajtok, mán pedig nem tudok nyugodni, hogy valamit ne mozdítsak, de ha valmit mozgok, akkor félholt vagyok egy óra után, annyira elveszett mán a testtartásom. Kétszer vótam úgy, hogy mentem a bótba, oszt felbuktam az úton, mint aki be van rúgva hótt ríszegre, osztán összeestem az úton, olyan zavar vót a fejemben.

– *Nem is engedjük, hogy menjen sehova se.*

– Mán háromszor akart itt az autó elűtni, mentem az úton keresztül.

– *Nem lát jól, osztán...*

– Vártam innen is, onnan is, nem látom, nem látom, mán, amikor az út közepére értem, ott van, a lábom fejére fele hajt az autó, annyira elvették a szemem világát, nem látok, mán ötven-hatvan méterre nem tudom megmondani az embert, hogy milyen, fiatal vagy idős, nő vagy férfi, vagy mi. Annyira romba van mán a gondolkozásom, meg a látásom is, minden.

– ***Mikor és kinek mesélt először a lágeri tapasztalatokról?***

– Jaj, hát ahol csak dógoztunk, mindenütt értéke vót, mindenkit érdekelt, mindenki kérdezte, nem lehetett ebből kimaradni sose.

– ***És először kinek tetszett elmondani? A családnak, amikor hazament?***

– Hát, itthon mán elsoroltam milliószer.

– ***Miért hallgatott, és kellett -e hallgatási fogadalmat tenni? Mert tetszett mondani, hogy ott a rendőrfőnöknek nem lehetett róla beszélni, igaz?***

– Az a félelmem vót az agyamban örökké, a félelem, meg rettegés, hogy más előtt, meg olyan...akit gondoltam, hogy nem megbízható az ember, avval nem álltam így szóba ilyesmiről. Még ezeket se szabad lett vón elsorolni nekem, ezeket a titkokat, amik vótak ott.

– **Mik voltak az egészségügyi következményei a lágernek a további évekre nézve? Tetszett mondani, hogy például a keze...**

– Amikor mán egy kis erőre kaptam, akkor kezdtem feledni, hogy ilyen nyomorult életet is lehetett átélni, mán vígasztalt az élet mindég.

– **Megváltoztatta –e a gulág a személyiségét?**

– Az biztos....Mer’ addig nyugodt vótam mindig. Mióta hazakerültem, azóta sokszor nem tudok az idegemnek ellent állni a beszédben.

– **Hogy ismerkedtek össze a feleségével?**

– Az úgy jött, hogy mikor annyira erőre kaptam, hogy jártam esténként ide-oda fonóba, meg ilyen társaságba, neki vót egy nénje. Avval barátkoztam össze, abba bolondult az eszem bele, szerelmes lettem bele, osztán úgy jött a sor, hogy őneki a szeme olyan kerek vót, hogy ahányat látott, annyit szeretett, vótak nagyobb legények tőlem, meg hazugabbak is, akik jobban tudtak hazudni. Ű azoknak meghitt, osztán így elmaradtam tőle. Ű (szerk.: a feleségére mutat) pedig annyira beösmerte a beszédemet, hogy hajlandó vót minden szavamra, osztán eggyé lettünk.

– **Mikor házasodtak össze?**

– Ezerkilencszázötven január huszonegyedikén.

– **Rányomta –e a gulág a bélyegét a házasságukra?**

– Nem, nem nyomta rá.

– **Hány gyermekük született?**

– Kettő van, két fiunk.

– **Mire nevelte a gyermekeit?**

– Hát, mondjuk az az űk választásuk vót. Vince mindenféle ésszel meg vót társalogva, vagy tankolva. Elment gyerekkorában, még az iskolából tán se ki se maradt, mán amikor elment asztalosműhelybe, asztalosnak tanulni. Ide járt egy darabig. Innen átment Ungvárra, ilyen műbútorasztalosnak. Abba beleívelődött. Ma is folytassa. Utána meg addig, addig, a sok beszéde, hogy megtetszett neki a lelkészi munka, osztán abba került. A másik, a nagyobbik pedig a kolhoznál az istállóban a vízvezetékeket javítgatta, meg ilyen gépeket, amik a kolhozban vótak, a jószág között egy darabig. Később a Május egyben⁶ is járt, nem t’om milyen üzemeket ösmertek itt.

– **Az idősebbiket hogy hívják?**

– Tibor.

– **Közrejátszottak-e a történetek, a gulágos események a gyermeknevelésben? Abban, hogy hogyan nevelte a gyermeket? Mire tanította?**

⁶ A Május 1. Bútorgyár (későbbiekben Viktória Rt.) volt Beregszász egyik legfontosabb ipari létesítménye, amely emberek százainak adott biztos megélhetést – a szerk.

– Hát, azt űk tudnák megmondani, mer' én komiszul bántam velek. Nem néztem, hogy az én gyermekem, hanem, ha meg kellett verni, én megcsépeltem kedvem szerint, ha nem fogadott nekem szót, vagy nem csinálta, amit én javasoltam, akkor pardon nem vót.

– **Akkor szigorúan tetszett nevelni őket.**

– Na de, nem vallottak kárt, mert mindenki, akik ösmertek, mindenkinek példa vót: „nézzétek meg a Pocsai Vince fiát, nézzétek, meg, tanuljatok tőle!” Na, osztán én vallottam kárát, mer' én le vótam nézve, én a komisz hajcsár vótam köztük.

– **A gyermekei révén? Ők haragudtak ezért magára?**

– *A, nem. Szigorún fogtuk, nem vótak elengedve, hogy eridj, hanem mindenütt ott vótak, ahol mi.*

– Mindent, ami rossznak nyilvánult, mindet elibük tártam, osztán majd jusson eszetekbe, majd így, majd úgy. Kézbe fogtam, úgy, hogy a községünköl, nem t'om hányan vótak abban a korban, de egy se lépett abba a nyomba, amiben űk ketten jártak... A mi tanításunk után.

– *A templomba kellett jární, mert mi is jártunk a templomba mindig, de nekik is ott kellett lenni mindig. És még meg kellett mondani, hogy mirűl prédikált a pap. Oda kellett figyelni, nem csak annyi, hogy ott legyenek, hanem oda is kellett figyelniűk.*

– **Hogyan sikerűlt túlélnie a gulágot? Minek vagy kinek köszönheti, hogy élve hazaérkezett?**

– Hát, ezt csak a Jó Istennek köszönhetem, senki embernek, másnak senkinek....Az emberiség mindig ellensége az egyik a másíknak.

– *Meg ott ugyi, nem törődött egyik a másíkkal. Mindegyik csak a maga életit féltette. Ez természetes dolog.*

– **Tudott -e lelkiekben segíteni valakinek, hogy ne törjön össze, hogy tartson kí a Gulágban?**

– Hát, abban a ríszben tanulhattak túlem ilyen munkára, meg törvényt betartani, ilyesmibe. Mindenre tanítottam, aki hozzám férközött, vagy a közelembé jött ott. (sóhaj)

– **Érez -e haragot, bosszúvágyat azok iránt most, akik őnt a Gulág alatt bántalmazták, kínozták, szídalmazták?**

– Hát, vót ilyen. A lágeri bánásmódot, azt nem tudom elfelejteni sose. Mert mindig mondtam, csak egyszer tudnám én a bosszúmat kitőteni rajtuk...Hadd tudnák meg...Abban az időben, amikor hazakerűltem, akkor tudtam vóna viszonzoni, hogy kell éhezni, meg hogy kell élni éhen is! Mint ahogy éngem éhezettek, kínoztak, össze-vissza.

– **Találkozott -e azóta valakivel, akivel együtt vótak a Gulágban?**

– Hát, a falubelíekkel, akik velem vótak, azzal itthon együtt éltűnk, de

azóta mán mind meghaltak azok is. Tán jóformán csak egymagam vagyok a községünkben, aki létezik.

– **Egykori örökkel, bántalmazókkal utána tetszett találkozni?**

– Nem...Az a tiszabogdányi ember, az sose megy ki a fejemből, hogy milyen lágeri ember vót ű, és hogy tudott a többi lágeri emberekkel bánni, mint a kutyával, még a kutyát se bántja úgy az ember, mint az a bunkó a lágertársait kínozta... Tiszabogdányba való vót. Juhász vót -e, vagy milyen hivatalú, nagy hatalmas ember, tán két métertől is több, akkora termetű. Egy ilyent, mint én vótam abban az időben, összecukott kettőt, mint a...izét, a békát, osztán nincs többet. Olyan nagy megtermett. Arra igen vásott mindenkinek a foga. Ej, ha még egyszer vissza tudnám ezt nekik adni, akkor vóna még jó világ.

– **És őrla tetszik tudni, hogy mi lette vele, vagy nem?**

– Hát... Emmán, amikor elszórtak bennünköt ebbe az irányba, abba az irányba, itt hagytuk, itt Szamborban maradt, ilyen udvari bolondnak, mán úgy mondjuk, a nők közt ő tartotta fenn a rendet a nagy karóval, nagy bünkös bot vót nála, csak egyet a szájába kapta az ujját, egyet füttyentett, mán úgy menekültek az emberek élőle, mint a csúszó az embertől, aki meg akarja ölni. Hogy hazakerült, vagy életben maradt, nem tudom, csak annyit tudok, hogy saját falubelijével, aki kis fiatal fiú vót, aki odavaló vót egy faluba vele, azt is úgy tudta gyilkolni, mintha nem is ösmerte vón soha. Rokonságba vót egy magyar katonával a párja a fiúnak, mán el is vette feleségül ott Bogdányban, és az gyűlölte a kis termetű fiút, hogy olyan nagy magyar párti vót, no, így fejezzük ki.

– **Járt -e azóta a gulág helyszínén?**

– Persze, most mán, nem t'om, vagy négy éve. Szamborban. Hogy ne jártál vóna!

– Kétszer vótam azóta látogatóban a fiammal.

– **Mit tetszett érezni?**

– Mit? Szó se jött fel bennem, csak a sírás, meg a zokogás, amikor megláttam a területet, ahol annyit kellett szenvedni. Most legutóbb oda vótunk abba a ..ahol vót a gödör, ahol a népet, ahova hordták a hullákat befele. Ott van a kereszt felállítva, ilyen fakereszt... Hát mikor azt megláttam, azt hittem, hogy összeesek teljesen...Tudom, hogy falubeli van ott egy jó néhány eltemetve a közös sírban.

– **És milyen célból tetszett elmenni?**

– Téli időben vótunk, mán olyan esős...

– **Megemlékezésre?**

– Igen.

– Esős, mikor milyen vót az idő.

- *Meg ilyen túlélők is vótak velek.*
- Vót innen a hogyhíjják azt... Lizák⁷, aki fényképet, interjút csinált ott is, meg itthon is. Fényképezgetett, hát az is vót velünk ott.
- ***Tetszett –e kapni kárpótlást a fogságért?***
- Kaptam. A magyarok adtak.
- ***Nyugdíj-kiegészítésben részesül most?***
- Az semmit.
- *Hát nem. Nyomorult 50 rubellal ment nyugdíjba, mikor hatvan éves vót. Azóta oszt emelgetik. De hogy azért, hogy attól vóna neki egy rubellal több, hogy a lágerben vót, olyan nincs.*
- Az nincs szóba se.
- *Még legalább, még mondom, legalább emlékeznének meg egy évben egyszer, vagy kétszer, hogy nahát itt egy csomag, vagy mit tudom én...*
- Mán vagy kétszer vótunk ide Beregszászba ilyen közös ebédre november hanyadikán...
- *Hát 18-án, mikor a láger van!*
- Akkor adtak egyszer 100 rubelt, egyszer meg tán 200-at.
- 150-et.
- Na, legyen 150-et.
- ***És erkölcsi jóvátétel volt?***
- Ó, kinek vót az eszébe?
- ***Szóval nem. Részt vesz –e a málenyikij robotos megemlékezéseken?***
- *Még mindig részt vett ilyenkor, november 18-án.*
- ***Itt a városban?***
- Igen. Vacsorára is meghívtak bennünköt⁸.
- *Meg vótak hívva, de ő akkor nem vett részt, mer ugyi nem ott van⁹, oszt elmentek érte, hazahozták, mire mán az ebéd lett vót. De nem számít, mert a részi meg vót, ez mán csak a mi hibánk, hogy nem várta meg.*
- Na de azt mán nem a hogyhíjjákok, hanem a vezetők... a városi vezetők rendezték.
- ***Van –e lágeri emlékmű Guton, ahol éltek?***

⁷ Lizák László fényképész egyike volt Beregszász utolsó kisiparosainak, a piac melletti fényképezőjét gyermekei viszik tovább napjainkban is – a szerk.

⁸ A sztálinizmus áldozatai beregszászi emlékművének felavatása után Zsupán József akkori polgármester kezdeményezésére a megemlékezést követően a városi tanács egy szeretetvendégség keretében szervez találkozót a túlélők és családtagjaik számára. Az első találkozónkon még közel negyvenen vettek részt, mára a túlélők száma alig egytucatra rúg. Beregszász Város Tanácsa a szűkös költségvetése ellenére ezen a napon némi anyagi segíellyel is támogatja őket. Ezt a nemes hagyományt Gajdos István polgármester is felkarolta, így 2011-ben is sor kerül a hagyományos találkozóra.

⁹ Id. Pocsai Vince jelenleg Ardóban, a városközponttól viszonylag távol él.

– *Van, hogyne vóna?*
 – *Nem hányták szíjjel?*
 – *Hát, hogy hányták vón’?*
 – *Hát, ami ott vót a Bence Béla kertjében.*
 – *Az a világháborús emlékmű¹⁰ vót.*
 – *Ja...*
 – *Az a buszmegállóban van, a lágeri emlékü.*
 – *De még a világháborús emlékmű vót a falu közepire csinálva.*
 – *Na de azt átépítették a templomkertbe, a templomudvarra, nem?*
 – *Igen, igen, nem engedték...*
 – *A 14-es világháborús emlékművet, azt a régít, na. De ez, a lágeres megvan, ott, ahol van a templommal szemben a buszmegálló, oszt oda van építve.*

– ***Itt, Beregardóban van ilyen emlékmű?***

– *Hát, mi ezt nem tudjuk. Nemrégén lakunk itt.*

– ***Hány éve laknak itt?***

– *Még csak hét lesz októberben.*

– *Én úgy emlékszem, van a temetőben.*

– *A temetőbe szoktak menni november 18-án. Mindig Vince fiunk szokott menni, istentiszteletet tart ott, mán vasárnap kihirdeti, hogy mikor, melyik órában lesz a megemlékezés, oszt úgy megyen ki oda. Hát akkor csak valaminek lenni kell ott is.*

– ***Mit gondol arról, ahogyan a mai fiatalok élnek és viselkednek? Azok után, amiket ön átél? Mit üzenne nekik?***

– *Mit lehet erre mondani? Csak annyit, hogy egy se maradna életbe, hogyha kézbe vennék egy huszonnégy órára úgy, ahogy minket, egy se maradna életben! Sok öngyilkosságba rohanna belőle. Egy hét alatt mind elpusztulna. Nem vóna olyan edzett a mai nép, mint abban az időben mi vótunk.*

– ***Mit üzenne nekik, hogy megváltozzanak?***

– *Hát, úgyse hallgassák azt meg (nevet), akármit is üzenünk. Csak kinevetnek, hogy „a vén bolond, meg ilyen, meg olyan”. Ilyen megjegyzések, egyeb nem. Még odahaza is, amikor vótunk, ott se ősméri mán a mostani fiatalság azt, „az nem igaz, így, meg úgy”. Na, jól van, akkor. Ne próbáljátok ki, igaz -e! A társadalomnak annyit lehetne mondani, hogy a Jó Isten őrizze meg a mostani társadalmat az ilyen szenvedésektől. Ebben részesüljön senki, még egy bogár se, nemhogy ember.*

– ***Eszébe jutott -e már az, hogy Isten a szenvedésekért kárpótlásul áldotta meg önt ilyen szép korral, egészséggel, nagy családdal, jó***

¹⁰ A guti első világháborús emlékmű többszöri áthelyezést követően a református templom kertjében talált végső elhelyezést.

feleséggel?

– Hát, Hál'istennek, ennyi évig, ezt nem reméltem, hogy én még ennyit élni is fogok, meg ilyen erőben is maradok kilencvenkét évig. Hát, erre már nem reméltem.

– *Hatvankettedik éve, hogy együtt lakunk, hál'istennek, miköztünk még, nem mondom, hogy mindig, nem is tudom, hogy mondjam meg.....szóval mi megegyeztünk, ennyi az összes...*

– A munkában megegyeztünk.

– *A munkában is, de egyebben is.*

– A munkában is, ha neki kellett segíteni, én segítettem, ha nekem kellett, ű segített...

– Megtaláltuk egymást, hál'istennek.

– ***És tetszik ezt bizonyos kárpótlásnak tekinteni, az életől?***

– Ez nagy kárpótlás nekem a Jó Istentől. Hogy az ilyen szenvedéseket, ennyi kínzást, meg ennyi mindent túl lehetett élni, mostanáig erre nem reméltem soha. Én csak azt, mindig azt kértem a Jó Istentől, hogy hazakerüljek, osztán egy hét múlva pusztuljak el itthon, de a saját földembe temessenek.

– ***És ezzel szembe pedig....***

– Ennyi vót a vágyam mindig is. Hál' Istennek, még ezidáig meg vótam. Hogy semmi ilyen ügyben, se csurma, se ilyesmiben nem vót részem. Ha sokat kellett is dógozni, de szívesen dógoztam én. Hat ember helyett is helyt álltam sokszor. Mikor a kolhozba bekerültünk, szedték kifele a kusákat, egyik helyről költöztették a másikra, egyik emberrel, cimborámmal, már meghalt, hát a föld fenekéről szedték fel a betont a kolhoznak, legyen miből utat vájni utána, neki fogtunk, egy nap alatt végeztünk vele.

– ***S mi történt az öccsével?***

– Hát, amikor elindultunk, akkor együtt szenvedtünk eleinte ezeken a helyeken. De ott, ahol már megfagytunk a munkahelyen, oszt visszakerültünk ide a hogyhijákba, az elosztó lágerünkbe, ottan el kellett válni egymástul, mer nekem, ahogy a kezem le vót fagyva, hát menni kellett a kórházba. Őtet meg otthagytam, még lábon vót, még erőbe vót. Még integettem, már fel vótunk hajigálva egy nagy dáváj autóra, aki kivitt minket az állomásba, s intettem neki, hogy gyere, menjünk együtt, ű nem beteg, azt mondja, ű nem megy sehova. Közben, akik vele együtt utaztak, amikor hazakerült egyik ember, az mondta, hogy meghalt a vagonban. Még énekelt kínjában, nem is tudom, milyen éneket mondott, hogy énekelt, hogy halt megfele. Aztat, hogy hová tették, vagy melyik területen halt meg, azt már nem tudom, csak annyit, hogy ő odaveszett...

Beregárdó, 2011. október 24.

– **Mikor született?**

– Születtem 1925. július 18-án, Tiszapéterfalván.

– **Mire tanították a szülei? Volt-e példaképe gyerekkorában?**

– Hát, a példakép az vót, hogy hát én, mikor hároméves vótam, meghalt az anyám. És akkor már az apámnak második felesége vót az én anyám. És az én apámnak, amikor meghalt az anyám, már vót négy gyerek. Szóval, négyen vótunk testvérek. És akkor az apám már nem akart a sok gyerekek közé hozni egy idegen anyát, hogy esetleg rosszul viselkedjen velünk, mert lehet hallani aztat, hogy hát vannak olyan nők, hogy hát nem szeretik a gyerekeket, és inkább megölik, mint ahogy lehet hallani. Hát ezért osztán az apám kínlódott. Én vótam három éves, a bátyám vót öt éves, a másik testvérem vót nyóc éves, ez már lány vót, és akkor a harmadik testvérem vót tizenöt éves. Ő, mikor férjhez ment, rámaradtunk má' a másik két fiú...szóval én meg a bátyám arra, most már az a nővérem lett tizenöt éves, odanőtt, úgyhogy hát az viselte gondunkat. Szóval, egyik lánytestvérem is, a másik is lánytestvérem is viselte gondunkat. Mert csak apa vót és az apámnak kovács szakmája vót, magyarul kovács vót és én mindig az apám mellett segédkeztem és így aztán azt gondoltam, elmegyek én idegen helyre tanulni, mert odahaza mivelhogy én legkisebb voltam a családban, annyira elkényeztettek, hogy az ételben sokat nem szerettem, válogattam. És, így gondolom, elmegyek idegenbe, hogy hát rászokjak az ételre, hogy ami van, azt kell megenni. Hát elmentem Fertősalmásra G.Bíró Lászlónál kovácsszakmát tanulni. Mert az nagyon hitt, hogy kéne neki segédkezni.

– **Bocsánat, milyen Lászlóhoz?**

– G. Bíró Lászlóhoz. De én akkor nagyon fiatal voltam. Születtem 25-ben, de már negyvenben elmentem G. Bíró Lászlónál. Oszt akkor hány éves voltam? Tizenöt? Elmentem hozzá, oszt akkor ott vótam három évig, onnan osztán, szóval régen ez vót a magyarok alatt a törvény, hogy egy inas három évig inas, szóval tanuló. Három év után felszabadul, akkor segít, akkor mán olyan munkás, mint a mester, csak még nem kaphat ipart. És akkor segédnek kell leni még három évig. És akkor megint vizsgára kell menni. Ennekem kellett menni vizsgára, amikor elvégeztem a tanoncidőt, a három évet, azt Szőlőson... de ipariskolába, nem is tudom, hogy hát *** kint van az oklevél. És... akkor, kérem szépen, eljöttem Beregszászba. Mert mindig vágytam egy jobbik szakmára, olyan szakmára, ami

¹¹ Nagy András „...Dobszóra elsöpört a fűvös zivatar” a sztálini munkatáborokba. Emlékfoszlányok című visszaemlékezései 2010-ben láttak napvilágot a KMMI-Füzetek sorozatban.

kultúraltabb, fejlettebb. Az apám jó kovács vót a saját munkájához, de ő már öreg vót nagyon. Már akkor vót vagy hetven éves. És eljöttem ide, Beregszászba, dógozni Kiss Albertnél. Az kifogástalanul jó kovács vót. Ez vót 1944 tavaszán. És 1944 augusztusba' bejöttek a szovjet testvérek. Mi úgy mondtuk. Én azt hittem az oroszoknak, hogy ezek is testvérek lesznek. Mondom: itt vannak a szovjet testvérek. Hát, mi nagyon csalódtunk a testvérekben. Mert a szovjet testvérek nem testvérek vótak, hanem gyilkosok. Már Kiss Albertéknél dógoztam, egy hét múlva már bejön egy tiszt lóháton. Magas rangú tiszt vót és mutassa, hogy meg kell vasalni a lovát. A mesterem meg az ajtónál állt és figyelte a tisztet. Én meg mutatom neki, hogy vegye fel a lábát. A' meg inti, hogy nem látom, hogy ő kicsoda? Mondom: nekem mindegy, vegye fel, mert másképp nem tudom megvasalni a lovát. Az mingyán a pisztolyárhoz, a fegyveréhez nyúlt, hogy engem agyonlőjön. A magyarok mán ellenségek vótunk neki, de mi még nem tudtunk erről, hogy annyira ellenségek vagyunk, a magyarok. És mikor a fegyveréhez nyúlt, a mesterem elkiáltotta magát, hogy „szaladj, te fiú!”. Én rögtön elbújtam, hogy hát meg se találjon. A mester meg megvasalta a lovát. Hát, ez vót az első bemutatkozása a szovjet testvéreknek, hogy agyon akart löni. Én úgy megijedtem a drága testvérektől, hogy mikor egy hét múlva dobolják kifele, hogy közhírré tétetik minden tizen...tizenöt éven felüli ötven évig...tizennyóc éven felüli egyén ötven évig jelentkezzen azonnal a ötös iskolába a Bocskai utca négy szám alatt, az iskola, ami van, az vót hadi kórház a magyarok alatt. És ott kellett jelentkezni. Hát, így dobolták ki, hogy hát minden tizennyolc éven felüli háromnapi munkára háromnapi eledellel és meleg takaróval. Mondom a mesteremnek, igen, de ha nem jelentkezek, akkor kiirtják mindenféle familiáját. Ez ütött szöget a fejembe, hogy hát én, ha nem megyek, akkor énmiattam Kiss Albertnek mindenféle fajtáját irtsák ki? Mert azoknak nem számít, hogy kicsoda, micsoda. Ott tanálták? Akkor mindet kiirtják. És velünk szembe', a műhellyel szembe' volt egy emeltes épület a Bocskai utcán. Ott van még az most is, az az épület. És ott vót egy katonai felvigyázó, és onnan kukkerezett a katona...

– Bocsdnat, erre még visszatérünk, csak még a gyermekkorról, jó? Egy kicsit, hogy hogyan is nevelkedett, tetszett mondani, hogy Tiszapéterfalván született. Ott is nevelkedett?

– (bólint)

– Tehát ott töltötte a gyerekkorát. Milyen vallásban keresztelték?

– Református.

– Milyen volt a gyermekkora? Milyennek lehetett minősíteni?

– Mint ahogy elmondtam, hogy anya nélkül nőttem fel, hát nagyon

szegény sorban. Nagyon szegény sorban nőttem fel, mert hogy mondjam az igazságot: az apám öreg volt. Felesége nem vót neki, és akkor nem vót, aki gondunkat viselje. És az a legidősebbik lány, az hamarosan férjhez ment. Megint akkor rámaradtunk egy másik húgára neki, az még csak tizenöt éves vót. Hát hogy tudott rendes háztartást vezetni egy tizenöt éves lány? Mikor mai nap férjhez mennek huszonöt éves lányok, és még azok se tudnak rendes sütni-főzni, mosni, nem tudják ellátni a családot. Hát, úgy vótam én is, hogy hát tengtünk-lengtünk, úgy, ahogy, szegényesen éltünk. Ezért aztán elmentem én Fertősalmásra tanulni, ott legalább rendes gondviselés vót ez alatt a három év alatt. Onnan átjöttem Beregszászba lakni, és megint csak olyan helyre jöttem dőgozni, mint otthon, tiszteltem, becsülték, szerettük egymást az utolsó percig. És ezért aztán én nem tudom elfelejteni a mai napig se Kiss Albertet, a mesteremet, hogy olyan jó volt hozzám, hiszen kenyeret adott a kezembe.

– **Milyen nyelven tanult?**

– Csak magyarul.

– **Milyen alkalmakkor és milyen gyakran volt alkalma elhagyni a falut?**

– Tizennégy éves koromba'. Akkor, mikor elmentem Fertősalmásra. És Péterfalvára, mán, amikor Fertősalmásról elszabadultam, akkor Péterfalván voltam vagy egy vagy két hónapot, szóval rövid ideig vótam Péterfalván. Addig itt ezt a helyet itt, Beregszászban felfedeztem, hogy hát kinél kéne dőgozni. Mert én gyerek vótam még, tizenöt éves gyerek. Hát mit tud most, itten például egy idevalósi tizenöt éves gyerek, mit tudja az, tegyük fel, mondjuk Munkácson hol tanálni munkahelyet. Hát én is úgy vótam vele, hogy Péterfalva elég messzi van Beregszászhoz, és vágytam mindig arra, hogy városban legyek, nép közt legyek. Ezért aztán eljöttem ide Beregszászba, innen meg osztán együtt mentünk el jelentkezni mán a mesteremmel az ötös iskolába.

– **És mikor kezdett el dolgozni? Hány évesen?**

– Tizennégy éves koromban.

– **Már akkor elkezdett dolgozni is?**

– Hát persze.

– **Milyen nemzetiségek éltek az ön szülőfalujában?**

– Magyarok.

– **Milyen volt a falu nemzetiségi összetétele?**

– Református.

– **Jellemzőek voltak -e a faluban a vegyes házasságok? Például magyar-ukrán, román-magyar, vagy hasonló?**

– Nem volt ilyen.

– Milyen társadalmi rétegekre volt osztható a falu? Például parasztok, földesurak vagy lelkész családok?

– Csak földművelők.

– Az ön családja melyik rétegbe tartozott?

– Az iparosok közé.

– Emlékszik -e ön az 1941-es népszámlálásra?

– Negyvenegybe' ? Hát akkor, kérem szépen, én Fertősalmáson vótam. Mert már negyvenbe' elmentem oda, Fertősalmásra és negyvenegyben ott vótam, negyvenkettőben meg a magyarok bevonultak Erdélybe. És én is, mint fiatal fiú, örültem a magyar katonáknak és mentem velek Romániába. Mert Fertősalmásnak a határ úgy vót a falu alatt, mint nekünk itt a vasút. És Fertősalmáson ott a ...átmentünk a határon, ott mán Románia vót. És rögtön Romániába' meg ott van Halmi, meg Kedreg. Legelibb Kedreg van, község, utána van Halmi, az már kisebb város. És Halmi az olyan helyen van, hogy hát Halmitul vezet az út ide befelé, Fertősalmásra meg vezet arra körül... hogy mondjam...Nevetlennek. Úgyhogy hát lehet itt, Péterfalván keresztül megyünk Nevetlennek, Batár-Nevetlen... Ez már ösmerős magának...

– Persze.

– No. Osztán Nevetlennek meg ott van a határ, olyan közel van, szinte át lehet látni, annyira van, mint ide a...ez az épület. Elég az hozzá, hallott már Halmiról, az egy város, és elmentem Halmiig, és onnan vissza haza mentem. Úgyhogy hát annyit mondanék, hogy hát Fertősalmáson dógoztam és jártam többször Halmiba', míg ott vótam, ott tanultam ez alatt a három év alatt, ott akkor Magyarországhoz csatolták itt ezt a részt, Erdélyt, Erdélyből egy részt akkor már ide csatolták Magyarországhoz. Úgyhogy hát magyarok vótunk. És mit akart még erről tudni?

– A népszámlálást kérdeztem.

– Népszámlálást. Én arra nem emlékszek, a népszámlálásra, mert én gyerek vótam. És a felnőttek bediktálták a népszámlálásnál, hogy így a ... népszámlálásnál, hányan vannak a családban, milyen vallásúak, amit kérdeztek, oszt írja, hogy hát kik vannak, hogy hívják, satöbbi, és az is úgy vót, hogy együtt dógoztam, mint inas régen úgy mondták a tanulót, hogy inas, én mint inas, úgy dógoztam, és nekem csak annyi vót a kötelességem, hogy dógozzak. És erről a népszámlálásról nem tudok.

– Űhüm. Jelen volt Péterfalván a Volksbund nevű szervezet, ami német kisebbséget tömörített magába? Tetszett ilyenmiről hallani?

– Mirül?

– Volt -e Volksbund nevű szervezet? Nem ismerős?

– Nem.

– **Értem. Mikor kezdődött a málenkij robot a faluban?**

– A málenkij robot? *(nevet)* Hát, erre már nagyon vártam, hogy megkérdezze. Hát, kérem szépen, nekem a málenkij robot nagyon nevezetes, mert 1944-ben, mint ahogy mondtam, hogy bejöttek az oroszok, a szovjet testvérek, hát úgy megörültem nekik, hogy majdnem az életembe került: le akart löni a tiszt éngemet. És akkor csak gondolkoztam, én is, Kiss Albert is, hogy menjünk el, vagy ne menjünk, és minden órában dobolta a kisbíró, közhírré tétetik, hogy aki nem jelentkezik azonnal, annak mindenféle családját kiirtják, hát hogy irtsák ki miattam a Kiss Albert családját? Ez vót november 19-én, nem... 18-án, 19-én van Erzsébet. És akkor 18-án bementünk Kiss Alberttel ide, a Bocskai utcába, hát látom, hogy ott van valami orosz tiszt, de mellette álltak ott a kisegítők, idevalósi helybeliek, négyen. Hát, megjegyeztem őket, hogy kik vótak azok, és majd mikor hazajöttem, majd utána megtudtam, hogy méket hogy híjják. Hát, ha akarja tudni, fel is írtam, fel van írva: Nagy Gyurka, Német József, ...Nagy Gyuri, Jacura Gyuri, Morgetnál Sándor. Ezek vótak az orosz tiszteknek a kisegítői, szóval a kisegítők, akik a magyarokat szedték össze, hogy egy magyar se maradjon itthon.

– **Morgentál? Vagy Morgentál?**

– Morgentál. Morgentál István. És, abba' a kis könyvbe' is megírtam, beleírtam mindenbe, ami túlem telik, mert nagyon megharagudtam rájuk, hogy én olyan fiatal vagyok, csak tizenkilenc éves voltam. És engem elvittek a dög lágerbe. Tudja, mi az a dögláger? Megmagyarázom magának. A dögláger az, hogy hát Kárpátaljáról elvittek, hogy ne hazudjak magának... itt van a papír, mán, amibe' benne van... *(feláll, iratok között keresgél)*...No...Szemüveget...Azt mondja, hogy hát a helyi számadatok szerint Kárpátaljáról elvittek 16222 személyt és abból alig jött haza, csak egy ezer fő...a 16 ezerből... egy ezer fő! És akkor, kérem szépen Beregszászból elvittek 1547 személyt és ebből mindössze 47 fő jöhetett vissza a családjuk örömére... csak negyvenhét az ezerötszáznegyvenhétből. Az az 1500 örök hazára talált. Örökre ott maradtak. És el is olvasom azt a kicsit magának. Azt mondja „Beregszászból elvittek 1547 személyt, ám ebből mindössze csak 47 személy jöhetett vissza a családjukhoz. A hazaérkezés után két héttel a 47 fő csak 36 főre csökkent, majd egy év múlva már csak 30 személy élt. 2011-ben már csak 10-en maradtunk, akik számot tudunk adni a sztalini borzalmakról”. Ezt írom, és eztet fogom majd felolvasni az emlékműnél, a szobornál, és itt van tovább is, itt van a Fogolyima...Na jó, magát ez érdekelte, eztet elmondtam.

– **Milyen viszonyok uralkodtak a faluban, amikor meghírdették a mindenki robotot? Hol tartott éppen a háború?**

– Még nem érkeztünk addig, még csak... még csak ott tartunk, ahogy elvittek bennünket.

– **De még mielőtt elvitték volna magukat, mi volt a faluban? Hányan voltak katonák, ilyesmi.**

– Hát, a fiataiságot elvitték katonának, magyar katonának. Mivelhogy magyarlakta terület, Kárpátalja az magyar lakta terület, és különösen az a falu, az is színmagyar, mint Vári, meg Kaszony színmagyarok. Péterfalva is olyan színmagyar, hogy ott még katolikus vallású ember is alig van, vagy kettő-három. Úgyhogy hát még templomuk sem volt, katolikus temploma Péterfalvának, a szomszéd faluba jártak a katolikusok templomba. Csak református templom. Tivadar is ott van, az is tiszta református. Na jó, és akkor, kérem szépen a fiatalokat ott, a férfiakat besorozták katonának, elvitték katonának. És, akik otthon maradtak, férfiak, annak a... minden, itt írom, minden 18 évtől 50 évig azonnal jelentkezni kellett, és elvitték őket az oroszok. Hova vitték el? Nem tudni semmit *(szünet, aztán felveszi az írásait, és böngészni kezdi)*. Szóval, azt mondja, hogy hát a magyarok elgondolkoztak azon, a magyarok, hogy hát miért is gyászünnepe ez a mai nap. Hát azért gyászünnepe, mert ezen a napon hurcolták el a magyar férfiakat Kárpátaljáról az orosz légerekbe, talán azt nem is sokan sejtették, hogy közülük nem sokan térnek majd haza a családjuk örömére. Az oroszok csak ígérték hogy szkorodomoj, de az ígéretre sokunknak nem sokat kellett várni, mert az éhség, a járványok, a bánásmód miatt hamar örök hazára találtak. Érti eztet? Hamar örök hazára találtak, szóval meghaltak, és akkor azokat a rengeteg magyar férfiakat úgy dobálták bele a gödörbe, mint a dögöket. És alig tudott hazajönni, a fronton, akik vótak, magyar katonák, egy vagy két ember. Mert, miért? Mikor vége vót a háborúnak, akkor a magyar kormány kikiáltotta, hogy vége a háborúnak, tegyék le a fegyvert, mindenki eldobta a fegyvert. És kikiáltotta a magyar kormány, hogy mindenki menjen haza a családjához. De az oroszok sorfalat állottak, és gyerünk csak ide befele! Betereltek minden magyar katonát a lágerbe. És azért írtam itt, hogy „azok a katonák, magyarok, nem tudhatják, hogy kik térnek majd haza a családjuk örömére, mert hamarosan örök hazára találtak”, szóval meghaltak, és miközülünk is, felolvastam itt magának, hogy hányan odamaradtak, és hányan jöttek haza. Úgyhogy hát Kárpátaljáról is jó, ha ezer hazajött, pedig 16222 személyt vittek el és az nem kevés. Beregszászból elvittek ugyi 1547 személyt és abból csak 47 jött haza, 1500 ott maradt. Hát, ilyen volt az én fiatal életem. És mikor elvittek engemet a lágerbe, akkor éhen-szomjan, annyira

legyengültem, hogy kórházba kerültem. És a lágerben, akik legyengültek, azokat hazaengedték egy párat, és nagyobbbrészt, akik legyengültek, vitték a kórházba. És a kórházba', mikor legyengültem, ott feküdtem hat hónapig végelgyengüléssel. És az én ágyam vót így a sarkon (*mutatja*), itt vót még egy ágy, akkor vót az ajtó, és akkor itt lefele megint vót, úgyhogy vót vagy tíz ágy abba' a szobába'. És így, ebbe' az irányba' a szomszédom meg olyan lázas vót, hogy hát ott vót egy nagy ablak, felállott az ablak...párkányára, vagy hogy mondják azt, így szélen, nézett kifele, azt mondja nekünk, a többi betegeknek az az ember, hogy „gyertek, már ide, nézzétek meg, ott jön a feleségem a gyerekekkel!”. Mondta a feleségi nevét is, a gyerek nevét is. És ű látta, de senki nem látta. Hát, én már kíváncsiságbul, mert mellette feküdtem, odamentem, odaníztem, odacsúsztam, hát nem vót ott senki az ű családjából. És rá két napra az is elment az örök hazába, meghalt. Hát, így múltunk ki mindnyájan. Akkor abba' a szobába', abba' a sarokba' vót egy Bocskai Pista, az meg kibírta addig, míg lejárt az idő, jöttük hazafele. Mikor jöttünk hazafele, hát húztuk az újlaki állomástul a hídig, mert nem bírt jönni. Mondtuk neki, hogy hát maradjon itt, mi hazamegyünk, oszt küldünk egy szekeret utána. Úgy is vót, hazamenetünk, oszt küldtünk egy szekeret, mondtuk a hozzátartozójának, hogy ott van az újlaki hídnál Bocskai Pista, az apátok, osztán eridjete, hozzátok haza. Na jó, ez megvót. Mi, ahogy jövünk hazafele gyalog, hát, mikor szállottunk az újlaki állomáson a vonatrul, megbeszítettük a bátyámmal, hogy menjünk a borbélyüzletbe, nyíratkozzunk meg, hogy nézzünk ki úgy, ahogy kell egy embernek, szépen megborotvált a borbély, megnyírt. És elindultunk hazafele. Hát, az a tizenöt kilométer, mert Péterfalva 15 kilométer Újlaktul, az a 15 kilométer nekünk olyan rövid vót, mintha csak egy kilométer lett volna. A vágy (*sír*)... annyira hajtott bennünköt. És mikor elértük a falut, csak nízük, a bátyámmal együtt, hogy jönnek az emberek, meg visszamennek, jönnek, meg visszamennek. Nem tudtuk elképzelni: a biciklisek, fiatalság jött, meg visszament. Hát, amikor hazamegyünk, mondják, hogy jött az üzenet, hogy jövünk hazafele. Azok már vitték a hírt, akik megláttak bennünket. Az apám meg vót 82 éves, de nagyon összetört ember vót, kis alacsony, összeroskadt, összetört, nagyon megviselte ez a háború, ez a szovjete. Mert mindenfelé leseperték még a padot is, elvitték mindenféle jószágot, ennivalót, mindent elvittek az oroszok. Nem is annyira az oroszok vótak a hibások, hanem itt, az idevalósi magyarok, avval a tudattal, hogy az oroszok. Mert minket is, mint ahogy elmondtam, hogy ez a négy ember figyelte, hogy kik maradtak még itthon. És akkor bemondta az oroszoknak, oszt akkor ment a katona, és vitték elfele. Hát, ezért osztán „nagyon

megkedveltem” én az oroszokat, hogy hát minket, minden férfit elvittek. És még ez nem vót elég, hogy elvitték az embereket 18 évtől, akkor gondolt egyet Sztalin, vigyük el a mán még a fiatalokat is... a fiatalabbakat is, avval a tudattal, hogy profiskolára...Tudja maga, hogy mi a az a profiskola? Nem.

– **Valamiféle szakképzés?**

– Szakmunka. Avval a tudattal, hogy szakmunkára viszik, mert itt is vót valamikor, a templomnál a profiskola, a posta mellett. Akkor elvitték 13-tól felfele, akit itthon tanáltak még.

– **Az mikor vót?**

– Mikor minket elvittek 44-be’, mán 45-be’ vitték őket, mert 44-be’ vittek minket. És 45-be’ már hozták a fiatalokat utánuk.

– **A fiúkat?**

– A fiúkot, igen. És ez se vót elég Sztalinnak. Akkor vigyük el a papokot. A papokot is összeszedték. Elvitték a papokot. Akkor még e’ se vót elég Sztalinnak, akkor még vigyük el az öregeket, akik még itthon maradtak, ötven évtől felfele, száz évig. Hát vót egy Gecsébe való öreg, apósomnak nagyon jó barátja vót, mert az apósom vót abba az időbe 75 éves, és az a Kiss Ernő, gecsei, ennél jártak vadászni abba az időbe, szóval haverok vótak, és együtt vonultak ők is be oda no, mi... a Bocskai utca hány számba... az ötös iskolába, na.

– **És ez hányban vót? Az is negyvenötben?**

– Ezt már nem tudom pontosan, hogy negyvenötbe’ vót -e vagy hamarabb, mert már minket elvittek, csak azt láttam, hogy ott, ahol minket vittek, mán ott megjelentek a fiúk, a papokot meg vitték még beljebb, még rosszabb helyre. És... akkor kérem szépen, a papokot is elvitték, de olyan bánásmódot kaptak a papok is, mint mi, hogy ne éljék túl azt az íletet. Mert Sztalinnak az vót a kiszámítása, hogy egy magyart se hagyni, hogy hazajöjjön Kárpátaljára. „Egy magyart se hagyjatok!”, kiadta parancsba a katonáknak. Mert a magyar katonákat avval ijesztette ránk, magyarokra, hogy a magyarok emberevők, szarvuk van, és ha ti hagyjátok őket, a magyarokat, hogy éljenek, megesznek benneteket, mint a jószágot és ne hagyjatok egy magyart se ílve, ne hagyjatok hazamenni. Ezért osztán a magyarokat, minden magyart befelé a lágerbe!

– **Milyen utasításokat kaptak az elhurcoltak? Mit vihettek és mit vittek magukkal?**

– Semmit. Mi, ahogy mentünk, mán az elibb mondtam, hogy háromnapi élelem... és meleg takarót kellett vinni. Hát ezt a meleg takarót, ezt hamar elvették tőlünk, mert ahogy... Mentünk innét Jánosin keresztül Munkácsra, már, kérem szépen, Jánosiban nagyon feltűnő lett nekem a dolog, hogy hát

az asszonyok ordítva jöttek kifelé a házból, és hoztak ki tejet, ki kenyeret, és akartak nekünk kedvezni, de az orosz katona puskatussal úgy mellbe vágta őket, hogy az árokba estek az asszonyok, nem engedtek a közelünkbe egyet se, egy nőt se, nem tudtunk elvenni semmit tőlük. És, ahogy kimegyünk Jánosiból, jött velünk szembe egy ökörszekér, nagy szarvú ökörszekér, mert régen az vót a divat, a fehér, amit lehet látni most is a tévébe', hogy van Bácskába' vagy hol van az a magyar gulya. És jött velünk szembe egy ökörszekér, a két katona megfogta, az embert lehúzta a szekérről, „állj be a sorba!” az ökröt kifogták, a lószekér után kötötték, és az ökörszekeret meg belenyomták az árokba. No jó, megyünk tovább, egyszer meg egy betegnek, egy embernek meg... ahogy Beregszászból kiindultunk, mi körülbelül voltunk vagy kétezren, itt, a Bocskai... vagy a postával szemben az ötös iskola, az a nagy hosszú épület, az teli vót már a falvakból behozott emberekkel. Itt gyűjtötték össze mindet. És, ahogy végignéztem a soron, körülbelül vót vagy kétezer ember. És, Jánosi után egy emberre rájött a hasbas, kilépett a sorból, hogy elvégzi a dolgát, pűűű, egy sorozat rá a géppisztolyból, ott maradt. Megyünk tovább arra... Dercen után milyen falu is van ott? Egy orosz falu, na mindegy, ott már erdőség vót, ahol a röptér van, ott tiszta erdőség vót két ódalt. Ott egy férfi megint kilépett, hogy letolja a nadrágját, hogy a katona mit gondolt, mit nem gondolt, de arra is adott egy sorozatot, oszt vége. Így hát feldobták a lószekérre, és így lett a mi sorsunk Munkácsig. Gyalog mentünk. Hát nagyon ki voltunk fáradva, de minket nem kíméltek. Egy épületbe... Munkács elején bedobtak bennünket egy épületbe. Ahogy az épület ajtajában két oldalt vót ez az örökzöld sövény, ismeri maga azt az örökzöldet, hogy az télen-nyáron zöld. Hát Kiss Albertnek meg Pesten van egy testvére, annak a fia lejött ide, Beregszászba, vendégségbe, oszt éppen akkor jöttek be az oroszok, a fiú itt maradt. Nem tudott hazamenni. És a fiúnak is el kellett jönni velünk. És a fiú Pesten tanult oroszul és már tudott valamennyit oroszul, oszt kérdezte a tisztet, hogy hát hova visznek. Azt mondja, „ezt senki nem tudja”. És a fiú meg azt mondja nekünk, mert ugyi egy házban vótunk Kiss Albertnél, ősmertük egymást. „Te – azt mondja–, ez a tiszt nem valami jót mond. Ű se tudja, hogy hova visznek. Szökjünk meg!” – azt mondja. Mondom, én nem szökök meg, mert ha észrevesznek, a puskával agyonlőnek bennünket. „Én – azt mondja–, megszökök”. Úgy is vót. Kinéztük, amikor katona se elől, se hátul nem vót, akkor ű alávetette magát a bokor alá, és mi bemenetünk az épületbe, ű ott maradt. Mikor hazajöttünk a lágerből, akkor mondja Kiss Albert, hogy hát a fiú ott vót mindaddig, míg a katonák el nem mentek valahova, szállásra. Mikor már csend vót, nem láttak senkit hogy mozog, nincs

katona a közelbe', ezt az ajtót meg bezárták, se ki, se be lehetett menni. Ű akkor a városban felkereste a rokonját, mert Kiss Albertnek van Munkácson egy testvéri, meg Pesten vót egy testvéri. Hát, felkereste azt a rokont, elment anná' íccaka. Ott aztán megvót, mindaddig, amíg kicsit a zűrzavar lecsendesedett. A katonák mán amikor mentek elfele, mikor mán csendesedett a helyzet, akkor akinél vót, akihez elment, az a rokonja, az szerzett dunnát, párnát, ökörszekeret, és bepakolták dunnába, párnába, és az orrát, száját, és csak alig hagytak ki egy kis lyukat, hogy az orrán tudjon levegőt venni, hogy meg ne haljon, osztán elindultak Beregszászba. Ezt mán azután tudtam meg, amikor hazajöttünk. És az úton meg igazoltatták, hogy: hova mennek, mit visznek? Mondták, hogy beteget visznek. Az asszony meg nagyon tette a nagyot, hogy nagyon súlyos beteg, és beteget visznek Linetthez. Kérdte az az orosz, hát ki az a Linet? Magyarázták neki, hogy az egy orvos, aki meg tudja gyógyítani a beteget. Na, elengedték nagy sokára. Úgyhogy nígyszer igazolták űköt, míg Munkácsról elhozták Beregszászba. Behozták ide, Beregszászba, Kiss Albertnél, úgy osztán az ökörszekér meg visszahajtott. Hát így osztán a fiú nem jött a lágerbe. Majd, mikor már lecsendesedett a helyzet, lehetett menni Magyarba, akkor a fiú hazament Magyarba. Úgyhogy hát tudomást adott Kiss Albertnek, hogy hazaérkezett szerencsésen és már dógozik, mint újságíró. Biztosan megírta a helyzetet, hogy mi vót. Így tudtam meg én is, hogy a fiú szerencsésen hazaérkezett, én meg „szerencsésen” elmentem Szolyvára. Szolyvára, meg aztán, amikor bementünk, hát mikor odaérünk a szolyvai lágerkapuhoz, ódalra állítottak, azt a kétezer embert, ahogy mentünk. Há' miért? Mert jött kifele egy autó: teli halottakkal. A halottak úgy vótak feldobálva, össze-vissza, melyiknek keze, melyiknek feje, melyiknek lába csüngött, osztán mi eztet láttuk. Hát, nagyon el vótunk keseredve, hogy ilyeneket láttunk. Há' mindegy, be kell menni, a puska a katonánál van, nem nálunk, és hajtottak bennünket befele. És bementünk. Két nap múlva már a katona mutatja, hogy gyertek. Hát megyünk, hova kell menni? Hát Szolyváru elvittek bennünket Kotászkára vasúti hidat építeni.

– **Gyalog?**

– Gyalog. Csak gyalog mindenfele. Kotászkáru hallott maga?

– **Nem.**

– Kotászka¹² egy olyan helyen van, a hegyekben, ahol a hármás határ van, arrul már hallott, hogy hát van itt a hegyekben az ezeréves magyar határ, csináltak is egy emlékművet...

¹² Szkotárszke (Kisszolyva) a volóci járásban. A Munkács-Lemberg vasútvonal egyik utolsó kárpátaljai állomása.

– Verecke?

– Vereckénél, ott. És az oroszok meg lebontották. A magyarok meg, mikor ezt megtudták, rákényszerítették az oroszra, a miniszterre, hogy építsék vissza, mert az egy történelmi dolog. Az nem akármilyen! És vissza kellett nekik, az államnak építenie azt, amit a magyarok ott felépítettek... Na jó, a vereckei hágónak mondják azt, ott a... vasúti híd, vagy nem is a híd, hanem a vasút fent, a hegy tetején van. Hát ott több hegy van egymás után és ezt felfedezték az oroszok, hogy ott nem tudnak ők bejönni, mert a' országút is úgy van megcsinálva, hogy a hegyeket lefaragták valamikor régen és úgy csináltak Lembergnek utat. Országutat, ahol az autók járnak, hogy hát két oldalt magas hegy van. Hát, a vonat is úgy van megcsinálva, hogy hát egyik hegyről a másik hegyre vezet az út. Hát, én már láttam, amikor már hazajöttem, mert jártam sokat Lembergbe és láttam, níztem, hogy a vonat a levegőbe megyen. Hát azt a hidat mi katonákkal együtt építettük, hogy a vonat tudjon átmenni egyik hegyről a másikra, és hogy tudjon menni Lembergbe, összeköttetés legyen. És ezt az oroszok felfedezték, hogy nem tudnak ők célt érni, és ezér' osztán nekünk kellett segíteni, a foglyoknak a katonáknak, mert a katonák építették, lóval húzták a nagy fákat addig, ameddig a ló tudott jönni. De már mikor a ló nem tudta húzni tovább, akkor nekünk kellett, az embereknek, tovább adni kéz alá a katonáknak. Amikor felépítettük a hidat, akkor bevitték bennünket, mert legközelebbi vasúti állomás Volóc. Volócrul már hallott. Volócon van a vasúti állomás a hegyeknek. Elvittek oda. És volt-nincs: akkor raktunk egy nagy tüzet katonákkal, hogy hát mert tél vót, két nap ott vótunk a tűz mellett, éjjel-nappal. A katonák meg körül őriztek bennünket, hogy meg ne szökjünk. Hát, megszökni éppen meg tudtam vóna szökni, gondoltam is én arra, hogy menni kellett az erdőbe fát hozni, hogy tüzeljünk, hogy legyen mivel tüzelni. De – így gondoltam –, hiába szökök meg, nem tudom az utat, azt se tudom, merre kell menni, sose jártam én abba' az irányba', hát nem szöktek meg. Így oszt kívártam, hogy lesz, ami lesz, nem szökök meg. Akkor aztán két nap után jött a vonat, bevagónérozta, behajtotta a vasúti állomáson a vonatba. A vonat, vagyis az a kupé, az olyan „szép rendbe” vót, hogy a magyartok abba szállították a szarvasmarhát. És régen szarvasmarhát nagyon sokat szállítottak a Hortobágyról, erre, össze-vissza, ahol szükség vót rá, és az a vagon persze, nem vót tiszta. És nekünk meg ott kellett, abba' a vagonba' kellett ott guggolni éjjel-nappal, míg arra került a sor, hogy kifele. Hát, 18 napig utaztunk így a vagonba', 18 napig! Nem, bocsánat, előbb vittek Sztarij Szamborba. Sztarij Szamborról már hallott. Jujj, amikor bevitték bennünket Sztarij Szamborba! Ott már annyi níp vót, mint a

gyufáskatulyába' a gyufaszálak. Rengeteg níp vót. Ott vótunk egy hétig, ott osztán bevagonérozta megint, és akkor vittek bennünket be Oroszba, munkahelyre. *(sóhaj)* Hát, akkor mentünk 18 napig, Sztarij Szabortól Jenakijevóig. Jenakijevóról hallott maga?

– **Jenakijevóról? Nem.**

– És elmentünk, 18 napig utaztunk, de a 18 nap alatt sokan meghaltak közülünk.

– **És a családjából ki volt magával?**

– Ezt elfelejtettem magának mondani. Hogy mikor Beregszászba' bementünk az ötös iskolába, a posta mellett, akkor ott összetalálkoztam a péterfalviakkal. És akkor én már a péterfalviak közé csatlakoztam, mert az egész falu ösmerős ugyl, és együtt mentünk el, a bátyám, én, a sógor, a közvetlen család, meg aztán a többi rokonság, ösmerősök, mind, az egész falu népe. Mert nem csak Péterfalvárul vittük el, hanem arunna, Huszt felől is idehozták a nípét. Mert nekem van egy könyv, hogy hát egész Kárpátaljáról, ugye mindenfelől összeszedték a magyarokat. És... na, hol is hagytam el, hogy bevitték Jenakijevóba. Jenakijevóban, mikor megállott a vonat, kinyitották az ajtót, hát, az a sok níp, a vagonba' összekuccadva csak, úgy tudtunk lenni a vagonba', az elzsibbadt az a níp, nem tudott még állani se, de hajigált kifele a katona bennünket, osztán mind orra esett, ősz markoltuk a havat, olyan lázasak voltunk, azt a koszos havat dugtuk a szánkba fele. És az alatt a 18 nap alatt egy férfi meg azt mondja nekünk, akik bent vótunk a vagonban, hogy hát ez kibírhatatlan, hogy inni nem adnak, enni is csak egyszer adtak... egy kis paszulylevelet vagy káposztalevest, meg két kockacukrot, meg egy kis darab kenyeret, azt mondták, húsz deka, hogy nem annyi vót, ilyen kicsi vót, mindegy. Az vájt egy lyukat a vagonnak az aljába, és azt mondja, hogy hát a csájkát, ha lenyomjuk, és ahogy megy a vonat, felveszünk havat, avval csillapítjuk a szomjasságunkat. Hát, mindenki helyben is hagyta, hogy csináljuk úgy, de, mikor bejött a katona, meglátta a lyukat, akkor aztán adott nekünk, mindenkit a puskatussal beszorított a vagon vígibe, nem sajnálta az erejét, ütött-vágott bennünköt, míg csak bírt. A másik meg számolta, akkor a... egyik helyről át a másik vígibe, számolta, „pűűű, joptvojujmáty!”, eltívesztették, újra számolta, ez így ment.

– **Azt hitték, hogy szökni akarnak?**

– Tessék?

– **Azt hitték, hogy szökni akarnak?**

– Igen. Űk azt hitték, hogy azért van az a lyuk ott, hogy szökni akarunk. Hát, úgyse lehetett vóna szökni. És mi csak osztán fel se tudtunk venni havat, mert mire a lyuk az annyira nagy lett, hogy hát fel tudunk venni

havat, akkorára a katonák felfedezték, hogy lyuk van ott. Osztán egy közlünk, egy elárulta, hogy ki csinálta a lyukat, azt osztán addig ütöttek a puskatussal, hogy ott halt meg a vagonba'. És, akik meghaltak, azokat csak kilökték. Nem számított. Mindig számolták, hogy hány személy van, aki meghalt, kilökték. Nem számított nekik. Hát, azért írtam itt abba', mert nem törődtek avval, hogy ez ember, hanem csak egy dög nekik. Úgy kezeltek bennünket, mint egy dögöt (*sóhaj*). És akkor bementünk Jenakijevóba, a vasgyárba' dógoztam, akkor már vittek bennünket a fürdőre. Addig még nem fürösztöttek, sem nem adtak tisztát, semmit. Ahogy itthonról elmentünk, még úgy vótunk. És a kórházba is, mikor bementünk, vót egy ember, a szomszédom, az meg mindig jajgatott. Hogy fáj, fáj a lába neki. Itthon, ahogy bekötötték neki a lábát, és arra emlékszek még, hogy a bokájánál valahon vót a seb. És azt a sebet a pondró csontig ette már, képzelje el! Mikor meglátta az a másik szomszédom, én vótam itt (*mutatja*), az a beteg itt, a harmadik ott, szóval a mellette levő, aki meglátta, az annyira eliszonyodott tüle, hogy a sok pondró ott nyüzsgött ... már látott valahol pondrót, hogy nyüzsgő a dögbe', úgy vót ez is, hogy élő emberbe' a sok pondró ott nyüzsgött a lábába', rá két napra meghalt elibb egyik, utána a másik is. Mind a kettő meghalt. Hát, így vót nekem az életem. Akkor, mikor ez megtörtént, egyszer jön a szanitar, hogy hát menjek vele. Akkor két szanitar megfogta egyik kezemet, másik kezemet, karon fogtak és vittek. Hát hova vittek? Vót ott egy szobába' egy asztal, mellette ültek fehér köpenyesek, vót egy ilyen mérleg letéve a födre, azt mondják, álljak rá. Ráállottam. Oszt kérdeztem magyarul, hogy: hát mennyi, hány kiló vagyok? És intette, hogy hát a mit mutat, a mérleg mennyit mutat. Hát, inti (*mutatja a kezével*), hogy tíz, húsz, harminc...kettő. Tehát, harminckét kiló voltam huszonkét éves koromban! Eztet felfedeztem. És benne van ebben a könyvben is, hogy húsz éves létemre harminckét kiló voltam, és máma már ezt nem akarják elhinni. Ugye, mikor én magamon végignéztam, ugye anyaszült meztelen kellett menni a mérlegre. Én magamon véginéztam, hús semmi nem vót rajtam, csak a csontok. És az orvos meg úgy vizsgált, hogy minden embernek a farát megcsípte, ha meg tudta csípni, vót annyi búr, akkor az mehetett dógozni. Akkor, akin csak csontok vótak, az vissza a kórházba. Ezért vótam én hat hónapig a kórházba', hogy hát nem javultam, hanem rosszabultam. És harminckét kiló voltam húsz éves koromban. Mikor osztán kivittek a munkára, hát már akkor nem Jenakijevóba vittek, mert én oda megyek, ahova visz a autó , nekem csak ülni kellett az autóba'. Le kellett ülni a teherautónak a platóján. És elvittek bennünket Horlovkára. Ott meg nagyon megörültem annak, hogy hát megint összekerültem a

bátyámmal, a testvéremmel...

– ***Hol váltak el? Még a vonathan együtt voltak, ugye?***

– Együtt is mentünk be a gyárba, a vonatról együtt szállottunk le, és együtt bementünk a gyárba. A gyárban egymás mellé tettek bennünket, úgy dógoztunk. De engemet elvittek a kórházba, ű még maradt. És a kórházbul, mikor kiírtak, akkor már Horlovkára vittek bennünket, nem Jenakijevóba.

– ***Ő meg ott maradt?***

– Tessék?

– ***A bátyja meg ott maradt?***

– Nem. Horlovkán. Hát, éppen ezt akarom mondani, ahogy Horlovkára elvittek bennünket, hát nagyon megörültem neki, hogy megint összekerültem a bátyámmal. Hát, a Jó Isten is úgy akarta, hogy ne hagyjuk el egymást. Minthogyha ikertestvérek lettünk volna. És... akkor ott Horlovkán mentünk dógozni és, ahogy egy hétig vagy két hétig dógozunk, egyszer mondja a tiszt... nem is tiszt, hanem a munkaadó a gyárban, a majszter, aki kiadja a munkát, mutassa azatat, hogy hát mint a nagy kémény, ahogy kinizett a téglagyár kéminye, olyan magas oszlopon három olyan nagy csű össze van hegesztve és annak a tetején vót a csiga, amivel húzták a gépeket. Azé' kellett olyan magasra feltenni a csigát, hogy az tudjon messziről húzni gépeket. És egyszer azt mondja az az orosz nekünk, hogy hát azt a csigát le kell onnan venni. Oszt ki vót a legfiatalabb? Mint én. Hát így gondoltan, felmegyek én, már akkor jól éreztem magamot. A többiek mind idősebbek vótak, mint én. Én vótam a legfiatalabb. Felmegyek. És letrül kiáltják, hogy hát „keresd meg, hol van a végi, és szóljál, hogy hát hol kell megbontani a kötelet, drótkötelet!”. Megyek én végigfele, mondom, eztet bontsátok le. Akkor már, ahogy lebontsák, akkor már három irányba, ahogy ki vót kötve az a... vagy állvány, az a csű, akkor már nem tartotta, csak kettő, ha már egyet lebontott, akkor az a kettő húzta odafele abba az irányba, ahova ki vót kötve. (*sóhaj*). És a csű meg kezdett elfele dűlni. Azt mondják nekem „szállj le, te fiú, gyorsan, mert indul elfele a csű!”. Hát, leszállottam, níztem lefele olyan magasrul. Ahogy leteszem a lábom, abba' a pillantba', csak csué, ledűlt! Csak így összetettem a kezem (*sír*), hogy hála Istennek, hogy lejöttem, hát a Jó Isten ott is megsegített. Hát, az a nagy vastag oszlop, három olyan, mint egy vider, most képzelje el, hogy három vidret, ha összetesznek, az olyan vastag csű vót összehegesztve, de nem vót lebetonozva, csak ki vót kötve. Az ledűlt, és rádűlt egy olyan csőre, ami a... hogy fejezzem ki, két épületet összekötötte szintén egy olyan vastag csű, amin ment a gáz. És arra rádűlt. Az is kétfele tört, az a nagy csörömpölés, ami vót ott... Rögtön hozzá

fogott szólani a sziréna. Megijedtünk akkor, hogy hát mi lesz, szaladgálnak ott, jönnek oda fele, kérdik, hogy ki vót, mi vót, hogy vót? Nem tudtuk, csak a vállunkat emelgettünk, hogy hát mi hiába mondjuk magyarul, nem értik. Akkor oszt hoztak egy tolmácsot valahonnan. Akkor oszt kérdi a tolmács, hogy hát hogy történt ez. Akkor osztán elmagyaráztuk nekiek, hogy hogy történt, az lefordította. Engemet meg megfogtak, bevíttek egy épületbe, osztán jól elvertek a puskatussal. Hát én vótam a hibás, mert én kötöttem le. Na jó, kibírtam azt is. Alig bírtam menni, de kibírtam. És akkor még nem tudom, mentünk, dógoztunk, abba a gyárba már nem vittek tovább bennünköt, már más gyárba vittek. De azt az embert sose láttuk tovább, aki kiadta a munkát, aki kiadta, mit kell csinálni, azt tovább nem láttuk. Hogy hova lett, mi lett vele, nem tudtunk semmit. Elég az hozzá, hogy még dógoztunk, egészen április huszonhatodikáig. Április, 1945. Még negyvenötbe', amikor vége lett a háborúnak, még én a kórházba' az ablakon níztem kifele és láttam, hogy hát... az ablakon keresztül, hogy hát a níp nagyon... úgy lehetett mondani, mulatott, jó kedve vót, mert danoltak, hermónikáztak. És figyeltem aztat, hogy férfi nem vót közöttük, csak olyan, aki invalid vót, aki hazakerült a frontrul, mint invalid. És ilyenek vótak, meg egy pár idős asszony, mert fiatal nőket is elvittek katonának Oroszba. Azokat is besorozták katonának. Sok nő vót itt Beregszászba is, aki orvos vót, osztán semmi diplomája nem vót, csak a fronton vót, aki a sebet kezelte, szanitárka. Ismertem egy orvost, Csácsova vót, úgy híjták, hát annak a jánya, az vót ucsásztkovéj orvos itt, ezen a ríszen, osztán elmondta, hogy hát az anyja úgy lett orvos, hogy a fronton kezelte a betegeket. És, mikor haza jött, itthon orvos lett. Na jó, elég az hozzá, hogy hát abbul a sok női orvosokbul, mert legtöbbnyire a nőket mindet betették kezelni a sebet, a betegeket, nem adtak nekik fegyvert. Felvették arra is a nőket, hogy hát a sebet kötözze, ugyi, arra is kellett ember, és (szünet)...Mit akart még kérdezni?

– ***Amikor a vonaton utaztak, hányan voltak egy vagonban körülbelül?***

– Hát, azt én nem tudom megmondani, de ha bennünket annyira a puskatussal ütöttek, beszorítottak a vagonnak a négy ódalába, akkor az ajtóig vót a níp. Akkor innen a másik ódalba (mutatja a kezével), ott megint csak az ajtóig vót a níp. Szóval, ahány befért. És az ajtó, amilyen szíles a vagon, annyi hely vót szabad. És úgy osztán hoztak minden nap egyszer egy kis káposztalevest, meg paszulylevest, az vót az eledelünk. És én, meg a bátyám is abba' vótunk szerencsések, hogy hát mi nem dohányzunk, nem iszunk, nem dohányzunk, és akkor a dohányér' odaadták a kenyeret a többi betegek, mert úgy vót: egy porció dohány, egy porció kenyér, vagy cukor.

– Azt is adták, dohányt?

– Szóval, mi vót a dohány? A háború alatt a dohánybul csináltak puskaport. És a dohánynak van közepén az a gerince, mint a káposztának ahogy van közepén a gerinc. Hát a dohánylevélnek is úgy van közepén a gerinc és abbul van lefele a levele. Hát, abbul a gerincből összevágta ilyen kis apróra, mint a rizskása, és az vót a mahorka: a dohány *(szünet, keresgél az írások között)*. Na. Itt azt mondja, hogy hát...mindjárt olvasom. A ruhára csak annyi vót, amennyit a munkahelyen adnak nekik. A bútorzatjuk meg két láda, és lényeg az, hogy pájinka legyen nekik, mahorka, meg dohány. Legyen mit szíjni, meg inni. Tehát a mahorka meg a dohány, az egy. Hogy legyen mit szíjni és inni. Most én eztet, amik itt fel vannak írva, azt én majd november 18-án, mert akkor van Beregszászba', szóval akkor van az...ünnep. És akkor én eztet felolvasom Búcsúba', mert Búcsúba', itt lakok, meg felolvasom a városba', meg majd Szolyván. Hát, mondja meg Gyurinak, Dupkának, hogy hát nagyon szépen kérem, hogy hát jöjjön el majd ide, az emlékümhöz november 18-án, meg Szolyvára is, hogy egy pár szót tudjak vele beszélgetni, Hát, nagyon szépen köszönöm, má' elnézést, magának eztet, mert én nem tudok vele beszélni.

– Rendben. Amikor tetszettek a vagonban utazni, az hány napig tartott?

– 18 napig.

– 18 napig. És akkor hová érkeztek?

– Jenakijevóba.

– Milyen volt az időjárás, megfelelt -e az önök ruházata az időjárásnak?

– Tél vót. Kemény tél vót. És akinek a lábán még vót rendes lábbeli, azt onnan lehúzták, mezítláb.

– Mi történt a falubeliekkel? Együtt maradhattak, vagy szétszították őket?

– Én a falubeliekkel együtt vótam mindig.

– Amikor megérkeztek, hogyan történt az elosztás? Milyen volt a lakhely felszereltsége, mérete, miből épült?

– Hát...Milyen vót? Ahogy bevittek bennünket a lágerbe, akár Szolyván, akár Szamborba, az egy régi katonaeépület vót, kaszánya vót. És abba' a kaszányába, ahogy a katonák onnan kimentek, az épület ott maradt és abba helyzetek el bennünköt, abba az épületbe. És Munkácson is abba az épületbe szorítottak be bennünköt, amelyik legközelebb vót nekik. Mert Munkács katonaváros vót régen. Ott rengeteg katonaság vót. És azért híjták katonavárosnak, hogy hát Munkácson, hogy a központul

jövünk Beregszászra fele, ott ez a részi Beregszásznak, az 80 százalékban katonaság vót. Ott csak tisztán katonaság vót. Mert ott vót a röptérnek is a...a katonáknak az elhelyezése, mert a röptér az szintén ott van Munkács alatt és a katonák meg autóval vitték meg a ****ra, autóval hozták ki a repülőhöz, és a repülő meg ott vót anem tudom, van -e ott még repülő. De viszont, abba' az időbe', mikor minket vittek elfele, mind a két ódalt erdő vót ott. És az oroszok onnan kiirtották az erdőt, és csináltak röpteret. Mert nekik ez pászolt, hogy ott legyen a reptér, a katonai reptér, onnan szálltak fel, oda szálltak le. És meg kell még ott látszódjon, hogy röptér vót, kell, hogy hát legyen valami...ottan, mert nem hiszem, hogy hát ne legyen ott mán, repülő ha nincs is, mert a repülők ottan föld alatt vótak, régen a föld alól úgy jöttek kifele, mint a hangyák, sok repülő, mikor kellett nekik. Én láttam, mert mint ahogy dőgoztam Dercenben, mert én laktam Dercenben is... ez magát nem érdekli, ugyi?

– ***Ha el szeretné mondani, nyugodtan, de még vannak más kérdéseim is.***

– No, elibb errül beszéljünk.

– ***Jó. Volt a kaszárnya, ahol megszálltak. Hányan aludtak egy helyiségben?***

– Hányan aludtunk? Hát, azt nem lehet megmondani, mert csak guggon aludtunk, és ha egy ember felállott, akkor már vissza oda nem mehetett, mert a níp akkor már helyezkedett, mert annyira szorosan vótunk, hogy elzsibbadt az ember. Nem tudott még fordulni se. Mert például, ha egy embernek kellett menni félre való dolgára a vagonba', akkor a vagonajtónál vót deszkából csinálva kis vályú, ami kivezetett, az vót a véce. És ha már az ember visszament a helyére, már nem, már nem tudott vissza leülni.

– ***És a munkaszálláson? Amikor elszállásolták magukat, amikor már dolgozni kellett?***

– Kaszárnyába.

– ***A kaszárnyában. Ott voltak ágyak?***

– Hogy?

– ***Ágyak.***

– Voltak priccsek.

– ***Priccsek.***

– Így mondják, priccs. Fából csinált ágyak. Emeletes ágyak. Itt egy embernek, akkor feljebb megint egy embernek, megint egy embernek.

– ***És ott már lehetett tisztálkodni?***

– Tisztálkodni? Csak egy hónap múlva. És erre hadd térjek rá, mikor Kotászkán dőgoztunk... ezt figyelje meg jól! Hát, összeszervezkedtünk egy

odavalósi emberrel, hogy menjen Péterfalvára haza, osztán szóljon ott az asszonyoknak, hogy mi itt vagyunk, péterfalviak, oszt küldjenek valami ennivalót, mert elfele pusztulunk éhen! Nincs mit enni. Az asszonyok meg összepakoltak egy szekér holmit és ők is jöttek a szekérral. De mi nem láttuk a szekeret. Egy szép napon, szépen süttött a nap, meleg vót, vasárnapi nap vót. Vasárnap nem mentünk ki dógozni, még ennyit meghagytak az oroszok. És akkor hárman kimentünk az istálló mellé, mert juhistállóba helyeztek el bennünket Kotászkán, ahol a juhok vannak. Barakk, vagy hogy híjják. És kimegyünk, levetkezünk pucérra, levettük magunkról az inget, meg a gatyát. És egyszer jönnek, az országút mellett volt ez az istálló, és bekiáltanak az asszonyok hozzánk, hogy van -e itt pétérfalvai? Mondom, hát mi is azok vagyunk! Akkor azok bejöttek, osztán mindneki a saját hozzátartozójának átadta az ennivalót. Hát, nekem olyan zokon esett az, hogy hát én hozzám nem...nem jöttek, mert az elibb már elmeséltem, hogy hát Beregszászból jöttem el, idegenből. Viszont otthon is milyen szegénységben élt az apám, úgyhogy nem vót, aki küldjön csomagot. Hát, nagyon zokon esett az, hogy a másik barátomnak hoztak otthonról csomagot, és nekem nem. Na, mindegy, túléltem ezt is. Elmentek az asszonyok. De azt akarom ebből kihozni, hogy annyira el voltunk már akkor fásulva, hogy anyaszült meztelen ráztuk kifelé a tetűt magunkról, kaparjuk magunkról lefele a tetűt, oszt ott jöttek elfele az asszonyok, nem vót szígyen. Nem szégyelltük magunkot. És, bejöttek ott abba az istállóba, barakkba, és átadták a csomagokat.

- Amikor megérkeztek, közölték -e önökkel, hol vannak, lehetett -e az őrdőktől kérdezni, hogyan, milyen nyelven kommunikáltak?

-?

- Amikor a vagonból kiszálltak, lehetett -e az őrdőktől kérdezni?

- E' még későbbet jön. A vagonból, amikor kiszállottunk, akkor mi orra estünk, hajigált a katona kifelé bennünket és akkor nem azon iparkodtunk, hogy menjünk befele a sorba, mint a katonák, hanem mindneki a havat marta vóna, ette vóna, mert olyan lázasok vótunk, hogy égtünk elfele a lázba'. A katona meg ütött bennünket, hogy „Igyi, igyi, igyi!”. Akkor osztán bementünk egy épületbe, ott osztán elhelyeztek bennünket, te ide eridj, te oda eridj, mindenkinek adtak egy-egy ágyat, te alul, te felül, ahol jutott. De rengeteg vót a poloska. Poloska rengeteg vót. Az, mikor már besokallotta az orosz, a poloskát, hogy annyi sok van, akkor bennünket áthelyezett egy másik helyre, az ajtót, ablakot vizes pokróccal becsináltatta velünk, beszegeltük és akkor az épület közepén tüzet kellett rakni, oszt egy vider kénport ráöntöttünk a tüzre. Az a kénpor, amilyen gázt adott ki, há' nem tudom, maga látta -e már, amikor a boroshordót kénezik?

– **Nem láttam.**

– Szóval, ahogy a boroshordót kénezik, kénsszalagot meggyújtanak, beleteszik a hordóba, tehát az a gáz, az mindenféle bacilust megöl. És akkor az a tetűt, poloskát, balhát, legyet, mindent a fődre...az olyan erős gázt ad ki. Hát, ez is, ez a szoba is két vagy három nap vót lezárva, mikor oszt felnyitottuk, akkor láttuk azt, hogy hát a rengeteg poloska megdögölve ott vót a földön. Az ágyakbul, a résbül, mindenfelől a poloskák kihullottak. Mert a gáz, az behatol mindenfele. És így osztán vótunk mi a szobába' egy darabig, hogy nem csípett a poloska bennünket. Itt még írom is (*keresgél az írások között, szünet*)...na, mindegy, most hírtelen nem jut eszembe. Úgyhogy hát...(szünet)

– **Milyen öltözéket kellett felvenni? Megtarthatták -e a saját ruhadarabjaikat?**

– (szünet) Hát, a ruhát, mikor bementünk legelső fürdőbe, má' aztat mondtam, mennyire el voltunk tetvesedve...

– **Ez hol volt? A fürdő. Milyen helységben?**

– Hát, rendes fürdő vót.

– **De hogy hívták a helyet?**

– Jenakijevó¹³. A munkahely. Csak, hogy mondjam, a munkahelyen egy nap elvittek bennünket a fürdőbe, és egyik ajtón bementünk, ez a fürdő, ott meg kimentünk. Ott meg adtak nekünk tiszta ruhát, katonaruhát. És, mikor már adtak tiszta katonaruhát, akkor adtak hozzá olyan nyóc ...nyóc centiméteres kis gyócsdarabot, hogy hát arra ceruzával rá kellett írni, „VP”. Nem tudja, mi az.

– **Nem.**

– Az magyarul azt jelenti, hogy Vojna plennėj, Vojna plennėj, plennėj. Szóval hadifogoly. És minden ruhadarabra rá kellett tenni, de nem csak, hogy rávarni, ki kellett vágni egy olyan lyukat, oszt akkor belülről beletenni ezt a gyócsdarabot, és akkor kívül már látszott a gyócsdarabba' az írás, VP. Úgyhogy hát elszökni nem lehetett olyan könnyen, mert a ruha mutatta, hogy kik vagyunk, minden egyes ruhadarabot így kellett megcsinálni. Be kellett tenni varni egy olyan gyócsdarabot. És erre...eszembe jutott most egy érdekes dolog erre a ruhára. Egy őrmester, a katonaságnál őrmester vót és régen mindig az őrmestereket...jobban mondva, a legénységből olyanok lettek őrmesterek, akik olyan katonások voltak, egyenes emberek és kilíptek, bátran kilíptek, katonásan kilíptek. És ez vót egy őrmester. A tiszteknek megtetszett ez a fiú, és elvitték maguknak pucérjének. Mert a láger mellett, így vót ez a láger, és az az épület, ott van a tiszteknek a lakása, garnizon, úgy hívták. Elvitték oda maguknál azt a fiút. És az ott vót

¹³ A Donyeck-i régió egyik legfontosabb ipari városa.

állandóan. Úgyhogy hát már az örök nem is törődtek vele, ez a fiú kiment, bemenet. Ahova küldték, oda ment, meg ment a városba, szabadon. És összeszervezkedett egy nővel, hogy hát a nő, azt mondja: „vigyél engemet haza”. De a fiú azt mondja: „nem lehet, látod, itt van a ruhámon a VP”... „Semmi hiba”– azt mondja–, én adok neked ruhát, átöltöztetek, és megyünk együtt haza.”

– **Hova haza?**

– Tessék?

– **Hova haza?**

– A fiúnál. Azt mondta: „én hazaviszlek tégedet, vigyél engemet is”. Szóval, vegyél el feleségül, na. Hogy legyen az ú felesége. És a fiú bele is egyezett, hogy feleségül veszi a nőt. De nem sikerült nekik, mert az úton állították. Látták, hogy stramm fiatalember, megyen a nővel? Hiába civilbe vót már, átötöztette a nő. Igazolták. Hát a nő, az addig beszélt, hogy hát sikerült egy őrségen átmenni, ahon ellenőrizték az úton. Mentek tovább, megint ellenőrizték. Ott mán gyanús vót. Mindegy, elengedte. De az mán telefonált oda, a másiknak. Csak így lehetett, mert ahogy mennek, kérdi az ő, hogy hova mentek? Oroszul. Mondja a nő, hogy mennek haza. „Hát mutasd a papírodot, ki vagy, mi vagy”. Hát, a nő azt mondja: „ez az én férjem, de papír nincs neki”. Akkor a nőt visszautasították: „eridj vissza, te meg gyere be”. Bevitték az épületbe. Akkor oszt addig vallatatták, hogy honnan jöttél, mint, a fiú meg mondta, hogy a nyócas lágerből. Azok telefonáltak a nyócas lágrebe, hogy „itt van egy emberetek, nem hiányzik emberetek?” Hát, a lágerben riadót csináltak, visszatelefonáltak, nem hiányzik, megvan mindenki. Akkor telefonáltak másik lágerbe, ott is körül, amennyi láger vót, mindenfele telefonált, mindenfele riadót csináltak, és sehol nem hiányzott ember, Akkor mit tudjanak tenni, hát már egy hétig ott tartották, hát nem tarthatják örökké, akkor felültették egy autóra, és „hát akkor viszük, ha te azt mondtad, a nyócas lágerből jöttél, Jenakivóba az a nyócas láger, akkor visszaviszünk oda”. Mikor eljött, elhozták a katonák, akkor vót egy érdekes dolog. Az a tiszt, amikor meglátta, azt mondja: „hát te vagy?” Így összecsapta a kezét: „Sándor!” Mert már ismerték. „Hát te vagy az, Sándor?” De hát visszahozták má' elibe. Hát az a tiszt, az összetalálkozott avval a Sándorral, amikor ment kifele a butykán. A butykán a tiszt ment befelé, Sándor meg ment kifele. És ezért nem mondta a tiszt annak a Sándornak, hogy hova menisz. Mert mindig küdték, hol egyik tiszt, hol a másik tiszt. És ment, e' meg, ahogy megszokta katonáson, hogy megyen, kilípett és csak ment. És fél szemmel figyelt hátra, hogy mit csinál a tiszt. Hát az megállott, utána nízett, és látta, hogy ez olyan magabiztosan megyen kifele, nem törődött vele: „eridj!” Oszt mindig

vásárolt nekik, ami kellett, amit mondtak neki, hogy kell ez, vagy az, vitte a lepedőt, meg mindent, gatyát, árulta elfele. Szóval, ami vót ott a raktárba', azt vitte eladni, és hozott, ami nekik kellett. Na, mindegy. Ez így ment.

– **És nem büntették meg?**

– Nem. Hát, űk puszipajtások vótak mán, annyira összeszoktak együtt, hogy hát egy asztalnál ettek, puszipajtások vótak. Csak annyi vót a büntetése a fiúnak, hogy tovább már nem engedték ki. Tovább már nem vót tisztársa a tiszteknek, akkor már választottak másat magukhoz. Ez vót a büntetése. Na még, hadd térjek rá arra, a lágeri dologra.

– **Én is azt szeretném kérdezni, hogy hol volt a láger?**

– Hát, ez vót Jenakivóban, és mikor a kórházbul kijöttem, már Horlovkára vittek. Horlovkán ott is egy nagy kaszárnýába helyeztek el, sok fogoly vót ott, mer' mi foglyok vótunk, és mindig ott vót a karunkon a VP, vojna plennéj, hadi fogoly. És...mit akarok mondani, ahogy ... hogy ne hazudjak, a kórházbul kimentem, összetalálkoztam a péterfalviakkal, igen, és akkor egyik gyárbul mentünk már ki dógozni. Vótunk vagy tizenöten, és mi, ahányan vótunk péterfalviak, mind egy csomóba' vótunk, együtt mentünk ki a munkahelyen. És mi mán szabadon, utólag mán szabadon mentünk ki. Mán a háborúnak vége vót, és annyira megbízhatóak vótunk, hogy hát szabadon mentünk ki dógozni a munkahelyen. És minket, péterfalviakat, mi ketten, mivelhogy idevalósiak vótunk, hát megtettek bennünköt mint segédkatona...kisegítő katona. Szóval fegyver nem vót nálunk, de viszont átszámolták: ennyi és ennyi ember megyen ki, ez a tiéd, te felelsz érte. Befele ennyi és ennyi ember jött be, rendben van. Úgyhogy hát, szóval az én felelőségemre mentünk ki, jöttünk be. De ott nem akart elszökni egy se. Csak ennyi kedvezmény vót mán az utolsó időkbé', má' a háború után, mert negyvenötben vége lett a háborúnak, s még negyvennyolcban ott dógoztunk. Negyvennyolcban jöttem haza. És mikor negyvennyolcban, egy szíp napon, bent a lágerben azt mondja a lágerparancsnok: „ti, Nagy, Nagy, nem menni dógozni, maradni itt!” Hát, miért mondja? Hát jó, a legénység kiment mindenki, ki-ki merre. Elmentek dógozni. Mi ketten maradtunk az egész kaszárnýában. Figyelem, itt sincs ember, ott sincs ember, csak mi ketten vagyunk. Egyszer azt mondja a tiszt, hogy „ígyi na szklad!”, azt mondja. Eridj a raktárba! Elmegyünk a raktárba, a raktáros meg mán magyar fiú vót és azt mondja nekünk: „ti mentek haza, és válasszatok ruhát magatoknak, amilyen pászol.” Hát persze, katonaruha vót csak. „És ötözzetek átal”. És átötöztünk, én is, a bátyám is. Akkor kijövünk, akkor azt mondja, hogy hát „gyere velem”. Megyünk vele, elvitt a konyháig, akkor a konyhán adott egy kis csomagot,

háromnapi eledelt a kezünkbe, és azt mondja, hogy hát megyünk haza. Mondja oroszul, hogy hát bugyi domoj. Hát, hittük is, nem is, hogy hát megyünk haza. Már a raktáros is azt mondta, megyünk haza. Ez is. De a négy év alatt mindig csak szkorodomoj, szkorodomoj, ezt hallottuk, hát nem hittük. Még itt is beleírtam, hogy hát mikor a magyar katonákat betelepítették a lágerbe, akik a fronton elhajigálták a puskát, azoknak is azt mondták, hogy szkorodomoj, és soknak nem kellett sokat várni, hogy haza menjenek, mert meghaltak, oszt az örök hazába elmentek. Azok a magyar katonák. És hiába várta a hozzátartozója, egy magyar se ment haza. Úgyhogy hát mi is, Kárpátalján, azokbul a sok 16222 személyből ide Beregszászba 47-en jöttünk haza. És még talán van belőlünk, ha... ha van tíz...tíz ember. Mert a még a tavasszal meg vót ez a tíz ember. Most osztán, hogy még megvan, vagy nincs meg... Ilyen korombeli embereknek már csak egy szorítás, és már megyen. Már nem dicsekedhetünk az étellel...mi már... lejár az idő felettünk. Na és még mit akar kérdezni?

– ***A lágerben milyen nemzetiségű, milyen nyelvű emberek voltak?***

– A lágerben? Azt nem tudom megmondani. Mert a lágerben a világon talán mindenféle emberek voltak. Mindenféle: lengyelek, németek, csehek, románok... taliánok, franciák: mindenféle nemzetiségű emberek. Hát, Szamborban, Sztárij Szamborban, amikor vótam, hát csak níztem, hogy itt egy csomó ember ilyen nyelven beszélt, ott egy csomó ember az más nyelven beszélt, hát azért tudom mondani, hogy Sztárij Szamborban ott mindenféle nemzetű emberek vótak.

– ***Volt-e külön férfi, és külön női tábor?***

– Az vót. Az vót, még viszont, mi nem tudunk arrul, mer'...hogy fejezzem ki magamot, minket hogy elvittek itthonrul, más minket úgy kezeltek, külön lágerben, hogy hát nők közel nem voltak mihozzánk. Azt más csak itthon tudtuk meg, hogy azt mondja az egyik nő: én is ott vótam, én is ott vótam. És vót olyan eset (*nevet*), vártam, hogy hát... maga már férjnél van, más nem szígyen mondani, hogy a lágernek egyik ódalán férfiak vótak, másik ódalán nők vótak. De nagy terület. És véce egy vót. Osztán a férfiak ugye, hát mindig kíváncsiak a nőre...és vót olyan férfi, aki késsel kikapart egy kis lyukat a deszkán, oszt a nő meg a férfi...mert a gödör egy vót. És akkor incselkedtek a nők a férfiakkal, a férfiak a nőkkel, és akkor átdugta a monyát a férfi, és a nő meg ráült, és elélezett. És állapotba esett. És mi jött ki a dologbul? Egyszer, kétszer, háromszor így, többször vót proverka, és elővettek bennünköt, hogy hát hogy létezik az, hogy hát ott a nők, több nő állapotos? Hát hogy tudtunk mi a nőkhöz közel menni? Hát nem tudják felfogni. És orvos kérdezte eztet, orosz orvos. És már meguntuk ezt a sorakozót, viszont a nők is, de jártak a nőkhöz

nőgyógyászati orvosok, akik megállapították, hogy állapotos. És akkor egyszer azt mondja az egyik cigány, hogy „hát doktor úr, hát tessék megkérdezni a doktor nőtől, hogy hát hogy lehet állapotos”. Azt mondja az az orvos, férfi: „te cigány, hát az a doktornő honnan tudja?” „Azért, mert ű is bevette a renyót”– azt mondja. „Hát, láttam a fehér köpenyt, amikor felemelte a farán – azt mondja–, oszt annak is betartottam. Hát,– azt mondja–, az én f*szom – azt mondja–, az 18 centi, a deszka csak 25 centi, abbul még 15 centi bemegy”– azt mondja. Hát, mindenki a hasát fogta, amikor a cigány elmondta eztet. Az orvosnő le vót forrázva, többet nem vót ott az orvosnő a nők közt, eltették. Hát, azért mondom, hogy ilyen is megtörtént. Hogy egyik ódalt vót a női láger, másik ódalt a férfi láger, és akkor is tudtak közösülni. Máskülönben a közösülés az emberi dolog! Mert, legalábbis én így tudom, az én tudomásom szerint, hogy a Jó Isten úgy adta az embert, hogy közösüljön egymással. Mert a nőnek is hiányzik a közösülés, a férfinak is hiányzik. Például a tévében lehet látni többször, hogy van olyan nő, hogy nem kapja meg a porcióját, oszt akkor rúg, vág. Most is vót a múlt héten egy olyan film, hogy hát a nő szórakozott a férfitel, és a férfi elment, hidegen hagyta. A nő meg hozzá fogott sírni. De hát azt nem mondhasa az apjának, az anyjának meg, hogy neki mi a baja ugi. És jön az anyja, szól neki, hogy na, mi a bajod, jányom? Ez nem szólt semmit, csak a szeme rajta vót a tévén, csak nízett és az anyját meglökte, hogy majd hanyott esett, és akkor felvett ott valami ládát, azt is ott ide lökte, oda lökte, mindent, amit meg bírt fogni...Szóval a véri annyira fel vót hevülve, hogy nem tudott magán uralkodni. Eztet már biztoson hallotta maga is, hogy mikor van egy bírósági tárgyalás, osztán mondja a nő, hogy ütet megerőszakolta a férfi. És azt mondja a nő, például a szüleinek, az anyjának, „hát nem tudtam mit tenni, kénytelen vótam megengedni magam”. Errül már hallott maga is, biztoson, nem?

– *(nevetek)* **A tévében sok minden van. Térjünk akkor ide vissza. Kivel volt a legjobb a viszonya, milyen nyelven beszéltek? Akivel segítették egymást, legjobb barátság, stb.**

– Kivel vót? Hát csak a testvéremmel. Egy szobába’ aludtunk, egy munkahelyen dógoztunk. És együtt jöttünk haza.

– **Akkor segítették egymást mindenben.**

– Persze.

– **És voltak problémák is egymással?**

– Nem.

– **Kik vigyáztak magukra, milyenek voltak, hogyan kommunikáltak velük?**

– Na, jó, hogy ezt kérdezte. Hát, akkor, mikor...Előrül kezdem most

mán. Bementünk itt a postával szemben abba az iskolába. Oszt, mikor onnan indultunk kifele, a szobából kizavarták a jó népet, hát oszt az a nagy udvar teli vót így kifli alakba... ötösével sorba, de fogni kellett egymást karon fogvást. És, mikor felsorakoztunk, leellenőrizték, hogy nincs a szobába', nem maradt ember senki, kint van mindenki? Akkor átszámolták, de vagy tízszer átszámolták, de vagy ötvenszer elmondták azt, hogy bóvóvónó, bóvóvónó, hát, nem tudtuk elképzelni, hogy mi az. Hát, majd itthon tudtam meg, sokára, hogy a Szovjetuniónak van olyan részei, ahol ahelyett, hogy azt mondják, hogy ták, ták, vagy úgy, úgy, ahelyett arra ezt a szót használják, hogy bóvóvónó, bóvóvónó. Hát, nekem annyira feltűnő lett, hogy úgy mondták, mint a kutyák, hogy ugatnak, hogy vónóvónó. És akkor egy kicsit kiabált ott valamék, mint a másik, akkor puskatussal odahúztak annak, oszt mondják, hogy bóvóvónó, bóvóvónó. Csak ezt hallottuk. Oszt így mentünk ki abból az iskolából. Tovább már ezt a szót nem is hallottuk. Már orosz katonák ezt a szót nem használták, hogy bóvóvónó, azt csak itt használták. Ezér' érdekes az most nekem, hogy itt így mondták nekünk, hogy úgy, úgy.

– ***Voltak -e kutyák az őrékkel?***

– Nem.

– ***Mennyire voltak engedékenyek, szigorúak az őrék?***

– Engedékenyek? *(sóhaj)*. Mit mondjak magának? Abszolút semmit. A legszigorúbban viselkedtek velünk szemben. Mert, miért? Mert Sztalin azt mondta nekik, hogy ezek emberevők! És ha ti hagyjátok, hogy megegyenek benneteket, a magyarok megesznek, azt mondja. Hadd mondjak erre egy példát. 1951-ben Harkovba' voltam a kórházba'. És Harkovba' vót egy idős bácsi, én akkor 51-ben még fiatal vótam. Megtapogassa a fejemet, így mindenfele, és csak néz engemet, s egyszer megszólal. Azt mondja nekem oroszul, hogy „te magyar vagy?” Mondom: igen. Már megértettem. Azt mondja: „hát, nálunk azt tanítsák az iskolában, hogy a magyarnak szarva van– mutassa –, szarva van, de neked nincsen.” Mondom, a magyarnak nincs szarva, láthattad a magyar hadsereget, a katonaságot. Szarva nincsen egy magyarnak se. „De – azt mondja –, nálunk azt tanítsák az iskolában, hogy a magyaroknak szarva van, emberevők és Isten nincs.” És ezért osztán beleírtam a könyvbe is, hogy hát... ebbe, vagy a másikba, hogy hát az oroszok azt tanítsák, hogy Isten nincsen. Igen, mikor szedték összefele, a magyarokat, a négy kommunista azt mondja, hogy „kírdél csak Istentül kenyeret, eledelt.” Mikor a gyerekek Istenhez folyamodtak, nincs semmi, mert a Jó Isten nem adott nekik. No, azt mondja, „most kírdetek Sztalintul, attul a nagy Sztalintul, az nektek fog adni!” És akkor a gyerekek elkiabálják magukat: „Sztalin, adjál kenyeret!”

És akkor a takarítónő, az ablak nyitva vót, egy táska bulocskával, az ablakon bedobálta a gyerekeknek a bulocskát. Bele van írva. És így tudták félrevezetni a nípét, hogy a magyarok emberevők, a magyaroknak nincs istenek, és a magyarok megesznek tikteket, ha ti nem eszitek meg őket.

– **Voltak besúgók?**

– Besúgók?

– **Árulók az elhurcoltak között.**

– Hát, ez a nigy ember vót.

– **Ühüm. De ez még a gyűjtőtáborban vót. És ott már, a lágerben volt besúgó, később?**

– Ott nem kellett besúgónak lenni, ott mindneki egy testvér vót, mert mindenki olyan sovány vót, olyan éhes vót, hogy nem bírt menni. Hát, mondtam az elibb, hogy harminckét kilóra lesoványodtam, annyira tönkrementem, mert nem vót emberi erőm. Mondtam én azt magának, be van írva, hogy a vizet én megittam?

– **Nem.**

– Na. Hadd térjek csak akkor arra rá. A takarító betette a súroló vájlingot, szóval a tálat így az ágyam alá. Az én ágyam vót sarkon.

– **Ez a kórházban volt?**

– A kórházban. És mikor elmegy a takarító, várok egy kicsit, várok. Kihúztam annyira, látom, nagyon csúnya, piszkos a víz, visszadugtam. Majd hajnalra felébredek, húzom kifele, hát én olyan gyenge vótam, hogy mikor mértek, az mán be van írva, hogy 32 kiló vagyok, akkor én csak lezuhantam az ágyrul: be van az is írva?

– **Nem. Nincs, ezt még nem tetszett mondani.**

– Lezuhantam az ágyrul. Arra a hüppenésre felébredett a többi fogoly. És, ahogy azok felébredtek, kérdik: „mit csinálsz te?”. Mondom: iszok. „Hát van mit?” Van! „Hon van?” Hát itt van a tálban. Akkor oda jött mind, ahányan vótunk abba’ a szobába’, osztan neki kezdtünk inni, és kiittuk egy cseppig a vizet, szárazra, mert annyira szomjasak vótunk.

– **Akkor nem adtak semmit a kórházban enni, inni?**

– Egyszer adtak enni egy kis levest, paszulyleves vót vagy káposztaleves, de legtöbb káposztaleves vót. És kiittuk ezt szárazra. Mikor reggel jött a takarító, ide néz, oda néz, lássa, hogy a padló száraz, ki nem folyt a víz, kérdi, hogy hova lett a víz? Mutassuk, hogy megittuk. „Jojj, Bozse moj!” – a fejihez kapott, szaladt kifele. Kiment. Egyszer jön befele vagy nyóc fehér köpenyes. Ki a fene tudta, hogy mék az orvos, mék a szanitár, fehér köpenyes vót, oszt kész. Bejönnek, oszt mondja a takarító, hát oda vót dugva a víz, és üres, nincs benne semmi. Felemelte, mutatta a vedret, hogy nézzétek meg, üres az edény. Erre bejön egy nagy derék

férfi, két méteres, de vót vagy 150 kiló, mondják annak is. „Áh, ránse umer!” Hamarabb meghalnak. És hála Istennek, itt vagyok! Túléltem! Megittam azt a piszkos vizet, mert az víz tiszta pocsolya vót. És mi mindnyájan arrul ittuk le a vizet, arrul a sáros mindenrül, és itt vagyok. És a Jó Isten megsegített, hogy kilenc hónapig legyengülve feküdtem a kórházban, és nem bénult meg se kezem, se lábam. Itt meg, ha fekszik a beteg egy hétig, azt mondják, kölj fel, mert lebénulsz, nem fogol tudni, mozogni, az erek megmerednek. Nem merednek, ezt merem állítani. Mert én is úgy kezdtem járni, mint a gyermek, mentem egyik ágytul a másik ágyig. Mikor már így végig bírtam menni a szobán, nem tudom, hány ágy vót, akkor visszafele megint már olyan büszkén jöttem. Mondom: már én legény vagyok, mondom már a többinek. Nézzétek meg. Akkor bízattak engemet, hogy „engedd el, ne fogózkodj!” Elengedtem, akkor dültem elfele (nevet). Ilyen vót az én kórházi életem. Hadd térjek már rá tovább, hogy...Mit akart kérdezni még?

– ***Volt szökés a lágerben?***

– Szökés? Nem.

– ***Volt sorakozó meg létszámmellenőrzés?***

– Hogy?

– ***Sorakozó meg létszámmellenőrzés volt?***

– Hát az minden héten vót.

– ***Volt-e büntetés és milyen vétségekért? Milyen büntetést szabtak ki?***

– Milyen büntetést? Hát, akit meg akartak büntetni, azoknak vót egy szoba, egy olyan szoba, mint ez, azon csak kis ablak vót, hogy nem tudott kifele mászni az ember, ha oda bezárták, és az is magasan vót. Bezárták oda, ez vót a karter, így mondták. Kartér, szóval büntető... Hogy mondják ezt magyarul, na? Mint a csurma. Ez vót a katonaságnál is a büntetőszoba, na. Na és még?

– ***Milyen vétséget követett el, akit bezártak ide? Miért zárták be ide az embereket?***

– Erre nem tudok felelni magának, mert nem vót olyan ember, mert mindneki örült, hogy ha ílt. Nem verekedett, nem lopott. Ott nem vót mit lopni, mert elmentünk az étkezdébe, megettük azt a kanál levest, amit tett a szakács egy kanállal. Egyik, jön a másik, egy kanállal neki is. Úgyhogy kevés vót a kaja. És utána adtak így vagy öt kis pici, kamszának hívják azt a kis halat, ösmeri maga azt a halat. Nem ösmeri? Ha majd egyszer, valamikor, a bótba', ahol árulnak halat, oszt meglássa, hogy olyan kis pici halak vannak...

– ***Gondolom akkor...***

– Olyan kis pici halak vannak, de az mind egyforma, sós hal. És abbul

adnak négyet-ötöt, így belenyúlunk, és akkor neked is, neked is, neked is. Sós hal. De vizet nem adnak. Víz nincs utána, Osztt meg fele bolondul az ember, olyan szomjasok vagyunk, éhesek, szomjasak. Jaj, nem kívánom! (sóhaj)

– **Látott-e kivégzést?**

– Nem.

– **Voltak-e speciálisan ott használt szavak, például munkával kapcsolatos kifejezések?**

– Mondom, ez vót a bővónóvó, ami idegen szó vót nekünk.

– **Ami a foglyok egymás között használtak, olyan volt?**

– Nem vót olyan.

– **Milyen vót az orvosi ellátás?**

– Az orvosi ellátás? Ez vót csak. Hogy fejezzem ki magamat, amikor munkára jártunk, orvos sose meg nem nézett bennünköt, egyáltalán, orvos nem látott bennünköt, sem mi nem láttunk orvost. De, mikor legyengült az ember, mint én is, bementem a kórházba, akkor az orvos, mikor jött vizitálni a nípét, sorba állított a szobába, ahányan vótunk, nyócan, tízen, tizenötön, ahányan vótunka a szobában, sorba állított bennünket pucíron, megcsípte a farát az embernek. Ha meg tudta csípni, akkor másnap eridj munkára, ha pedig nem tudta megcsípni, akkor eridj az ágyra. Akkor ezt úgy mondták, hogy óberókás. Ez azt jelenti miszerintünk, hogy ez még nagyon gyenge, óberókás. Már améket kiküldi munkára, ez már ókás, azt mondja, ez már nem óberókás, ez már mehet munkára. Hát, ilyen megnevezések vótak.

– **Milyen betegségek voltak?**

– Végelgyengülés! Vég-elgyengülés. Mint ahogy mondtam az elibb, hogy bele van írva, azok a magyar katonák is, amikor leszerelték a... az oroszok a lágerbe', azt mondták neki az oroszok, hogy szkorodomoj, mert nem sokat kellett várni a katonáknak, hogy haza jöjjön, mert mind meghaltak. És azok a gyerekek nem élvezhették az apai szeretetet, de még azt se mondhatták ki, hogy „édesapám, hazajöttél? Éhes vagyok!”. És azok az édesanyák, az a sok édesanya, akinek odamaradt a férje, vagy testvéri, valakije, azok sírva fektették le gyermekeiket, de sírva keltek fel, mert a konyha üres vót, nem tudott mit enni adni a gyermekei számára, kenyeret adni. El vótak rongyolódva, rongyosok vótak, mert tudom, mikor hazajöttünk, hallottam, hogy hát mindenki úgy szenvedett itthon, mint mi a lágerben. Nekünk is nem adtak enni, és azért halt meg sok ember. Itthon is nem adtak enni egyik a másikának a gyermekének, és nagyon nehezen élték által ezt a korszakot, amit át kellett élni az oroszok ideje alatt. Nagyon nehezen.

– Akkor itthon is szenvedtek.

– Mert azok az édesanyák, hát ugyi, nagyon sok ilyen állapotban vót, mint maga is van, hogy még a gyermek a hasában van. De az apját már elvitték. Ugyi? Mert 18-tól 50-ig mindenkit elvittek. Akkor nem vót elég, 18-tól 50-ig, akkor elvitték már 13-tól egészen 100 évig! Mindenkit, akit itthon tanáltak. Az a nyomorult négy kommonista, akiket beleírtam abba a könyvbe, hogy azok csak azt lesték, hogy ha valahol látnak egy magyar embert, azok nem bántották, csak mondták az orosz tisztnek, hogy „níz csak, ott van, oszt vigyíték!” Hát, vót itt olyan ember, aki hazajött a lágerből, és elszólta magát. Négy évig oda vót a lágerbe’, mondott valami rosszat, rá három napra visszavitték megint a lágerbe, csak más helyre. Itt lakott a kertünk végibe’, Kelnik Lajosnak hívták, itt lakott.

– És ebből a négy besúgóból él még valamelyik?

– Nem tudok mit mondani, mert én csak a nevét tudom mondani. De hát nemigen él már abbul egy se, mert akkor már idősek vótak. Én vótam például 19 éves, az meg mán lehetett vagy 50 éves. És én meg már vagyok 86 éves. Hát mán 200 évig nem él egy ember!

– Volt -e temetés, mikor meghalt valaki ott, a lágerben?

– Temetés?

– Hogy temették el az embereket?

– Na most például, ha meghalt egy ember, akkor le kellett lökni a pincébe, mint a dögöt, oszt minden két-három napra vót egy autó hulla. Minden két-három napra! Azt az autó hullát felhajingálni rá, az autóra, mint a fát, vagy pediglen egy dögöt, az autó kivitte a mezőre, vájta egy nagy gödröt, oszt beleburították a gödörbe. Én ennyit tudok mondani.

– És lehetett meggyászolni, volt erre lehetőség?

– Gyászolni? Hát, kérem szépen, hogy fejezzem ki magamat? Ott egy ember, ha meghalt, annyi vót, mint maga egy legyet, ha megöl. Annyira megszoktuk már a halottakat, hogy ott már nem vót feltűnő a halott. Hogy hát elképzeltük, itt írom, hogy Kárpátaljáról 16000 odamaradt! Az nem kevés. Beregszászból elvittek 1547-et és oda maradt, 47 jött haza csak belőle. És abbul is mán tavasszal jó, ha vót még tíz, de tavasz óta mán hány meghalhatott? Még ilyen, mint én vagyok, talán nincs is több a városban, aki így bírja magát, mint én. Mert én, hála Istennek, még ahhoz képet legény vagyok. Mert jártam olyan helyen, mán hogy mindent összekeverjek, vót egy tájba’, hogy adtak az ilyeneknek, akik a lágerben vótak, egy kis segélyt, vagy ruhaneműt, vagy pénzt, osztán rám vót bízva, mert engemet tanáltak a legerősebbnek, hogy hát... Imre Margitot ismeri maga?

– Nem.

– Na mindegy, az az öregek otthonának a főnöke. Mert van itt a városban, az öregek járnak minden héten egyszer, és ű rendezi ezt az örgeknek. Már ű is nyugdíjba' van, most ment az ősszel, vagy a tavasszal, most ment nyugdíjba, és elég az hozzá, hogy ezzel a Margittal osztottuk széjjel azt a lomot, vagy a pénzt, vagy a csomagot azoknak, akik a lágerben vótak, és hazajöttek. Hát, láttam azt, amikor elmentünk az egyiknél, mert nálam megvan a papír, hogy kik jöttek haza, kik vótak: 30 ember vót elkönyvelve. És láttam aztat, hogy nagyon sok olyan vót, olyan beteg vót, hogy nem bírt leszállni az ágyrul. Vót olyan, hogy nem tudott beengedni, mert annyira beteg vót. És mindegy, a városban vót egy helyen egy öreg, magában vót. Vót egy részeges fia, még figyelmeztettek is engemet, hogy nehogy a fiának adjam oda a pénzt, hanem az öregnek, mert a fia megissza. Hát az öregnek adtam oda, de a fia úgyis elkéri tüle, elveszi az öregtül. Hát, engem, az már engemet nem érdekel, de én azt a pénzt, amit adtak az öregnek, én annak személyesen adtam által. Na. És azért tudom mondani, hogy hát még én vagyok a katona, legjobban én bírom magamat. Úgyhogy így járok templomba. Hála Istennek, hogy még el tudok menni a templomig, igaz, hogy nem gyalog, mert a szomszédom visz el, vagy a fiam visz el. Úgyhogy mikor mék visz el, templomba kocsival megyek.

– ***Még vannak itt kérdések. Volt –e lehetőség vallásgyakorlásra?***

– Egyáltalán soha fel se hozta senki, mert hogy fejezzem ki magam. A láger...ez a láger... annyira el vót ott vetemedve, hogy ott semmiféle ilyen vallásgyakorlatot nem tartott senki, se papok nem vótak, mint a katonáknál van lelkipásztor, tábori pap, na. Errül már hallott maga is, biztos. Tábori paprul. Máma is vót egy olyan istentisztelet a tévében. Hogy a tábori pap nagyon részeg vót, felment a szószékre, oszt azt mondja: „most imádkozzunk”, oszt nem is arrul beszélt.

– ***Az otthoniakról tudtak híreket kapni? Az itthon hagyottakról.***

– Hát, nem. Nagyon nehezen, csak a vége felé valahonn kiszivárgott olyan szavak, hogy itthon várnak bennünköt, mindenkit várnak, de hogy hát hogy vannak itthon, meg mi hogy vagyunk, hát nem vót szabad, meg nem is vót rá lehetőség, hogy írjon az ember és borítékba tegye, és elküldje postán. Se ceruza, se papír, se boríték, semmi nem vót. Mi úgy éltünk a lágerben, mint itten a legyek. Megkaptuk azt a mindennapi munkát, meg azt a kaját.

– ***Milyen munkák voltak, mit kellett csinálni?***

– Hát, például... a vasgyárban, Jenakijevóban, ahol dolgoztam a vasgyárban, az a vasgyár egy olyan nagy területen fekszik, mint Beregszász. És abba' mindenféle vasat öntöttek, hengereltek, csinálták. És a vasgyár területén olyan melegség vót, hogy télen is lehetett ingvállban

dógozni, mert öntötték ott, nem t'om hány kemencében olvasztották a vasat és azt a vasat... Én elcsodálkoztam rajta, a vasat a kemencéből, mikor kinyitották a subert, akkor folyt kifele és alól má' ott állott a vagonba', olyan , mint a... téglagyárban a kupé vagy hogy mondják, ami hordja a földet, na... azt mán látott maga.

– **Ühüm.**

– Olyan, csak nagyba', ugyanolyan, csak nagyba' és nem t'om, miből vót az, hogy hát abba belefolyt az öntött vas, és abból nem folyt ki, mert az olyan anyagból vót. És az akkor, a vonat kiszaladt vele, avval a forró vassal, és vitték egy másik helyre, ott meg már ez burította kifele azt a folyadékot és ott meg folyt bele fele ebbe a kanálba, ami vitte felfele, elevátornak mondják azt. Vitte így felfele, ott meg megint kiburította, mert az úgy vót megcsinálva...ezt már el tudja képzelni, hogy mint ...vannak a városban a lépcsőházak. Hogy hát ezen megyen felfele az ember, oszt lemegyen, és akkor ez is úgy van megcsinálva, hogy felviszi azt az öntött vasat, az ott, ahogy fordul, ömlik bele fele egy másikba. Arra meg jön ráfele a hideg víz. Osztan olyan forróságot csinál, meleget csinál, nagy gőz, hogy ott lehet dógozni ingvállban.

– **Ott mi volt a munkája?**

– Na, épp ezt akarom mondani, hogy hát az én munkám az vót, hogy hát ilyen vastag gömbölyű vasak jöttek kifele a gépből. És, ahogy kijön a gépből, rámegy a hengerre, és az, ahogy forog, az a forró vas meg megyen végig fele rajta. És nekem adtak egy nagy fogót, hogy ha az elakad, akkor igazítsam meg, hogy menjen tovább. És a végén, aki vót, egy másik fiú, az meg elbámészkodott, vagy hogy ment ez a dolog, nem fér az agyamba a mai nap se, pedig már régen vót, hogy hát hogy létezett az, hogy így rátekeredett az a forró vas a derekára. Piros vas, olyan forró vót, ahogy piros vót, ahogy kijött a gépből, pirosan jött végig fele, s az a piros vas, az engedelmes, aztat lehet hajtani, ahol akarja, és az rátekeredett. Az a fiú hozzá fogott ordítani, megszólalt a sziréna, leállott a gyár, és hogy hova lett a fiú, nem tudom. Minket is elvittek onnan. Hogy osztán mi lett vele, nem tudom. Ennyit láttam, hogy a csű körültekeredett vagy kétszer, ez forró vas.

– **Voltak ünnepek? Ünnepek, amiket meg lehetett ünnepelni.**

– Nem.

– **Voltak barátságok, szerelmek?**

– Nem.

– **Voltak -e más táborokkal kapcsolatban?**

– Nem.

– **Cigaretta, alkohol, szabadidő?**

– A cigarettát mondtam.

– **Igen, azt már tetszett említeni...**

– Dohány vót, szóval ez a mahorka, na és még hadd térjek rá a mahorkára. Mahorka meg az vót, az a kis apró, mint a rizskása, és újságpapírbul leszakítottak egy darabot, csináltak töcsért, oszt a mahorkát beleöntötték, akkor ezt a végit becsinálták (*mutatja az ujjával*), osztán a szájukba vették, meggyújtották a kis töcsírt, oszt szíjták. Az vót a cigaretta. És ezért vót a... hogy mondjam, a mahorka olyan értékes, hogy odaadták a mahorkáért a kenyeret, a cukrot, én adtam a mahorkát nekik, ők meg adták nekem a kenyeret vagy a cukrot. És ha énnekem ű odaadja az ű cukrát, akkor nekem már van kettő, és ű is ideadja az övét, akkor már négy van. És hogy mondjam magának, abba' a nehéz helyzetbe', amibe' vótunk, hát én gondolom aztat, hogy még két kockacukor is segített azon, hogy meg ne haljunk. Mert láttam aztat, hogy nagyon sok mellettem meghalt, de nem vót feltűnő, na hát, meghalt, osztán gyászoljunk, vagy temetis, vagy valami. Semmi. Kilökték, mint a dögöt.

– **Milyenek voltak a túlélési stratégiák? Mire gondoltak, miben reménykedtek?**

– Hát, ezt csak a Jó Isten tudja megmondani. Mert én a Jó Istenre bíztam magamat. Ő tudja, hogy hogy kell lenni. És még azt akarom mondani, hogy ha már emlegetem a Jó Istent, hogy ezen a földön, ahogy itt ez a ház van, ezerkilencszáz...negyven...négybe', ötvenbe' krumpli vót vetve. Szántóföld volt. És, mi a feleségemmel, ahogy összekerültünk, semmink se vót. És hozzáfogtunk, mert hát, úgy laktunk árendába. Aztat nagyon beszíltük, hogy fogjunk hozzá építeni, fogjunk hozzá építeni... Hát, mondom, semmi sincsen, nincsen pénz se, de, mondom, ki fog az alakulni. Úgy is vót. A Jó Istenre bíztam, s kialakult úgy, hogy amit maga itt meglát ezen a portán, az mind a két kezünk munkája. És nekem nem tudott adni senki se, se az én ódalamrul, se a feleségem ódaláról, egy tűt se. Ilyen rokonságba kerültem én. Mit lehet tenni? De a Jó Istenre bíztam magamat és a Jó Isten megsegített, hogy mikorra a nyugdíjkorhatárt elértem, akkorára vót mindenem. Most már nem dógozok semmit, most már átadtam mindent a fiataloknak, az unokámnak, ti vagytok a fiatalok, gazdálkodjatok. Dógozzatok.

– **Most már a lágerből való hazatérésről kérdeznék. Mi volt a hazatérők kiválasztásának az alapja?**

– Na, erre, ezt már rígen vártam (*nevetve sóhajt*). Hát, mikor már hazatértünk, egyszer már mondtam, hogy az újlaki hídnál otthagytunk egy beteget... Azt mondtam...

– **Igen.**

– És mentünk tovább hazafele. Ahogy hazamegyünk, hát nem kellett haza se menni, már félúton jöttek az üzenetek, hogy megyünk hazafele, mondták az apánknak, hogy hát jön a két fia hazafele. És amit persze nem hitték a család, hogy négy év után ezt el lehet érni, hogy hazamegyünk. És valóra vált, hazamentünk. De az apánk... az a kis alacsony, összeroskadva, összetörve, az alig bírt szaladni, de szaladt (*sír*)... Az a nagy öröm, mikor megláttuk egymást, hát azt nem lehet kimondani. Az az öröm, hogy négy év után azt soha.. soha nem írtunk, nem tudtunk egymásról semmit. És mikor összetalálkoztunk (*sír*), hát összecsókolóztunk, hát...az az öröm, az borzasztó. És jött utána egy asszony, szomszéd, a' meg, ahogy meglátott minket, sírt az is (*sír*), örült is, meg siratta a fiát is. És ilyen szavakat használt, hogy „hol az Isten az égbe?”– azt mondja...így a fejihez... tette a két kezét, „nekem egy fiamot vitték el, az is oda maradt, Nagy Andrásnak két fia hazajött!” Mind a kettőnket, az apámat is Nagy Andrásnak hívták. Hát, azért mondom, hogy örült is nekünk, de sírt is, hogy a fiú odaveszett neki. Hát nem csak az ő fia veszett oda, hanem nagyon sok. (*sóhaj*) Nagyon sok férfi odaveszett. Hát, ilyen vót az én életem, hogy hát, amikor hazajöttünk, hogy hát szinte emeltek felfele (*sír*), annyira körülfogtak! Egyik ide csókolt, a másik oda. Hát, nehéz vót átélni, na, azt az örömet.

– **És mivel, hogyan jöttek haza?**

– Hát, a tethelyen felültettek a vontra és egész hazáig vonattal jöttünk, szóval Újlakig. Tiszaújlakig jöttünk vonattal, ott leszállottunk, Újlakon leszállottunk, bementünk a borbélynál, megnyiratkoztunk, megborotválkoztunk, és onnan aztán haza, Péterfalváig. De az az út olyan rövidnek tetszett, hogy szinte repültünk volna hazafele, hogy négy évig nem látjuk egymást és olyan körülmények közt, amibe' mi vótunk? Mer' 16000 ember elment Kárpátaljáról, és alig jött haza, vagy ezer ember.

– **Hány napig tartott az út hazafelé vonattal?**

– Tessék?

– **Hány napig jöttek hazafelé?**

– ... Nem tudom (*sóhaj*). Mi mán nem számoltuk, hogy hány napig jövrünk a vonattal hazafele, csak már otthon legyünk.

– **Kikkel szakadt meg a kapcsolata? Búcsúztak -e a rabtársaktól?**

–?

– **Amikor eljöttek a lágerből, kikkel szakadt meg a kapcsolat, akiknek még ott kellett maradniuk?**

– Ja, ja...A lágerből. Hát, ott minden egy... egy testvírek vótunk.

– **Búcsúztak egymástól?**

– Elbúcsúzni egymástul nem tudtunk. Mert, mondtam magának, hogy...

– **Azok kimentek a munkára, igen.**

– Mikor mindneki ment kifelé a munkára, akkor azt mondta a lágerparancsnok, hogy Nagy... két Nagy...ti nem menni munkába.

– **Igen, ezt tetszett mondani. És hogyan készült fel a hazautazásra?**

– Hogy?

– **Hogyan készült fel a hazautazásra? Kaptak ugye ruhát, át kellett öltözni...**

– Át kellett öltözni, tiszta ruhába, katonai ruhába, adtak háromnapinivalót, és kész.

– **Ühüm. A családból mindenki élt még, amikor haza tetszett menni?**

– Hogy?

– **Amikor hazaérkeztek, mindenki élt még? Például a testvérei?**

– Igen.

– **Milyen körülmények voltak a faluban a hazaérkezésekor? Voltak -e kitelepítések?**

– Nem.

– **Megvolt -e a házuk?**

– Meg, persze.

– **Milyenek voltak az első napok? Hogyan rázódott bele a régi életbe?**

– Hát, az első napok csak a vendégfogadás. Egyik is jött, másik is jött, a falubeliek, hogy hát merre jártunk, nem -e láttuk a fiamat, a másik a testvéremet, a harmadik az uramot, és... így telt a napunk napról-napra. Oszk lassan-lassan beleidomultunk a mindennapi munkába, és dógoztunk.

– **Sokan maradtak a faluból, amikor maguk eljöttek? Sokan maradtak péterfalviak a lágerben, amikor hazajöttek?**

– Azt nem lehetett tudni, hogy kik fognak még hazajönni, vagy kik maradtak örökre haza. Kik maradtak örökre haza. Mer' annyi sok ember halt meg, hogy nagyon sok. Hogy nem lehetett tudni, hogy ki fog még haza jönni. Mert mondtam az előbb, hogy hát vót egy bácsi, akinek a lába nagyon fájt, hogy a pondró megette, s rá két napra az is meghalt. Aki meglátta, hogy a lábát eszi a pondró, az is meghalt.

– **Mikor tetszett megházasodni?**

– Ötvenbe'.

– **És a felesége?**

– Tavaly decemberben halt meg.

– **Őszinte részvétem.**

– Hatvan éves házasságot elértük, mert 1950-be', április 12-én esküdtünk meg, tehát április 12-én elértük a 60 éves házasságot, és ű meg meghalt december 28-án.

– **...(szünet) A lágerről mikor és kinek mesélt először? A lágeri élményekről?**

– Akit érdekel. Mert én nem titkolom.

– ***Rögtön tudott mesélni róla a családnak, amikor haza tetszett jönni onnan?***

– Persze... Csak megmondom az igazat, hogy nem mindenki...nek van rá ideje, mint magának itt hallgatni engemet órák hosszát, nem...nem fektetnek rá súlyt. Szóval nem érdekli, na!

– ***És milyen rendszeresen beszél a témáról és kiknek? Mert látom, korábban összeállított írásos visszaemlékezései is vannak.***

– Hát, itt van ni, ez a másik. Ezt meg odaadom Dupka Gyurinak, hogy ű csináljon még egy kis könyvet, mint ez a könyv. És ebbe bele van írva az egész, amit átéltem. Még mondta is, hogy hát magának adjam oda. De, mondom, nem adom, csak személyesen neki akarom adni, mert van két-három fénykép, hogy megbeszéljem vele, hogy melyik fényképet fogják beletenni, ebben nincsen fénykép, semmi, ebben csak az életrajzom van, jobban mondva a láger van. És ebbe szeretnék beletenni fényképet is, azért, hogy hát minél vastagabb legyen a könyv, meg megmagyarázni neki, hogy ne legyen ilyen szíles, mert a... zakóba' nincsen ilyen szíles a zseb, legalább így *(mutatja)*, egy centivel legyen keskenyebb, mert akinek adok, adtam egy néhánynak ilyen könyvet, hát csak a kezében fogja. de ha valakinek befér a zakóba, az zsebre teszi, osztán megyen nyugodtan.

– ***Kellett hallgatási fogadalmat tenni a lágerben történetekkel kapcsolatban?***

– Mikor hazajöttünk, igen!...Sőt! *(sír)*... Na, itt van, ni. Ebbe' van benne, hogy mikor hazajöttem, hát...akkor, mondom, először...hogy most már ki lehet mondani, ami a szívemen van...

– ***Tetszett mondani, hogy voltak emberek, akik erre figyeltek, igaz?***

– Hogyne...

– ***Hogy nehogyan rosszat mondjon valaki a lágeréről, mert különben félő volt, hogy visszaküldik...***

– Igen. Mindig vannak gonosz emberek. De most már, hála Istennek, mondhatnak akármit, mert most már...

– ***Most már igen, de akkor?***

– Most már szabad kimondani.

– ***Lett-e egészségügyi következménye a lágernek András bácsinál?***

– Micsoda?

– ***Hát valami betegsége, ami azóta is jelen van. Valami egészségügyileg.***

– Hát, nem tudom megmondani, hogy hát a lágerből kifolyólag maradt - e valami nyoma. Például van rajtam egy olyan betegség, ami elkísér engemet a sírig. Nem tudom hogy ösmeri -é azt a betegséget, vagy nem. A

viszketegség. Hallott erről?

– **Nem.**

– Nem. Van egy olyan betegség, mint a tüdőbaj, vagy a vesebaj, vagy bármilyen betegség. Ez is egy betegség, a viszketegség. Ez is... viszket, és ez elkísér engemet a sírig.

– **Ez a lágerben kezdődött?**

– Hát, csak a lágerben, mert azóta van rajtam.

– **Ühüm. Értem.**

– És most is *(elkezd keresgélteni egy fiókban)*...ez az, eztet használom, ezt a kenőcsöt *(mutatja)*.

– **Jaj, van itt gyógyszer, egy egész fióknyi, úgy látom!**

– Van!

– **Kárpótlást tetszett kapni?**

– Kaptam, kárpótlást kaptam *(közben bezárja a fiókot)*. De nem az oroszoktól! A magyaroktól.

– **Nyugdíj-kiegészítést kap?**

– Nem.

– **És erkölcsi jóváteétel volt?**

– Nem vót.

– **Részt vesz -e a málnekij robot évfordulója alkalmából szervezett megemlékezéseken?**

– Hát ez itt van beírva, hogy minden éven részt veszek rajta, és minden évben magyarázom a többi népnek, itt van *(mutatja az írást)*, felolvasom minden éven a szobornál, az emlékműnél. Sőt, sok ember: „áh, régen vót mán, el kell azt mán felejtetni!”. Én meg nem. Én meg, lássa, most is készítettem, hogy hát majd, ha elérem, ha elérem azt, hogy mán november tizennyócadikán megemlékezünk erről a málnekij robotról, akkor elmondom aztat, hogy hát hogy vót, mint vót.

– **Van -e emlékmű a településen, ahol él?**

– Van, van.

– **Akkor van ilyen lágeri emlékmű, ahol fel vannak tüntetve az áldozatok nevei?**

– Fel van tüntetve a neve és az évei...szóval, hogy mikor született, a születési éve.

– **És az hol van itt, Beregszászban?**

– A két templom közt. A katolikus meg a református között. Hát, inkább a katolikus templom előtt¹⁴.

¹⁴ A sztálinizmus beregszászi áldozatainak számos helyszínen állítottak emléket, így az egykori gyűjtőhely (a Beregszászi 5. Sz. Középiskola) falán, a római katolikus temetőben, a kápolna mellett. A második világháborúban elesett, a munkaszolgálatos, illetve a sztálini

– **És kire tetszik legjobban haragudni?**

– Senkire.

– **Senkire? Se az örökre, fogvatatókra, senkire?**

– Hát, minek haragudjak? Amit a Jó Isten ad, annak úgy kell lenni. Megkapom a nyugdíjt, minden hónapban egyszer, amit a munka után kiszámoltak nekem... mert munkahelyen is, képzelje el, kevés ember van olyan itt a városban, akinek annyi munkaideje legyen, mint nekem.

– **Annyi éve?**

– Most képzelje, mennyi van?

– **Mennyi?**

– Na, hogy gondolja?

– **Hatvan?**

– Pontosan, hatvan év (*mosolyog*)!

– **Kitaláltam, hatvan (nevetek)?**

– Mert hetven éves koromig dógoztam.

– **Hol dolgozott hetven éves korig?**

– Mebelnéj kombinátban.

– **Bútorgyárban?**

– Igen. Mebelnéj kombinátba', előbb dógoztam a Szilhosz technikában, a vasgyár... vagyis traktorállomás, ami vót itten a Pipanyaknál. Azut a Mebelnéj kombinátban. És legutóbb meg dógoztam a vágóhíd mellett az ****nak mondták, ott dógoztam a bútorgyárban. Még van egy érdekes... Ebbe' van tán...(keresgél az írások között) na, mindegy, nem kell kivenni, elmondom én... Bele van írva, hogy mikor az oroszok bejöttek, hát a bútorgyár küldött Moszkvába Sztalinnak butrot. Sztalin oszt annyira megörült neki, hogy hát a bútorra, amikor ránézett, meglátta magát benne, mint a tükör, ragyogott. Mikor összejöttek az államfők egy olyan helyen, a' meg elhitegette, hogy a beregszászi bútorgyár milyen szép bútort csinál, milyen jó minőségűt! Annyira dicsérte, hogy hát a magyarok egyből tíz vagon bútort rendeltek Moszkvából, hogy hát annyit küldjenek nekik Budapestre, ezt a rendelést megkapta Moszkva. És hát, Moszkva leadta ide, Beregszászba, hogy kell tíz vagon bútor Budapestre. Mikor megkapták az első vagon bútort, nagy örömmel fogadták a bútort. Megnézték: rögtön vettek papírt, ceruzát, hogy „jaj, nagyon szép a bútor, nagyon jó bútor, de többet ne küldjete, mert nincsen rá szükségünk”. Na, most képzelje el (*nevet*). Hogy miért írták? Nem tudja? Azért, hogy brakk.

– (*nevetek*) **Értem.**

lágerekben elesett beregszásziak emlékműve a Puskin téri parkban áll. Az arдай és búlcsúi áldozatok neveit a településrészekben álló emlékműveken olvashatjuk. Esetünkben Nagy András a búlcsúi emlékműre gondolt.

– Hogy nekik brakk munka nem kell. Mert a szovjetek, amikor Magyarba is vótak, minden brakk munkát fizettek, elvitték. Hát azért írták, hogy többet ne küldjeteK.

– ***Azóta járt a láger helyszínén?***

– Azóta nem. Sőt, magának is a figyelmébe ajánlom, hogyha valamikor Szolyva fele fog menni, szánjon rá egy kis időt, nézze meg ott azt a teret, ahol fel vannak tüntetve, hogy hát...

– ***Én jártam ott már.***

– Járt ott?

– ***Persze.***

– Komolyan? Mikor?

– ***Vagy két-három éve.***

– Bent, ott a területen?

– ***Igen, ott van az emlékmű, ott vannak a nevek.***

– Hát, örülök neki, hogy maga látta, hogy mennyi níp van ott felsorolva, mennyi nevek. Hát, minden falubul fel van ott írva a halottak, akik oda maradtak.

– *Mivel telnek a napok mostanában? Mivel foglalkozik?*

– Mikor hazajöttünk?

– *Nem, mostában.*

– Ja, most, már nyugdíjas koromban? Hát, most már avval foglalkozok csak, hogy a tévét nézem, gyerekre ügyelek, mert az unokám, ez már a tizedik unoka, szóval dédunoka.

– *Ennyi lett volna. Kimerítő volt?*

– Igen. Még aztat szeretném elérni, de hát azt már soha nem érem el, hogy hát négy évig oda voltam a lágerbe', hogy hát azt mondaná az orosz, mán ugyi, ukránok vagyunk, hogy itt van a négy év után neked száz hrivnya, ezt a nyugdíjhoz hozzácsatoljuk neked, száz hrivnyát.

Búcsú, 2011. október 24.

Megjelent KMMI – füzetek:

1. *Boros László, Kosztyó Gyula. Az országos Lehoczy-Múzeum régészeti tevékenysége a források tükrében. Tanulmány. KMMI – füzetek I. 2009.*
2. *Az utánozhatatlan Zsazsa. Fedák Sári születésének 130. évfordulójára. Szerkesztő Zubánics László. KMMI-Füzetek II. 2009*
3. *Dupka György, Kőszeghy Elemér. Jelentés a magyar nemzeti közösség helyzetéről Ukrajnában. Tanulmány. KMMI – füzetek III. 2009.*
4. *Zubánics László. „Túl a Tiszán van egy város, Beregszász...” KMMI – füzetek IV. 2009.*
5. *Tóth Gábor. „Az eltávolítás haladéktalanul végrehajtandó”. Deportálások Kárpátalján a második világháború idején. Tanulmány. KMMI – füzetek V. 2009.*
6. *Dupka György. „Népünk temetője: Szolyva”. A szolyvai gyűjtőtábor történetéből 1944-1945. Tanulmány. KMMI – füzetek VI. 2009.*
7. *Singer Zsuzsa. Nyomok a lelkekben. A sztálini munkatáborok kényszerű öröksége. Tanulmány. KMMI – füzetek VII. 2010.*
8. *„A való világ varázsainak mérnöke...” Hatvan éves Fodor Géza. Szemelvények, versek. Összeállította: Dupka György. KMMI – füzetek VIII. 2010.*
9. *Nagy András. „...Dobszóra elsöpört a fívós zivatar” a sztálini munkatáborokba. Emlékfoglalások. KMMI – füzetek IX. 2010.*
10. *„Véred tinta/lelkedben oldalak...” Válogatás Bakos Kiss Károly és Lőrincz P. Gabriella verseiből. Összeállította: Csordás László. KMMI – füzetek X. 2011.*
11. *A „bajvívó vonulat örököse...” Vári Fábián László 60 éves. Szemelvények, versek. Összeállította: Csordás László és Dupka György. KMMI – füzetek XI. 2011.*
12. *„Kettős pálya bolygó vándora”. Sütő Kálmán (1910-1997) emlékére. Összeállította: Nagy Zoltán Mihály. KMMI – füzetek XII. 2011.*
13. *„Hogy ti is ragyogjatok”. Kecskés Béla (1941-1997) emlékére. Összeállította: Nagy Zoltán Mihály. KMMI – füzetek XIII. 2011.*